

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RADYO TELEVİZYON SİNEMA ANABİLİM DALI**

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI
BİLİMKURGU SİNEMASINDA
DİSTOPİK SİSTEMLER
VE KONTROL MEKANİZMALARI**

Yüksek Lisans Tezi

Tuna Başaran

ANKARA-2007

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RADYO TELEVİZYON SİNEMA ANABİLİM DALI**

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI
BİLİMKURGU SİNEMASINDA
DİSTOPİK SİSTEMLER
VE KONTROL MEKANİZMALARI**

Yüksek Lisans Tezi

Tuna Başaran

Tez Danışmanı
Doç Dr. Nejat Ulusay

ANKARA-2007

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

1. GÖZETİM TOPLUMLARI VE KONTROL MEKANİZMALARINA BAKIŞ

1.1.	Gözetim Uygulamaları ve Kontrol Mekanizmalarının Kökleri	1
1.2.	Gözetimle Otokontrolün Sağlanması	9
1.3.	Soğuk Savaş ve Sonrasında Gözetim Toplamları	14
1.4.	Küreselleşme ve Küresel Gözetim	24
1.5.	Kontrol Mekanizmalarında Yeni Gözetim	29
1.6.	11 Eylül Sonrası Küresel Gözetim ve Denetim	35

2. BİR TÜR OLARAK BİLİMKURGU

2.1.	Bilimkurgunun Kökleri ve Yazınsal Alandaki Gelişimi	40
2.2.	Bilimkurgu Sinemasının Gelişimi	56
2.3.	Bilimkurgu Edebiyatında Ütopyalar ve Distopyalar	
2.3.1.	Ütopyalar ve Düşlenen Toplum Tasarımları	70
2.3.2.	Distopyalar, Tanımı ve Özellikleri	76
2.3.3.	<i>Biz</i> (Yevgeny Zamyatin, 1921)	86
2.3.4.	<i>1984</i> (George Orwell, 1948)	90
2.3.5.	<i>Cesur Yeni Dünya</i> (Aldous L. Huxley, 1932)	98

3. BİLİMKURGU SİNEMASINDA DİSTOPIK SİSTEMLER VE KONTROL MEKANİZMALARININ İŞLENİŞİ

3.1.	Philip K. Dick Uyarlamaları	106
3.1.1.	<i>Bıçak Sırtı</i> (<i>Blade Runner</i> , 1982)	111
3.1.2.	<i>Gerçeğe Çağrı</i> (<i>Total Recall</i> , 1990) ve <i>Hesaplaşma</i> (<i>Paycheck</i> , 2003)	118
3.1.3.	<i>Azınlık Raporu</i> (<i>Minority Report</i> , 2002)	123
3.2.	<i>Matrix</i> Serisi (1999 – 2003)	134
3.3.	<i>İsyen</i> (<i>Equilibrium</i> , 2002)	146
3.4.	<i>GATTACA</i> (1997)	151
3.5.	<i>Ada</i> (<i>The Island</i> , 2005)	162

SONUÇ	168
-------	-----

KAYNAKÇA

ÖZET

ABSTRACT

GİRİŞ

Bilim, insanoğlunun gerek fiziksel, gerekse zihinsel evrimi içinde hep önemli bir rolde olmuştur. *2001:Uzay Macerası* (2001: *A Space Odyssey*, Stanley Kubrick, 1968)'nın giriş sahnesinde betimlendiği gibi teknolojinin gelişim süreci, bugün insanı neredeyse içinde var olduğu doğanın ve etrafındaki gezegenlerin efendisi olmasını sağlayacak bir noktaya getirmiştir. Fakat bu gelişim sürecine paralel olarak sosyal ve siyasi hayatı da evrimleşen insanoğlu, teknolojiye bağlı bir hayat oluşumunun ve iktidar denetiminin içine girerek özgürlüğünü yitirmeye başlamıştır.

Sanatsal kurmacalar içinde var olmaya başlayan ve edebiyat tarihi kadar eski olan bilim-kurgu, hem teknolojik hem de sosyolojik tasarımlar için sanal deneme alanları oluşturan bir tür olmuştur. Aydınlanma döneminden itibaren hızla gelişen teknoloji ile birlikte gündelik yaşamın dinamikleri de büyük dönüşüme uğramaya başlamıştır. Bu bağlamda sosyal ve siyasi hayat büyük değişimler geçirmiş ve teknolojinin hayatın merkezinde olduğu ve her türlü sistemin ona bağlı olarak şekillendiği yeni bir çağa girilmiştir. Başlangıçta, gerek edebiyatta gerekse sinemada, fantastik gezilerin işlenmesiyle yoluna başlayan bu tür, sade bir eğlence aracı olmaktan öteye geçerek ciddi sosyal ve siyasal konuların ele alındığı, toplumsal ve bilimsel kuramların, tasarımların tartışıldığı özel bir ortama dönüşmüştür. Jules Verne'in teknolojik hayalleri mühendislik konusunda yeni hedefleri gösterirken, sosyolojik alanda Platon'un *Devlet*'i ile başlayan, iktidara yönelik önermelerin simüle edildiği ütopyalar da bu tür içinde özel bir konuma sahiptir.

19. yüzyıldan itibaren bugünkü anlamıyla bildiğimiz bilim-kurgunun oluşmaya başlaması ile birlikte gelişen teknolojiye bakış açısı ve onun kimin kontrolünde olacağı ve hangi amaçlarla kullanılacağı sorusunun işlenişi, türün gelişimini ve bakışını yönlendirmiştir. İlk başlarda tanrısal alana müdahale gibi kabul edilen teknoloji kavramı sonradan iyimser, ütöpik bir yaklaşımla fantastik dünyaların kapısını açan anahtar olarak görülmüştür. Fakat I. Dünya Savaşı gibi bir deneyimden sonra renkli dünyaların aracı olması düşlenen teknolojinin bizleri avlayan, hayatları cehenneme çeviren, despot hükümdarların iktidar araçları olduğunun farkına varılmış ve distopyalar şekillenmeye başlamıştır. Başlarda, çok ileri zamanları konu alan bilim-kurgu hikayeleri, teknolojinin gelişerek hayal edilenleri gerçek kılmaya başlamasıyla birlikte, daha yakın zamanları hedefleyerek, doğrudan iktidar eleştirisine yönelmiştir.

Ülkemizde bilimkurgu üzerine yapılan akademik çalışmaların sayıca az olduğu bir gerçektir. Yine de 1990’lardan itibaren, özellikle son on yıl içinde dünya genelinde ortaya çıkan gelişmeler ışığında bizde de bilimkurguya yönelik çalışmaların sayısında bir artışın olması dikkat çekicidir. Fakat, bu çalışmaların ağırlıklı olarak bilimkurgunun muhafazakar yönüne ilişkin olması söz konusudur. Özellikle Soğuk Savaş’ın bitiminden sonraki dönemde bilimkurguda muhafazakar yaklaşımın tersine doğrudan sistem ve iktidar eleştirisi ağır basan yeni filmlerin incelendiği çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bu tez çalışmasının önemi, bu alandaki boşluğu doldurmaya katkıda bulunmak amacıyla, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle ortaya çıkan tek kutuplu dünyada bilim-kurgunun özellikle 2001 yılı sonrasında belirmeye başlayan distopik kontrol sistemlerine ilişkin ortaya koyduğu muhtemel tasarımları, eleştirileri, uyarıları ve bunların gerçek hayata yansımalarını incelemesinde ortaya çıkmaktadır.

Tezin ilk bölümünde, tarihsel boyutu içinde toplumsal denetim ve öncelikli kontrol mekanizması olan gözetim mekanizmalarının kökleri ele alınacaktır. Bu bağlamda ilkel toplumlardan başlayarak modernite öncesi dönem, moderniteye geçişte kapatılma pratikleri ile birlikte geliştirilen Panoptikon metaforuyla gözetimin bir otokontrol mekanizmasına dönüşümü incelenecektir. Ardından, 20. yüzyıl tarihi içinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Soğuk Savaş sonunda tek süper güç haline gelene kadar yükselişi çerçevesinde gözetimin kurumsallaşması ve küreselleşme hareketiyle enformasyon teknolojileri kullanılarak küresel gözetim ağlarının oluşumuyla dünya çapında hegemonya sağlanması incelenecektir. Birinci bölümün sonunda, 11 Eylül saldırısından sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin dış ve iç politikaların sertleştirilmesi ve gözetimin daha yoğun bir yapılanma içine girişi ve beraberinde getirdiği yaptırımları ele alınacaktır.

İkinci bölümde, bilimkurgunun hem yazınsal hem de görsel ortamda, olgunlaşma süreci ve ciddi bir eleştiri mekanizması olma yolundaki evrimi konu alınacaktır. Bu bölümde “Bilim-kurgu Edebiyatında Ütopyalar ve Distopyalar” alt başlığı içinde dünya siyaset tarihinde büyük etkisi bulunan, daha iyi ve adil bir düzen arayışı iddiası ile totaliter yaklaşımların da kaynağı olarak ortaya çıkan klasik ütopyalar incelenecektir. Bunu ideal ülke ve yönetim tasarılarının bireyler ve toplumlar üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulayan, geleceğe yönelik baskıcı potansiyellerinin ne gibi sonuçlar doğurabileceğini gözler önüne seren distopya kavramı ve klasik distopya örneklerinin incelenmesi izleyecektir. Bu alt başlık kapsamında bu tezin öncelikli araştırma konusu olan distopik sistemlerin yapıları, yönetimdekilerin hegemonyalarını oluşturmak ve devamını sağlamak için gözetim başta olmak üzere distopik kontrol mekanizmalarını nasıl şekillendirdiklerine yönelik tasvirler ele alınacaktır. Ele alınan

örnekler, distopyan sistem kalıplarının ve temaların repertuarlarını ortaya koymaları açısından önem taşımaktadırlar. Bu kapsamda totaliter yönetim ve kapsamlı gözetim tasvirleri ile şekillendirilen Yevgeni Zamyatin'in *Biz* (1921), George Orwell'in *1984* (1948) ve ardından günümüz kapitalist yaşantısına en yakın örneği sunan Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya* (1932)'sı incelenecektir.

Üçüncü bölümde, bilimkurgu sinemasında distopik sistemler ve kontrol mekanizmalarının işlenişi, seçilen film örnekleri çerçevesinde distopik özelliklere yönelik temalar üzerinden incelenecektir. 1990'larla birlikte birçok bakış açısına sahip bilimkurgu filminin ortaya çıkması söz konusudur; bu çalışmada ele alınan filmlerin bu geniş film örneği yelpazesi içinden seçilmesinde kullanılan ölçüt, klasik distopya örneklerinin ortaya koyduğu kalıpları yansıtmaları ve dönemin gelişmeleri ışığında yeni teknolojik açılımlar sunarak yeni uyarılarda bulunuyor olmalarıdır.

Burada ilk olarak Soğuk Savaş sonrası dönemde romanları beyazperdeye en çok uyarlanan yazar olan Philip K. Dick'in işlediği temalar incelenecek ve yorumlanacaktır.* Dick, 1950'lerden başlayarak öldüğü 1982 yılına kadar yazdığı eserlerde içinde yaşadığı sistemi, gerçekliği ve insan olma kavramını sorgulamıştır. Bu yaklaşımıyla bilim-kurgu edebiyatını derinden etkileyen yazarın, Cyberpunk akımı felsefesinin şekillendirilmesinde büyük payı olmuştur ve beyaz perdeye uyarlanan eserleriyle de ana damar bilim-kurgu sinemasını değiştirmiştir. Bu alt başlıkta yazarın eserlerinden uyarlanan *Bıçak Sırtı* (*Blade Runner*, Ridley Scott, 1982), insan beynine hafıza ile ilgili

* Richard Linklater'ın Philip K. Dick'in aynı adlı romanından uyarlamasını gerçekleştirdiği *Karanlıktaki Taramak* (*A Scanner Darkly*) filmi, gösterime giriş tarihinin altı ay gecikmesi dolayısı ile bu araştırma kapsamında yer alamamıştır.

yapılan müdahaleleri konu alan filmler *Gerçeğe Çağrı* (*Total Recall*, Paul Verhoven, 1990) ve *Hesaplaşma* (*Paycheck*, John Woo, 2003) ve ardından geleceğin gözetim ve tüketim toplumunun güzel bir tasvirini sunan *Azınlık Raporu* (*Minority Report*, Steven Spielberg, 2002) incelenecektir.

Philip K. Dick uyarlamalarının ardından Wachowski kardeşlerin yazdığı ve yönettiği *Matrix* serisine bakarak siyaset ve medya ile kurmaca gerçekliğin şekillendirilmesi konusuna bakılacak, sonrasında *Matrix* serisiyle benzer aksiyon motiflerini kullanan, Kurt Wimmer'in klasik distopya örneklerini postmodern bir yaklaşımla bir araya getirdiği *İsyen* (*Equilibrium*, 2002) ele alınacak ve bu bölümün son kısmını oluşturan, *Cesur Yeni Dünya* tarzı bir toplum yapısını ve kontrol konusunun geleceğini şekillendirecek genetik bilimi odaklı filmler, Andrew Niccols'un *GATTACA* (1997)'sı ve toplum elitlerinin kendilerini klonlatarak iktidarlarını sonsuzlaştırmaya çalıştıkları *Ada* (*The Island*, Michael Bay, 2002), distopik oluşumları işaret eden temalara göre ele alınacaktır.

Bu tez çalışmasında incelenen ve çözümlenen tematik konulara ait yansımalar için seçilen örnek filmler, klasik distopyalarda tasvir edilen sistem kalıplarına uymaları ve bu sistemlerde hegemonyanın yaratılmasında önemli rol oynayacak olan mekanizmaları ortaya koymaları açısından ele alınmıştır. Bu filmlerin incelenmesinde yönetim, gözetim ve kontrol, teknoloji temaları ve bunların altında yer alan distopik sistemin kurulumu, kapitalizm ve totaliterizm, gözetim mekanizmaları, sosyal yapıda sınıflaşma, şirketleşme, kurmaca gerçekliklerin oluşturulması, hafıza, paranoya, propaganda, şehir temsilleri, reklamcılık temaları mercek altına alınarak tasvir edilen distopik sistemlerin yapısı çözümlenecektir.

1. GÖZETİM TOPLUMLARI VE KONTROL MEKANİZMALARINA BAKIŞ

1.1. Gözetim Uygulamaları ve Kontrol Mekanizmalarının Kökleri

Gözetim uygulamaları, mağara devrinde yaşayan atalarımızın rakipleri olan kişi ve grupları gözetleme ihtiyacıyla başlayan bir süreçtir ve bu uygulamaların kökleri, kişisel veya grup menfaatleriyle ilişkili olarak ortaya çıkmıştır. İngilizce’de “humint” olarak adlandırılan ve kişi istihbaratına dayalı algılama ve iletişim yöntemi mağara devrinden başlayıp 20. yüzyıla kadar geliştirilerek kullanılmıştır. Elektrik enerjisinin kullanılmaya başlanması ve elektronik cihazların hızla gelişmesiyle teknolojik gözetim uygulamaları ortaya çıkmış; telgraf, telefon, teleks, bilgisayar ve internet haberleşmesiyle daha geniş alanlara yayılma fırsatı bulmuştur.

Gündelik yaşamda kişisel verilerimiz birçok amaç için istenmekte ve resimlerimiz yanında birçok şahsi ayrıntımızı içeren bilgilerimiz bazı kuruluşlarca çeşitli işlemlere tabi tutulmaktadır. Kimliğimizi ispat etmek için genellikle bir kimlik kartı, bir sürücü belgesi, pasaport gibi belgeleri gösterir ya da bir PIN numarası gireriz. Sokakta ya da bir alışveriş merkezinde gözetim kameraları görmek bizleri şaşırtmaz; bir çoğumuz yaptığımız çeşitli işlemlerin, telefon konuşmalarının, attığımız elektronik postaların kayıt altına alınmakta ve işlenmekte olduğunu farkındadır. Kişisel verilerimiz, devlet kurumları başta olmak üzere bankalar, sigorta şirketleri ve ticaret odakları gibi birçok kurumun işleyişi için hayati bir önem taşımaktadır.

Queen's Üniversitesi Sosyoloji Bölümü profesörü ve gözetimle ilgili araştırmaların dijital ortamda yayımlandığı *Surveillance and Society* dergisi editörü olan David Lyon, herkesin tam olarak gözetimin boyutları ve hayatımızda ne kadar önemli bir konumda olduğunun farkına varabilmiş olmadığını ifade eder. Kişisel verilerle ilgilenen iş alanları milyarlarca dolarlık pazarlar oluşturmakta, hükümet birimleri ve güvenlik güçleri bu verilerin işlenmesi için büyük çapta bilgisayar ve haberleşme sistemlerinin desteğini kullanmaktadır. Gözetim konusunda, özellikle 1990'larla birlikte güç kavramının sorgulanması, sorumluluklar ve hakların sınırlarının neler olduğuna dair tartışmalar söz konusu olmuştur. Mahremiyet ile ilgili tartışmalar yanında toplumu ilgilendiren, gözetimin varlığından dolayı yaşadığımız hayat içindeki seçeneklerimiz ve kararlarımızın nasıl etkilendiği konusu da önem kazanmıştır. Fakat gözetim kavramı, son elli yıl içinde yoğun tartışmalara yol açacak ve hayatı etkileyecek şekilde merkezi bir öneme kavuşmasına rağmen yeni bir olgu değildir ve neredeyse tüm insanlık tarihi boyunca hayatın önemli bir parçası olmuştur.¹ Tarihe bakacak olursak gözetimin otoriteler tarafından otokontrolün sağlanması için önemli bir araç olarak kullanıldığını görebiliriz. Her dönemde düzen için potansiyel tehdit oluşturan kişi ve grupların gözetim mekanizmalarıyla tespit edilerek dengelerin korunması için etkisiz hale getirilmeleri söz konusu olmuştur.

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi öğretim üyesi Uğur Dolgun, gözetim faaliyetlerine yönelik istihbarat çalışmalarının gelişimini dört aşamada ele almaktadır. Birinci aşama, üçüncü şahısların sözlü, yazılı bilgisine dayalıdır ve bu, imparatorluk dönemlerinde "jurnal" olarak adlandırılmıştır. İkinci aşama, ulus-

¹ David Lyon (2006a), "Surveillance", *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, ed. George Ritzer Malden, USA:Blackwell Publishing

devletle birlikte ulusal güvenlik kavramının ortaya çıkışına bağlı olarak devlet güvenliğiyle ilgili tespitleri içerir. Üçüncü aşama ise, özellikle Soğuk Savaş döneminde söz konusu olan, enformasyon teknolojilerinin ilk türleri (telefon dinleme) ile belirginleşir. Dördüncü ve son aşama, ulusal güvenlik yanında ekonomik kaygıların da ön plana çıkmaya başladığı ve yüksek teknolojinin sunduğu imkanlarla gerçekleştirilen istihbarat faaliyetleridir. Bunlar başta internet olmak üzere, elektronik gözetimin diğer biçimlerinin gündelik yaşamın her alanına yansıdığı alanlarda görülür.²

Sosyo-ekonomik gelişme sürecinde toplumlar ilkel toplumdan tarım toplumuna, tarım toplumundan sanayi toplumuna, günümüzde ise sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş şeklinde farklı gelişme aşamaları geçirmişlerdir. İnsanlık tarihinde iz bırakan bu aşamalardan birincisi insanları ilkel yaşamdan toprağa ve yerleşik düzene bağlayan tarım toplumuna geçiş; ikincisi tarım toplumundan kitlesel üretimin, tüketimin ve eğitimin önemli olduğu sanayi toplumuna geçiş; üçüncüsü ise kitlesel refahın, bilginin ve nitelikli insan sermayesinin önem kazandığı bilgi toplumu aşamasıdır.³

Gözetim kavramı, bilginin kaydedilmesi kavramıyla insanoğlunun tüm sosyal tarihi içinde önemli olmuş ve gelişime bağlı olarak çok çeşitli dayanaklar ve araçlara sahip olmuştur. İlk çağlarda yazı, gücün oluşumunu nedenleyen bilgi toplama ve saklama biçimi olarak, yani giderek büyüyen toplumların yönetimleriyle ilgili

² Uğur Dolgun (2005a), *Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna*, Bursa: Ekin Kitapevi, s.118

³ C.Can Aktan - Mehtap Tunç (1998), "Bilgi Toplumu ve Türkiye", *Yeni Türkiye Dergisi* (Ocak-Şubat sayısı), s.118-134

bilgileri kaydetme ve tahlil etme aracı olarak, temel bir öneme sahiptir.⁴ Yazı, bilginin sistemleştirilmesi için gerekli zemini hazırlarken bu sistemleştirme yoluyla da yönetimlere, halk üzerinde etkinlik kurma ve yönetme becerisi sağlamıştır.⁵ Gözetim faaliyetlerine yönelik olarak yazı, hem bir kayıt sistemi olarak topluluğa ait bilgilerin derlenmesinde hem de hiyerarşik bir tabakalaşma yoluyla alt sınıfların denetim altında tutulmasında önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, Eski Çin ve Roma uygarlıklarında nüfus sayımları, vatandaşların vergi ya da askerlikle alakalı işlemlerinin de yapılabilmesi için gerçekleştirilmiştir.⁶ Yazının ve bilginin stratejik önemi bağlamında, devletin yönetim diliyle halkın gündelik dilinin birbirinden kopması söz konusu olmuştur. Yönetici kadrolar, toplumsal alandaki uzmanlaşmayla sahip olduğu imtiyazları korumak ve alt tabakaları yönetim alanının dışında tutmak için bu eğilimi adeta bir kast sistemine dönüştürmüşlerdir. Bu şekilde ortaya çıkan yönetici-yönetilen hiyerarşisi, inanç ve egemenlik alanlarında da şekillenmiştir.⁷ Bunun sonucunda devlet yönetimi, halk tarafından anlaşılmasına gerek olmayan ve topluluğun imanı sayesinde hayati olma halini sürdüren kutsal bir bilgi alanına, devlet yöneticileri de bu bilgiyi ellerinde tutan rahiplere dönüşmüştür.⁸

Doğu'nun yerleşik toplumlarında dinsel inançla politik otoritenin birbirini takviye etmesi söz konusudur. Karizmatik dinsel otoriteyle devlet bürokrasisi iç içe geçerek, dini ve politik otoriteyi birleştirmişlerdir. Bunun sonuçlarından biri de, toplumsal ve kültürel faaliyetlerin aynı zamanda dini bir içerime sahip olması ve

⁴ Anthony Giddens (2000b), *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, çev. Ü. Tatlıcan, İstanbul: Paradigma Yayınları, s.186

⁵ Baykan Sezer (1985), *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İstanbul: Sümer Kitabevi, s. 19

⁶ David Lyon, (2006a), a.g.e.

⁷ Uğur Dolgun (2005a), a.g.e., s. 30

⁸ Baykan Sezer (1981), *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 45, aktaran: Uğur Dolgun, a.g.e, s. 30

sosyo-ekonomik düzeni hedefler şekilde gözetim pratiklerine izin vermesidir. Ancak dinsel karakteristiğe sahip bu gözetim pratikleri, dini ve ahlaki öğretiler yerine devlet yönetimi, toplumsal işbölümü ve ekonomik fayda gibi etkenlerce şekillendirmiştir.⁹ Teolojik niteliğe sahip gözetim pratiklerinde ebedi ahiret hayatını kazanmaya ve iyi bir kul olmaya yönelik olarak inananların Tanrı tarafından sürekli gözetlenmekte oldukları vurgusu yanında, Tanrı'nın insana bahsettiği dünyevi yaşam içindeki kuralların işlemesi ve ahengin bozulmaması için toplumsal nitelikte bir gözetim de söz konusudur.

Gözetim pratiklerinin süreklilik kazanarak sistematikleşmeleri asker devletlerle mümkün olmuştur. Burada daha çok devletin bekasının korunmasına ve sürdürülmesine yardımcı olacak şekilde dış güçlere yönelen pratikler öne çıkar. Çağlar boyunca haberleşme, sadece askeri egemenlik kurmaya yarayan bir araç olmakla kalmamış, iç düzenin kollanması ve gizli haber alma örgütlerinin çalışmasına da destek vermiştir. Etkili bir haberleşme sistemi, anayolların düzenlenmesine de bağlıdır. Asker devletlerdeki haber ulaştırma düzenleri, posta yolları olarak kurulmuş ve posta işleri gizli haber alma örgütleriyle birlikte yürütülmüştür. Günümüz enformasyon teknolojilerinin atası olan bu haberleşme sistemleri aynı zamanda uygarlığın dinamosu rolünü de üstlenmişlerdir. Tarihsel gelişim çizgisi içinde, ulaştırma sistemleri ilk olarak yerleşik devletler tarafından kullanılmış, asker devletler bunlardan devraldıkları yollar üzerinde büyük çaplı denetim mekanizmaları kurmuşlardır.¹⁰

⁹ Uğur Dolgun (2005a), a.g.e., s. 35

¹⁰ Uğur Dolgun (2005a), a.g.e., s. 40

Batı tarihi, Yunan ve Roma devletleriyle başlar. Buna göre doğudan ilk ayrımlaşma ve benzerlikler de bu iki toplumda ortaya çıkmıştır. Batı'daki egemenlik yapılarıyla iç içe giren gözetim pratiklerine, yönetsel yapısı ve sergilediği karakteristikler itibariyle asıl feodal dönemde rastlanır. Batı'nın gelişim sürecinde temel bir aşama olan kölelik, feodal döneme geçişi de, tarımla bağlantılı olarak, kendi ilişkiler sistemi içinde hazırlamıştır. Yönetici kadrolar, güçlerini sadece kendilerine askeri destek sağlayan feodal beyler ve köylülerle sınırlamamış, aynı işi din alanında yapan ruhban sınıfını da kullanmışlardır. Bunun sonucunda ortaçağda imparatorlar, çoğu zaman hem Tanrı'nın vekili hem kilisenin başı, hem de devletin yöneticisi konumunda olurken, feodal sistemden karlı olarak çıkan rahipler oligarşisi de insanları Tanrı'nın hışmından korumayı üstlenen bir grup rolünde olmuştur.¹¹

Bu gücünü gözetim pratikleri alanında da sergileyen kilise, müminlere ve feodal beylere ait topraklarda çalışan köleler ve kiracıların sayımı yanısıra, engizisyon mahkemeleri aracılığıyla uyguladığı gözetim, korkunç bir hoşgörüsüzlük ve bağınazlığı içermektedir. Kilise kendi değerlerine aykırı davranışlarda bulunanların hemen kiliseye bildirilmesini emretmiştir. Kiliseye göre, iyi ve sağduyu sahibi yurttaşların görevi kurulu düzenin ve insan ruhunun düşmanlarını hemen yetkililere bildirmek ve onların başkalarına örnek olacak şekilde cezalandırılmalarını sağlamaktır. Batı, 16. ve 17. yüzyıllarda homojen bir toplum yaratmaya ve yönetici sınıfların egemenliğini güçlendirmeye yönelik olarak köy papazı ya da bölge rahibi aracılığıyla toplumsal denetimi kolaylaştıracak katı bir dindarlığı yaymayı öngörmekteydi. Büyücülere yönelik sindirme operasyonunun ilk dalgaları 14.

¹¹ Uğur Dolgun (2005a), a.g.e., s. 45

yüzyılda Almanya ve Kuzey Fransa'da yaşandı. Ancak asıl dalga 16. ve 17. yüzyıllardaki büyücü avıyla geldi. Bu dönemde kilisenin gözetimi en üst düzeye ulaşmış ve ölümle cezalandırılanların sayısı yüksek olmuştur.¹²

Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş, 18. yy'ın sonuna doğru yaşanan sanayi devrimi ve Fransız devriminin sonucunda gerçekleşmiştir. Sanayi devrimi, James Watt'ın 1765'de bulduğu buhar makinesinde olduğu gibi yeni teknolojilerin ekonomik alanda artan ölçüde kullanılmasına yol açmış, Fransız devrimi ise sosyal, siyasal ve kültürel alanı etkisi altına almıştır. Sanayi devrimi, ekonomik faaliyetlerin hızla artmasına yol açarak, toplumun tüm alanlarında değişime neden olmuştur. Üretimde yeni teknolojilerin kullanılması ve işbölümü artışıyla üretim ve verimlilik hızla artmıştır. Tarıma dayalı geleneksel toplumda üretim, evlerdeki el tezgahlarında yapılırken, sanayi devrimi sonrasında üretim fabrikalarda yapılmaya başlanmış, toplumun kurumları, yapısı, norm ve davranış kalıpları değişmiş, geleneksel davranışlar giderek akılcı davranışlara yerini bırakmıştır.¹³

Sistematik izleme olarak adlandırabileceğimiz gözetim konusuna, ilk olarak Karl Marx dikkat çekmiştir. Marx'a göre gözetim, emek ve sermaye arasındaki mücadelenin bir unsurudur. Köleliğin ortadan kalkması ve kapitalizmin gelişimine paralel olarak, emeğin eski yöntemlerle sürdürülmesi imkansızlaşmıştır. Biçimsel olarak özgürleşmiş olan işçilerin düşük maliyetle en yüksek üretimi sağlayacak şekilde çalıştırılabilmesi için yöneticiler işçileri denetlemek gereğini duymuştur. İşçileri fabrikalarda ve atölyelerde biraraya getirme fikri, teknik verimliliği azamiye

¹² Uğur Dolgun (2005a), a.g.e., s. 50-51

¹³ C.Can Aktan - Mehtap Tunç (1998), a.g.e. s.118-134

çıkarmanın, makinelerin tam kullanımını sağlamanın bir yolu olarak görülmüştür. Oysa Marx’a göre, fabrikaların kullanımı ve işçilerin faaliyetlerinin gözetimi yoluyla emeğin disiplininin sağlanması önemlidir. Marx bu yaklaşımını *Kapital*’de gözetimin sermayenin işlevi haline geldiğini ve kapitalist işlev olarak özel nitelikler kazanmış olduğunu ifade eder.¹⁴

Max Weber ise, rasyonel örgüt modeli olarak gördüğü bürokratik yönetimlerin özelliklerinden birinin “ayrıntılı kayıt ve dosyalama” olduğunu belirtmiştir. Weber’in verimliliği azamiye çıkarttığını söylediği bu bürokratik sistem, aslında “azamiye çıkartılan bir toplumsal denetim”dir.¹⁵ Toplumsal yapıyı kapsayan bir ağ biçimindeki bu gözetimin, bir yandan toplumsal denetim işlevini sürdürürken diğer yandan da toplumsal kalıtım ve vatandaşlık haklarını garanti etmenin aracı olarak ikili bir misyon yüklendiği görülür. Gözetim, hem vatandaş olma çabalarının hem de merkezi bir devlet denetiminin ürünü olarak çift yanlı yaşanır. Bu nedenle modernite içinde gözetimin ortaya çıkışı, ulus-devletin büyümesi ve ironik bir şekilde demokrasinin işerlik kazanmasıyla iç içe bir görünüm sergiler. Ulus-devlet, vatandaşlarının beklentilerini yerine getiren ve onları çift yanlı bir şekilde gözetken, ancak mutlak gücü de elinden bir an olsun bırakmayan bir iktidar olarak belirir.¹⁶

¹⁴ Karl Marx (1975), *Kapital*, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları,

¹⁵ Max Weber (1986), *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, s.193

¹⁶ David Lyon (1997), *Elektronik Göz*, İstanbul: Sarmal Kitapevi, s. 53

1.2. Gözetimle Otokontrolün Sağlanması

Moderniteye doğru evrilen geçiş dönemindeki gözetim etkinlikleri, biçimlenmekte olan toplumsal yapıda “kapatılma pratikleri” şeklinde ağırlığını duyurmaya başlamıştır. Batı’daki kapatılma pratikleri, gözetimin “modern” anlamda kurumsallaşması açısından ilk evreyi oluşturur. Bunlar ilk olarak cüzzam gibi salgın hastalıklar nedeniyle ortaçağda görülmüş, 17. yüzyılda ise Foucault’un ‘Büyük Kapatılma’ olarak adlandırdığı devrimsel bir dönüşüm yaşanmıştır.¹⁷

Foucault, gözetimi sadece örgütler açısından değil, toplumun genelinde daha geniş bir disiplin bağlamında ele almıştır. Foucault’dan sonra gözetim, sosyal kuramda merkezi bir öneme sahip olmuştur. O’na göre modern toplumun kendisi disipliner bir toplumdur ve bu toplum yapısında iktidar teknikleri ve stratejileri daima var olmuştur. Bunlar başlangıçta ordular, hapishaneler ve fabrikalar gibi belli kurumlar içinde gelişeler bile, etkileri sosyal hayatın dokusuna nüfuz etmiştir.¹⁸

Disiplin toplumlarının en ayrıcalıklı biçimini ve modelini, elbette hapishane sistemi sunmaktadır. Bu toplumlardaki hayat devinimi aileden okula, okuldan askeri kışlaya, kışladan fabrikaya ya da işverene, hastalanıldığında hastaneye, bir şekilde haklı veya haksız kurallara uymaya itiraz edince hapse gönderilme şeklinde özetlenebilir. Bu kurumların özelliği, birbirlerine benzemeleri, ölümcül bir yaşam ritmi çizgisi üzerinde birbirlerini taklit etmeleri ve tekrarlamalarıdır. İşleyiş biçimlerini sihirli bir söz belirlemektedir: “artık ailede değilsin”. Birey okulda bu cümleyle selamlanmaktadır; aynı şekilde askerliğe başlamış olan bir gence de “artık okulda değilsin” denmektedir.¹⁹

¹⁷ Uğur Dolgun (2005a), a.g.e., s. 54

¹⁸ David Lyon (1997), a.g.e., s. 44

¹⁹ Michel Foucault (1992), *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi, s. 245-285

Foucault, modern toplumda gözetimi anlatmak için, Jeremy Bantam'ın Panoptikon hapishanesi metaforunu kullanmıştır. Panoptikon, tüm (pan) tutukluların gözlemlenmesinde (optikon), tutuklular üzerinde izlenip izlenmediklerinden emin olamadıkları ve görünmez bir “herşeyi bilen” tarafından izlendikleri duygusunu ortaya çıkararak etki kuran bir mekanizmayı tasvir eder.²⁰ Jeremy Bentham, Panotikon'un işlevselliğini şu sözlerle vurgular:

Ahlak yeniden oluşturulur, sağlık korunur, endüstri destekli öğreti yayılır, toplumun yükleri hafifletilir, ekonomi kaya gibi sağlamlaştırılır, zayıf kalan yasaların hakkından gelir, hem de sadece bir mimari yapı fikir içerisinde..!²¹

Panoptikon, mimari yapı olarak hücrelere ayrılmış daire formundaki bir binanın ortasına konuşlandırılmış bir kuleye ev sahipliği yapar. Her hücrenin bina kalınlığını genişletecek şekilde inşa edilmesiyle iç ve dış pencerelere sahip olmaları sağlanır ve hücrelerin sakinleri arkadan vuran ışık sayesinde, diğerlerinden duvarlarla soyutlanmış bir şekilde, kulede bulunan ama görünmeyen bir veya daha fazla kişi tarafından dikkatli bir incelemeye maruz kalmaktadır. Bentham bu yapıda sadece gözetim kulelerindeki pancurları tasarlamakla kalmamış, aynı zamanda kulenin odaları arasında, labirenti andıran bağlantıların kullanımıyla da denetleyenin varlığını ele verecek olan ışık ve ses sızıntılarını engellemeyi başarmıştır.²² Burada her oyuncu tek başınadır, tamamen bireyselleşmiştir ve sürekli görülebilir durumdadır. Görülmeden gözetime olanak veren düzenleme, sürekli görmeye ve hemen tanımaya olanak veren mekansal birimler oluşturmaktadır. Sonuç olarak,

²⁰ Michel Foucault (1992), a.g.e, s. 245-285

²¹ Jeremy Bentham (1995), “Panopticon”, *The Panopticon Writings*, ed: Miran Bozovic, Londra: Verso, s.29-95

²² Ben F. Barton, – Marthalee S. Barton, (1993), “Modes of Power in Technical and Professional Visuals”, *Journal of Business and Technical Communication*, Temmuz 1993, s. 140

hücre ilkesi tersine döndürülmekte veya daha doğrusu onun üç işlevi olan kapatmak, ışıktan yoksun bırakmak ve saklamak tersyüz edilmektedir. Bunlardan yalnızca birincisi korunmakta ve diğer ikisi kaldırılmaktadır. Tam ışık altında olma hali ve bir gözetmenin bakışı, aslında koruyucu olan karanlıktan daha fazla yakalayıcıdır.²³

Foucault'ya göre bu sistemde esas tuzağı kuran, görünür olma halidir. Mahkum görülme halinden kaçamamakta ama izlenip izlenmediğinden asla emin olamamaktadır. Sistemin en etkili olduğu yanı da burada ortaya çıkar; bilinçli ve sürekli bir görünebilirlik hali içindeki mahkum, yapacaklarının gizli olamayacağını bildiğinden kendiliğinden iktidarın işleyişine uymak zorunluluğu hissedecektir. Gerçek bir tabi olma durumu, hayali ilişkiden mekanik olarak doğmaktadır. Öyle ki, mahkumu iyi davranmaya, deliyi sakın olmaya, işçiyi çalışmaya, okul çocuğunu özenli olmaya, hastayı tedaviye uymaya zorlamak için bu yollarla güç kullanmaya gerek kalmamaktadır. Artık demir parmaklıklara ve kocaman kilitlere gerek kalmamaktadır. Toplumsal kontrol ve denetim açısından, görmenin rolü “olmazsa olmaz” bir niteliktedir; çünkü görülen şeyin bilgisine sahip olunur, bilgisine sahip olunan şey de kolayca egemenlik altına alınır ve iktidar tarafından ele geçirilir. Kısacası, görülebilen her şey denetlenebilir.²⁴

David Lyon'a göre sosyolojik açıdan, gözetimin ve gözetim toplumunun ifadesinde belirleyici bir rol oynayan panoptikon metaforu, “kartezyen göz” takıntılarından kaynaklanmış ve beslenmiştir. Panoptikon'da denetleyici, “işin içyüzünü bilen” kişidir. Bilmesi, tüm çıplaklığıyla görme gücüne dayanır ve görülen

²³ Michel Foucault (1992), a.g.e, s. 245-285

²⁴ Michel Foucault (1992), a.g.e, s. 245-285

olgu, hem bilgisine sahip olunan hem de ifşa edilendir. Burada, diğer bilme türleri karşısında imtiyazlı olan özel bir tür görme gücü egemendir; gözetleyen kişi, görünmez hale getirilmiştir. Böylece görme, egemenliğin kaynağı olacak şekilde “tek yönlü” kılınmış ve gözlenenler de görme gücünün nesnesi haline getirilmiştir. Bu durum, Aydınlanma düşüncesini karakterize eden özne-nesne ilişkisinin bir yansımasıdır. Felsefeci bir kimliğe de sahip olan Bentham’ın her şeyi bilme yönündeki iddiası, toplumsal etkileşimin tüm alanlarını tek bir gözetim arenasına içine yığmış ve görünmeyen bir ‘göz’ün daima üzerinde olduğu kişileri nesneleştirmiştir.²⁵

Panoptikon’un sosyal kuram açısından getirmiş olduğu devrimsel yenilik, tâbi olanları gözetlemek ve teslimiyet yaratmak için “belirsizliği” itaat ettirmenin bir aracı olarak kullanmasıdır.²⁶ Foucault, panoptik toplumu; ıslah temelli olarak kişisel ve sürekli bir gözetime dayanan, denetim/cezalandırma ve ödüllendirme gibi mekanizmalar yoluyla bireylerin belli kurallara göre dönüştürülmesini hedefleyen ve doğrudan bireyler üzerine uygulanan bir iktidar biçimi olarak tanımlar. Bu tanımlama içinde, tüm toplumu kapsayacak şekilde kendini gösteren ve gözetim-denetim-ıslahtan oluşan üçlü yapı, günümüz toplumlarında da geçerli olan iktidar ilişkilerinin temel boyutunu oluşturur. Bugün insanlık, Bentham’ın temellerini attığı ve programladığı panoptik toplumda hapis durumundadır; bu aynı zamanda, iktidarların tüm çağlarda düşünüyü kurduğu bir ütopyadır.²⁷

Kurumsallaşmış şekliyle toplumsal yaşamın merkezi ve yaygın bir özelliğini oluşturan teknik gözetim, günümüzdeki anlamıyla 19. yüzyıla kadar ortaya

²⁵ David Lyon (1997), a.g.e., s. 303

²⁶ David Lyon (1997), a.g.e., s. 44

²⁷ Uğur Dolgun (2005a), a.g.e., s.90

çıkamamıştır. Bu aşamadan sonra ise yayılması çok hızlı olmuştur. Geniş ölçekli sistematik denetime yaslanan bu yayılımın temel unsurlarını, sinai kapitalizm, sanayi kentlerinin artışı ve yoğunlaşma hızı, ulus-devletin iç ve dış tehlikelere karşı korunma güdüsü, askeri örgütlenmeler, devlet idaresi, bürokratik yapılanma ve kapitalist işletme sayısındaki artışlar gibi bileşenlerin oluşturduğu modern toplumda bulmak mümkündür. Bu unsurlara bağlı olarak sınıf ilişkileriyle rasyonalize olmuş sistemin veya toplumun, mevcut yapı içinde nüfuz edici bir boyutu olarak gözetim, sosyolojik açıdan modernitenin belirleyici özellikleri içinde en önemli unsurlardan birini oluşturur. Önceki dönemlerde gündelik yaşamda insanların sıradan etkilerini böylesine kapsamlı şekilde çevreleyen toplumsal örgütlenmeler söz konusu değildir. Dinsel, geleneksel ve feodal toplumlardaki mevcut uygulamalar, modern toplumla birlikte yoğunlaştırılmış ve sistematik bir hale getirilmiştir. Bu açıdan modernite, teknik gözetimi, merkezi bir nitelikte, özellikle toplumsal bir kurum olarak kurmuştur.²⁸

Bağlantılı bir biçimde, öncelikle ordu, okul, fabrika, devlet daireleri gibi kurumlarda ortaya çıkan gözetim pratikleri, gelişimlerini gündelik yaşamın tüm alanlarını kapsayacak şekilde devam ettirmiştir. Bu anlamda, mevcut düzeni devam ettirme ve büyük toplulukların faaliyetlerini düzenlemenin temel bir aracı olarak her türlü fiziki zorlamanın yerini alan ve modernitenin kaçınılmaz bir boyutu haline gelen gözetim, yerel özellik taşıyan veya bölünmüş parçalardan oluşan kısmi alanlardan öte, bunları tümüyle aşmış bulunan toplumsal çözümleme ve siyasi eylem biçimlerini gerektirir.²⁹

²⁸ Uğur Dolgun (2005a), a.g.e., s. 60-61

²⁹ David Lyon (1997), a.g.e., s. 309

David Lyon gözetimi, hakkında veri toplananları etkileme veya idare etme amacıyla tanımlanmış ya da tanımlanmamış herhangi bir kişisel veri toplanması ve işlenmesi olarak açıklar.³⁰ Fransızca’da yer alan “surveiller” fiilinden türeyen bu kavram idare, kontrol ve denetimin sağlanması amacıyla kişisel ayrıntılara odaklı sistematik ilgiyi tarif etmektedir.³¹ Gözetime modernite ve bürokrasi bağlamında yaklaşan Giddens ise, bireyler hakkında “veri toplayan” gözetimle, bireyleri “denetleyen” gözetim biçiminde ikili bir ayrımlaştırmaya gider. Bu, hem “güç” oluşumunun kaynağını oluşturacak şekilde bir kurum ya da topluluk tarafından depolanabilecek veriler bağlamında vatandaşlara ait bilgilerin biriktirilmesini, hem de topluluk içinde alt kademelerde bulunanların etkinliklerinin daha üsttekiler ya da daha genel anlamda devlet tarafından denetlenmesini içerir.³²

1.3. Soğuk Savaş ve Sonrasında Gözetim Toplulukları

Modern dünya sisteminin ilk hegemonik gücü İngiltere olmuştur. ABD’nin yükselerek küresel hegemonyayı ele geçirmesi süreci ise 1873’ten itibaren imparatorluğun kolonilerle sorunlarının başlamasıyla başlar. İç savaş sonrasında ABD ve Sedan’daki savaş sonrasında Fransa’yı yenen Almanya ulusal birliklerini sağlayarak istikrarlı bir siyasi yapı oluşturabilmişlerdir. 1914 yılına kadar olan dönemde ABD çelik ve otomobil, Almanya ise kimya sektöründe baş üretici konumuna gelir. Almanya’nın küresel imparatorluk olma ideali 1933’te ideolojik bir

³⁰ David Lyon (1997), a.g.e, s 13

³¹ David Lyon (2006a), a.g.e.

³² Anthony Giddens (1994), *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları s.39-44

altyapı kazanırken, ABD ise dünya liberalizmini savunur. ABD ve Almanya arasında başlayan mücadeleyi İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda ABD kazanır.³³

20. yüzyılda gözetim alanında söz sahibi olan ülkeler içinde ABD önemli bir konumda yer almıştır. Fakat, İkinci Dünya Savaşı öncesinde, ABD'nin, istihbarat ve propaganda çalışmaları konusunda Almanlar ve Ruslarla kıyaslandığında oldukça geride kalmış olduğu görülmektedir. 1909'da Franklin Roosevelt tarafından kurulan Federal Araştırma Bürosu (FBI) faaliyetlerini daha çok yurtiçi ile sınırlamıştır. Savaşın başladığı 1939 yılında dünya güçleri içerisinde uluslararası yayın organına sahip olmayan tek ülkenin ABD olması dikkat çekicidir. Başkan Roosevelt'in konuşma yazarı konumuna atanan yazar Robert Sherwood bu tarihten itibaren dış yayın organizasyonunun öncülüğünü yapar. 1941'deki Pearl Harbor baskınına kadar bu konulardaki faaliyetlerin parlamento tarafından önemsenmediği ve yeterli ödenek ayrılmayarak sadece bir AR-GE³⁴ çalışması biçiminde düzenlendiği görülmektedir. Savaşa girilmesiyle birlikte, bu faaliyetler üst seviyede önem kazanır. 24 Şubat 1942 tarihinde, ABD'nin resmi uluslararası radyo ve televizyon servisi Amerika'nın Sesi (Voice of America) devreye girer ve farklı dil seçenekleri, yan kuruluşları ve farklı isimlerdeki yayın istasyonlarıyla zaman içinde büyür. İkinci Dünya Savaşı, ayrıca gözetim faaliyetleri çerçevesinde radar sistemlerinin geliştirilmesi ve rakiplerin şifreli haberleşme yayınlarının takibi için kurulan özel birimlerin bu konuda üstünlük sağlamaları sayesinde kazanılabilmektedir.³⁵

³³ Immanuel Wallerstein (2004), *Amerikan Gücünün Gerileyişi*, İstanbul: Metis Yayınları, s.19

³⁴ AR-GE – araştırma geliştirme

³⁵ Amerika'nın Sesi (Voice Of America) Resmi Websitesi (2006), *The Beginning: An American Voice Greets World*, <http://www.voanews.com/english/About/the-beginning.cfm> (ziyaret tarihi: 26 Mayıs 2006)

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya düzeni “iki kutuplu” olarak tanımlanır. Savaş sonrasında SSCB, ABD’ye denk sayılabilecek askeri gücü ve ideolojik formasyonu ile diğer bloğu oluşturur. Şubat 1945’te yapılan Yalta Konferansı ile iki bloğun varlığı resmi bir nitelik kazanır ve taraflar bu tarih sonrasında bloklarını sağlamlaştırma politikasına yönelir. ABD’nin nükleer silah tekeli 1949’a kadar sürer ve bu tarihten sonra SSCB’nin de bu konuda söz sahibi olmaya başlamasıyla birlikte iki taraf arasında bir silahlanma yarışı başlar. Soğuk Savaş’ın ortaya çıkışıyla, ABD’nin güvenlik politikalarında başkan Truman’ın yaklaşımı doğrultusunda uluslararası ilişkilerin askerileştirilmesi söz konusu olur. 1949’da NATO’nun ve buna karşılık Varşova Paktı’nın kurulmasıyla Soğuk Savaş kurumsallaşır ve Kore Savaşı ile iki blok arası çizgi belirginleşir.³⁶

Bu noktadan sonra gözetim faaliyetleri alanında da bir yarışın başlaması söz konusudur. Sovyetler’in dünyanın her tarafında istihbarat faaliyetlerine başlaması karşısında harekete geçen Amerikan kongresi, 1947’de kabul ettiği “Ulusal Güvenlik Kanunu” ile istihbarat çalışmalarına yeni yaklaşımlar getiren Merkezi Haberalma Teşkilatı’nı (CIA) kurmuştur. Ancak ABD bu iki kurumla da sınırlı kalmamış, teknoloji alanında yaşanan gelişmeler ve birçok ülkenin küresel alandaki liderlik çekişmesinde yer alması elektronik gözetimi giderek zorunlu hale getirmiştir. İlk dönemlerde diplomatlar ve askerlerin şifreli telsiz görüşmelerini çözümleme amacını taşıyan Ulusal Güvenlik Ajansı (NSA), Truman’ın direktifiyle 24 Ekim 1952’de kurulmuştur.³⁷

³⁶ Sait Yılmaz (2006), *21. Yüzyılda Güvenlik ve İstihbarat*, İstanbul: Alfa Yayınları, s. 15

³⁷ Egmont R. Koch – Jochen Sperber (1996), *Bilgi Mafyası*, çev. Kaan Ökten, İstanbul:Sarmal Yayınları, s. 225

Soğuk Savaş'ın getirdiği şüphe ortamı içinde karşı tarafın müttefikleri ya da sempatizanlarının tespiti ve izlenmesi gerekçesiyle tüm dünya üzerindeki telsiz ve telefon konuşmalarını dinlemeye yönelik NSA, zamanla uydu teknolojisindeki gelişmelere paralel olarak yer küreyi de gözetler hale gelmiştir. Hareket noktası ve felsefesi “Bilgi Güçtür” sloganına dayanan NSA'nın faaliyetleri içinde, SIGINT adıyla anılan sinyal istihbaratı önemli bir konumdadır. NSA, o dönemden başlayarak Amerikan Anayasası'nın 4. maddesine dayanarak Amerikan vatandaşlarının haklarını ve ABD'nin sınırlarını korumak göreviyle, Amerikan sınırlarının ötesinde ortaya çıkabilecek herhangi bir tehditin tespiti için CIA ve DIA (Savunma İstihbarat Ajansı / Defense Intelligence Agency)'ın da desteğini kullanmış, HUMINT (Kişi İstihbaratı), COMINT (İletişim İstihbaratı), EPIC (Elektronik Gizlilik Kurumu), vb. oluşumlar ve bunlar çerçevesinde Savcılık Kayıt İdare Sistemi (Promis-Prosecutor's Management System), Echelon gibi istihbarat sistemlerini kurmuştur.³⁸

Bugüne kadar en son teknolojiler ve en yetkin uzman kadrosuyla enformatik gözetim açısından en üst seviyede bir kurum haline gelen NSA, Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin istihbarat örgütü KGB ile rekabet içinde olmuştur. Bu kurumlar ve kullandıkları yüksek teknoloji yoluyla Sovyet Bloku'nun gözetim altına alınmasında ilk adım, yüksek irtifada uçarak, yüksek çözünürlüklü hava fotoğrafları çekebilen U-2 uçaklarıdır. Enformasyon teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak NSA, arka arkaya uzaya fırlattığı dinleme uyduları yoluyla Doğu Bloku'nun telsiz haberleşmeleriyle sivil telefon görüşmelerini tümüyle denetim altına almıştır. İlk aşamada askeri amaçlı olan bu gözetim uyduları heryeri gözetleyebilme kapasitesine

³⁸ Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Güvenlik Ajansı (NSA) Resmi Websitesi (2006), “*Signals Intelligence*”, www.nsa.gov/sigint/index.cfm (ziyaret tarihi: 24 Mayıs 2006)

erişmiş, uluslararası telefon, faks, teleks ve internet gibi veri bağlantıları sürekli izlenir olmuştur.³⁹

Soğuk Savaş, ABD'nin ve SSCB'nin karşılıklı strateji denemeleri ışığında hayatlarımıza bir çok istihbarat ve gözetim uygulamasının girmesine yol açmıştır. Enformatik gözetimin en ilkel biçimi olarak telefonların dinlenmesi ulusal güvenliğe yönelik bir uygulama olarak ortaya çıkmış, fakat aynı zamanda iki tarafın da kendi sınırları içinde kendi vatandaşlarının gözetimiyle 1972 yılında patlak veren ve en büyük dinleme skandallarından biri olan Watergate olayında olduğu gibi hükümetlerin ve siyasi partilerin rakiplerini denetim altında tutmaları çabaları için de kullanılır olmuştur. Analog telefonlar ve araç telefonlarında düşük maliyetli gereçlerle kolaylıkla yapılabilen bu gözetim biçimi, 1973'de ortaya çıkan, günümüzde oldukça yaygınlaşmış ve birçok ekstra özellikle donatılmış dijital cep telefonlarıyla daha karmaşık bir yapı içine girmiştir. Fakat, doğru donanımın ve kurumsal ayarlamaların yapılmasıyla cep telefonu kullanıcısının konuşmalarının dinlenmesi yanında yazılı iletilerinin okunabilmesi, MMS (Multimedia Messaging) hizmetiyle gönderdiği resimlere ulaşılması ve daha önemlisi nerede bulunduğunun anlaşılması servis istasyonları sayesinde mümkün olmaktadır.

Soğuk Savaş döneminde yaşanan uzay yarışıyla ortaya çıkan bir başka gözetim uygulaması ise uyduların kullanımıdır. İşleyiş olarak yer istasyonlarındaki vericiler aracılığıyla sinyallerin gönderilmesi ve uydu üzerindeki yükselticilerle güçlendirilerek yeryüzüne daha geniş bir alandan alınabilecek şekilde geri

³⁹ Egmont R. Koch – Jochen Sperber (1996), a.g.e., s. 225

gönderilmesi sistemine dayanan uydular ilk olarak ses ve görüntü iletişiminde büyük rol oynamışlardır. Sonraki gelişmelerle, uzaydan yeryüzündeki bir noktanın resimlerinin çekilmesi için kullanılmışlar, ardından da kızılötesi ve radar gibi techizatla donatılarak yeryüzünün de her koşulda görüntülenebilmesi yanında, yer altının da taranabilmesi yeteneklerine kavuşmuşlardır. Uydular, dijital haberleşme ve veri transferi için kullanılmaları yanında, günümüzde dünyada popüler olarak kullanılan ABD'nin Yeryüzü Konum Belirleme Sistemi olan GPS uygulamasının da bel kemiği konumuna gelmişlerdir. Bu sistemler 1970'lerin sonundan itibaren ordunun yeni teknolojilerle dönüştürülmesinde önemli rol oynamış ve 1991 Körfez Savaşı'nda önemli bir avantaj sağlamıştır.

ABD'nin karşısında SSCB, farklı bir ideolojiye sahip, saldırgan ve stratejik bir düşman profili oluşturmaktaydı. Dolayısıyla, sonraki kırk yılda ABD küresel müdahalesinin amacı, Sovyetler Birliği'nin silah gücüyle genişlemesini engellemek ve ideolojik olarak üstünlük kurmak olmuştur. Sovyetlerin totaliter sistemine karşılık, “özgürlük” anahtar kavram olarak kullanılmıştır.⁴⁰ 1961'de Berlin Duvarı'nın inşası, ardından 1962'de Küba'da ortaya çıkan füze krizi sonrasında “dehşet dengesi” olarak da adlandırılan, iki tarafın denk kuvvetleriyle karşılıklı nükleer caydırma stratejilerinin yarattığı riskler, dünya çapında kaygılara neden olmuştur. ABD için Vietnam Savaşı, Sovyetler açısından da Çekoslovakya işgali ve Çin ile ortaya çıkan sorunlar sonucunda her iki taraf da durulur ve “güçler dengesi” olarak tanımlanan döneme girilir. Bu dönemin önemi, ABD'nin Dışişleri Bakanı Henry Kissenger'ın önerdiği stratejiyi kullanılarak müttefik, alt-hegemonik

⁴⁰ Zbigniew Brezinski (2004), *Tercih*, çev. Cem Küçük, İstanbul: İnkılap Kitapevi, s. 62

güçlerden istifade etmeye başlamasıyla ortaya çıkar. Bu şekilde taraflar kendileri değil, müttefikleri vasıtasıyla kozlarını paylaşmaya başlarlar. Fakat 1980'lerden itibaren birçok ülkede ortaya çıkan huzursuzluklar ve Sovyetler'in yayılmacı müdahaleleriyle yumuşama hali yerini yeniden askeri alanda üstünlük sağlama çabalarına bırakır. Bu durum SSCB'nin çöküşüne kadar devam eder.⁴¹

Sovyetler'in çöküşüyle Varşova Paktı'nın dağılması özellikle Avrupa güvenliğiyle ilgili kısa sürede önemli değişikliklere yol açar. Bu on yılda demokrasinin yayılması hızlanır. İki Almanya'nın birleşmesi, Doğu Avrupa'nın Batı'ya entegrasyonu ve eski SSCB topraklarında yeni devletlerin ortaya çıkması, NATO'nun genişlemesi ve stratejisini değiştirmesi yanında Avrupa Birliği'nin kurulması önemli değişikliklerdir. Fakat bu olumlu güvenlik ortamı yanında Irak, eski Yugoslavya, Rwanda ve Somali gibi bazı Afrika ülkelerinde ortaya çıkan karmaşa ve katliamlar küresel etkileri olan krizlere yol açar. SSCB'nin dağılmasından sonra, bu ülkeye ait nükleer silahların kontrolsüzce dünyaya yayılması tehdidi yanında uluslararası terörizm gibi genel güvenlik konuları da gündemde yer alır.

1990'lı yıllara damgasını vuran en önemli gelişmeler ise iletişim teknolojileri alanında ortaya çıkar. Cep telefonları, kişisel bilgisayarlar ve internet ile birlikte iletişim alanındaki gelişmeler, küreselleşme ve güvenlik alanlarında önemli etkiler yaratır. Bu teknolojiler içinde bilgisayar ve internetin özel bir yeri vardır. Bilgiyi depolama, sınıflandırma, işleme, iletme ve yeniden oluşturma gibi özelliklere sahip

⁴¹ Sait Yılmaz (2006), a.g.e., s. 17

olan bilgisayar, özellikle 1970'lerden itibaren mikroçiplerin ortaya çıkmasıyla hızlı bir gelişim süreci içine girmiş, 1980'lerle birlikte hızlanmış ve görsel-işitsel yeteneklerle de donanmıştır.

Internet, Soğuk Savaş döneminde ordu haberleşmesine yeni bir boyut getirmesi yanında, herhangi bir nükleer saldırı halinde iletişim kanallarının tamamen yok olmasını engellemek için düşünülmüş olan ve ilk kez ARPANET olarak anılan bir iletişim sistemi olarak ortaya çıkar⁴² 1980'lerde sivil ağ şebekeleri fazla bilinmemesine karşın üniversiteler ve araştırma birimleri bünyesinde artmaya devam eder ve 1990'larda "World Wide Web (WWW)"'in ortaya çıkışıyla internet yaygınlaşarak gündelik hayatın bir parçası haline gelir.⁴³

Telekomunikasyon alanında meydana gelen gelişmeler sayesinde askeri alanda da devrim niteliğinde değişimler ortaya çıkar. Amerikan askeri gücünün teknolojik olarak ezici bir konuma gelişi Amerikan Askeri Devrimi (RMA)⁴⁴ ile olur. Savaşın geleceğiyle ilgili bu yapılanmayla genelde teknolojik gelişmelerin askeri uygulamalara entegrasyonu, bunlara bağlı olarak yeni stratejilerin ve yeni organizasyon yapılarının oluşturulması hedeflenmiştir. Özellikle modern enformasyon, iletişim ve uzay teknolojisiyle bağlantılı olan bu hareketle ordunun

⁴² ARPANET - ABD Savunma Bakanlığı'na bağlı ve ARPA (Advanced Research Projects Agency/ Gelişmiş Araştırma Projeleri Ajansı) olarak bilinen birim bünyesinde geliştirilir. İlk başta J.C.R. Licklider ve çalışma grubu tarafından Ağustos 1962'de "Galactic Network" adlı konsept çalışmasıyla formülasyonu yapılan ARPANET, internet sistemlerinin temeli olan veri transferi için paket protokollerinin kullanıldığı ilk uygulama olmuş ve ilk bağlantı 29 Ekim 1969'da gerçekleştirilmiştir. İlk e-posta gönderimi 1971'de ve ilk dosya transferi (FTP) uygulaması da 1973'te yapılır. Aynı yıl şebeke alt yapısının tüm ülkeye yayılması süreci tamamlanır ve üniversitelerle hükümet araştırma merkezleri de bu ağa dahil edilir. Uydu bağlantılarının kullanılmaya başlanmasıyla Avrupa'daki merkezlere de ulaşan ARPANET'in ordu kanadı 1984'de ayrılarak MILNET adını alır.

⁴³ Vinton G. Cerf (2005), *Brief History of the Internet*, Internet Society Websitesi, <http://www.isoc.org/internet/history/brief.shtml> , (ziyaret tarihi: 31 Ekim 2005)

⁴⁴ RMA - Revolution in Military Affairs

dönüştürülmesi söz konusu olmuştur. Bu teknolojilerin yüksek maliyetler gerektirmesi, dünya ülkelerinin büyük bir çoğunluğunun bu harekete dahil olamamasına ve bu da açık bir güç dengesizliğinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁴⁵ 1991–2003 yılları arasında Irak, Somali, Bosna, Kosova’da gerçekleştirilen operasyonlarda yeni silahlar ve taktiklerin geliştirilmesi, baskın bir etmen olarak küresel askeri üstünlüğe dayanan yeni bir Amerikan hegemonya kurgusu için uygun ortamın oluşmasına yardım etmiştir.⁴⁶

Öte yandan, karmaşık özellikler ve yüksek teknoloji içeren elektronik savaş sistemlerinin, ülkelerin ulusal kuruluşlarınca üretilmeyip diğer ülkelerden satın alındıkları taktirde; savaş durumlarında, satıcı ülkeler tarafından önceden “belirlenmiş” bazı tehditlere karşı kullanılamamaları, söz konusu silahların uzaktan çeşitli kodların girilmesiyle çalışmaz bir hale getirilmeleri ihtimali de söz konusudur. Bir ülkenin kendi silahlarını bile istediği gibi kullanamıyor oluşu, yeni dünya düzeni içinde ulusal egemenliğin artık ne kadar geçerli olduğunu gösteren bir başka örnektir.

Soğuk Savaş sonrası dönemle ilgili olarak Charles Krauthammer, bugünkü sistemin ABD’nin başta olduğu “tek kutuplu” bir hegemonyaya dayanmakta olduğunu iddia ederken;⁴⁷ Joseph Nye ise bu yeni düzeni “çok seviyeli bir karşılıklı bağımlılık” durumu olarak tanımlar. Nye’a göre çok katmanlı olan bu uluslararası sistemde, ezici askeri gücüyle ABD zirveyi temsil etmekteyken, orta katmanda ticari

⁴⁵ Sait Yılmaz (2006), a.g.e., s. 18-19

⁴⁶ Sait Yılmaz (2006), a.g.e., s. 18-19

⁴⁷ Charles Krauthammer (1992), *The Unipolar Moment, in Rethinking America ‘Security’: Beyond Cold War to New World Order*, Ed. Allison & Treverton, New York, s. 295-306

kuvvetler olarak yine ABD, Japonya ve Avrupa ile bir üçlü grup olarak yer alır ve en alt grubu Çin, Rusya ve bölgesel güçler olan Hindistan ve Rusya oluşturur.⁴⁸

İnternet erişimi ve uydu haberleşmesinin hızlı gelişimiyle bu teknolojilerin mutfağı olan ABD'nin sosyal alanda da dünyanın öncüsü olma girişimleri, bu ülkenin küresel etkisine işaret etmektedir. ABD Kongresi'nin Dışişleri Bakanlığı'ndan diğer devletlerin davranışlarını rapor etmesini istemesi, diğer ülkelerin egemenliğine nüfuz eden projelere Kongre'nin de dahil olmasını sağlarken, ABD'nin kendi hegemonyasını koruma konusundaki kararlılığını da göstermekteydi. George H.W. Bush, “Yeni Dünya Düzeni” ile Soğuk Savaş galibi ABD'nin yasallığa ve sürekli demokrasiye dayanan yeni bir küresel sistemi yürütmesini hedeflemekteydi. Bill Clinton yönetimi ise bu iyimser görüşe ek olarak, elektronik ve teknolojik devrimin önceliğini vurgulamıştır. Bu yaklaşım Clinton dönemine damgasını vuran küreselleşme kavramının da dinamiklerini oluşturmuştur.

İki kutuplu dünya ve Soğuk Savaş temelli çatışmaların ortadan kalkmasıyla, küresel politikaları biçimlendiren ideolojiler ve politik reçetelerin içleri hızla boşalmış, bunların yerini ekonomik hedefler almaya başlamıştır. Ulus-devletlerin, yerlerini dev ölçekli işletmelere bırakacağı öngörüsüne dayanan küreselleşme paralelinde; pazar içi rekabet, girişimlerin kârlılığı, üretimin yerini tüketimin alması ve bu doğrultuda tüketicilerin sistemli gözetimi gibi unsurlar, ekonomik alanda yeni bir yapılanmayı ortaya çıkarmıştır. Enformasyon teknolojilerine ait paradigmalarda yönlendirilmeye başlanan toplum ve ekonomi içinde, 1990'ların ortalarında büyük

⁴⁸ Joseph Nye (1992), “What New World Order”, *Foreign Affairs* (sayı 70, Bahar-1992), s. 83, aktaran Sait Yılmaz (2006), a.g.e., s. 18

bir dinamizm kazanan bilgisayar yazılımlarıyla donanımlarındaki artışlar ve telefon servislerinin fiyatlarındaki düşüşlerle, ticari yaşam artık insana gerek duymayan bir yapıda şekillenmeye başlarken, “network toplumu” ve “yeni ekonomi” olarak adlandırılan dönüşümler ortaya çıkmıştır.⁴⁹ Bu süreçlerin temel özelliği, teknolojik bir bağımlılığa dayanmalarıdır. Bireyler, siber-uzayın neredeyse sonsuz evreni içinde, uçsuz bucaksız seçme özgürlüğü ve seçenek bolluğu karşısında kalmışlardır. Ancak bireyler bir yandan tüketim ürünleri açısından giderek sınırsız bir seçim şansının hakim olduğu otomatikleştirilmiş toplum yapıları içinde şekillendirilmeye başlanmış; öte yandan da tüketim alanında “yapay özgürlük” sorunuyla karşılaşmışlardır. Bu arada seçim yapma özgürlüğünü yakalamış olma yanılsaması içinde, aslında kendi dışlarındaki güçlerce oluşturulan etkilerin baskısıyla hareket etmenin çaresizliğini yaşamaya başlamışlardır.⁵⁰

1.4. Küreselleşme ve Küresel Gözetim

Türk Dil Kurumu’nun sözlüğüne göre küreselleşme, dünya milletlerinin ekonomi, siyaset ve iletişim bakımından birbirlerine yakınlaşması ve bir bütün haline gelmesidir.⁵¹ Küreselleşme, taraftarlarına göre bütün dünyanın hem kültürel hem de ekonomik olarak birleşmesinin yolunu açmaktayken, karşıtlarına göre Soğuk Savaş sonrasında Batı’nın zaferini yeni bir açılımla dünya geneline yaymasıdır.⁵² Bu

⁴⁹ Manuel Castells (2000), *The Rise of Network Society - Volume 1*, Maryland,USA:Blackwell Publishers Ltd., s. 21

⁵⁰ Uğur Dolgun (2005a), *Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna*, Bursa: Ekin Kitapevi, s. 30

⁵¹ Türk Dil Kurumu (1998), *Türkçe Sözlük*, Ankara, s. 1440

⁵² Haydar Çakmak (2003), *Avrupa Güvenliği*, Ankara:Akçağ Yayınları, s. 116

açılımla uluslararası sermayenin egemenliği kayıtsız şartsız bir şekilde dünya çapında tekelleşmektedir. Bu iki görüş arası çelişki, küreselleşmenin güçlü olanı daha güçlü kılan bir karakterde gelişim göstermesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum, dev uluslararası şirketlerin gelişmekte olan ülkelerde rakiplerine rekabet imkanı tanımayan hareketleri neticesinde yerli sanayilerin durdurulması ve ülkelerin dışa bağımlı bir hale getirilmesiyle ortaya çıkmaktadır.⁵³

Küreselleşme eşitliğe dayanmayan bir süreçtir. Bir açıdan her yerde aynı zamanda oluşsa da, değişik alanlardan bakıldığında, küreselleşme aynı nedenlere, rotalara ya da sonuçlara sahip değildir. Küreselleşen dünya, gücün radikal bir şekilde yeniden dağıtıldığı, gücü uluslararası ortaklıkların malvarlığına ve Castells'in dediği gibi iletişim ağı içindeki “anahtarlar”a doğrudan ulaşma izni olanlara en üst derecede verildiği bir yerdir. Sonuç, zenginlerin daha da zenginleşmesi ve fakirlerin, eğer daha da fakirleşmiyorlarsa, zenginlere oranla çok daha yavaş şekilde zenginleşmeleridir.⁵⁴

Ayrıca yeni gözetim tekniklerinin kullanımıyla ırk ve etnisite tabanlı olarak da, istenilen ve istenilmeyen ayrımının yapılması da söz konusudur. Son otuz yıl içinde kişisel veri trafiğinde bir patlama yaşanmıştır. Bu verilerin ‘sosyal sınıflandırma’ amaçlı, farklı olanların toplumda ayrımının yapılması için kullanılması söz konusu olabilmektedir.

ABD’nin önerdiği “Yeni Dünya Düzeni”nin temelleri G-8, OECD ve BM Güvenlik konseyi gibi uluslararası forumlarda tartışılmıştır. Komünizm sonrası Doğu Avrupa ülkeleri yeni bir sivil toplum oluşturmaktaydı ve onların da yeni gelişme modellerine ihtiyaçları olacaktı. Değişim süreci içinde medyanın rolünün artırılması,

⁵³ Sait Yılmaz (2006), a.g.e., s. 89

⁵⁴ Iain Wallace (1998), “Küresel Ekonomiye Hristiyan Bakış Açısı”, *Geography and Worldview*, New York: University of America Press, s. 37-38

fikirlerin serbestçe ifadesi, serbest pazar ekonomisi, tüketici toplumu yaratılması hedef alınmaktaydı. İletişim kuramı çalışmaları, özellikle Amerikan değerlerinin yaygınlaştırılması bakımından kültürel alanda hegemonyaya yardım etmiştir.⁵⁵

Nitekim Zbigniew Brezinski'ye göre, ABD'nin dünyadaki rolü zamanımızın iki yeni ana gerçekliğinden kaynaklanmaktadır: Amerikan küresel gücü ve daha önce benzeri görülmemiş küresel, karşılıklı iletişim. Bunlardan ilki Amerikan hegemonyasıyla uluslararası ilişkiler tarihinde tek kutuplu dünyayı ifade etmektedir. İkincisi ise ulus-devletlerin egemenliklerini aşındıran “küreselleşmenin” evrensel sürecidir. Bu ikisinin bileşimi, bir yandan geleneksel diplomasiyi yok etmekte, diğer yandan resmi olmayan küresel bir topluluğun doğuşunu destekleyerek uluslararası ilişkilerin uzun vadeli değişimine ivme kazandırmaktadır.⁵⁶

Beykent Üniversitesi öğretim üyesi Sait Yılmaz, küreselleşme sürecinin ulus-devletin iktidarını ve hareket alanını çokuluslu şirketlerin yararına daralttığını, uluslararası piyasalarda rekabeti kırarak, “ulusal bağımsızlık” yerine “karşılıklı bağımlılık” olgusunu ikame ederek, “eşitler içinde daha eşitlerin öne geçtiği” küresel-bölgesel bütünleşme hareketlerinin önünü açmış olduğunu ifade eder. Küreselleşme, bünyesinde birçok konuyu barındıran karmaşık sosyal, ekonomik ve politik bir süreç olarak dünyayı küçültmekte ama bütünleştirmemektedir. Ekonomiler birbirlerine yaklaştıkça uluslar, kentler ve bölgeler birbirlerinden ayrılmaktadır. Küresel ekonomik bütünleşme süreci politik ve sosyal dağılmayı hızlandırmaktadır.

⁵⁵ Sait Yılmaz (2006), a.g.e, s. 78-81

⁵⁶ Zbigniew Brzezinski (2004), *Tercih*, çev. Cem Küçük, İstanbul, İnkilap Kitapevi, s. 163

Aile bağları kopmakta, yerleşik otoriteler sarsılmakta, yerel toplum bağları zorlanmaktadır. Uluslar da tıpkı hücreler gibi bölünerek çoğalmaktadır.⁵⁷

Bu noktadan itibaren tek kutuplu kapitalist dünyanın eksenini “ideolojiler” yerine “yeni ekonomi” etrafında şekillenmektedir. Bunun sonucu olarak ekonomik alanda üstün olan gücün küresel hakimiyeti anlamına da geleceğinden egemen ülkelerin hükümetleri ve istihbarat servisleri, bir yandan sanayi kuruluşlarını, büyük şirketlerini, borsalarını ve bankalarını küresel alanda daha da güçlendirecek bir koruma şemsiyesi altına almaya çalışmaktayken, diğer yandan kendilerinin dışarıdan gözetimini önleyici güvenlik sistemleri geliştirme arayışı içine girmişlerdir.⁵⁸ Bu da bilgi teknolojilerine hakimiyeti gerektirmiştir.⁵⁹

Uğur Dolgun, “Yeni Dünya Düzeni”nde Avrupa ülkelerinde esas korkulan şeyin güç dengelerinin kendi aleyhlerine bozulması ve ekonomide rekabet şanslarının giderek ortadan kalkması olduğunu ifade eder. Bu tedirginliğin oluşmasında ABD’nin kullanmakta olduğu istihbarat mekanizmalarının, özellikle “İletişim Bilgisi”, yani kısaca “Comint” olarak anılan NSA faaliyetlerinin bir parçası olarak 1970’lerden itibaren etkili bir şekilde çalışmaya başlayan Echelon sisteminin payı büyüktür. Öncelikli amacı savunma olan bu sistem, uydular aracılığıyla gerçekleştirilen tele-haberleşme türlerinin küresel alanda izlenmesi projesidir ve ilk

⁵⁷ Sait Yılmaz (2006), a.g.e, s. 78-81

⁵⁸ Fransız savcılar 2000 yılının Temmuz ayında, ABD’nin elektronik ortamdaki haberleşmeleri izleyerek ekonomik sır ve çıkarlar sağladığı gerekçesiyle soruşturma başlatır. Hemen ardından Avrupa parlamentosu bir komisyon oluşturulmasına karar verir, Hollanda parlamentosu 2001 Ocak ayında, bu tip gizli dinlemelerin önüne geçilmesi için uluslararası bir anlaşmaya gidilmesi yolundaki görüşlerini dile getirir. Ayrıca ABD’deki Elektronik Mahremiyetler Örgütü de kişisel hak ve özgürlükler noktasına vurgu yaparak, 1999 yılında ABD hükümeti aleyhinde dava açmıştır. (Ali Çimen (2002), *Echelon: İstihbarat Dünyasının Perde Arkası*, İstanbul:Timaş Yayınları, s. 112-119)

⁵⁹ Uğur Dolgun (2005b), *İşte Büyük Birader*, İstanbul: Hayykitap, s. 95-96

kez 1998’de Lüksemburg’da yayımlanan AB araştırma raporuyla gündeme gelmiştir. Echelon, teknolojik yaşamdaki gelişmeler sonrasında, gözetimin en gelişmiş ayağını mahremiyetler ile bireysel özgürlükleri ortadan kaldıran, ticari yaşamla sanayi dünyasını istihbarat servislerinin yeni oyun alanı haline getiren bir sistemdir. Echelon, fax, modem, bilgisayar verilerini ve 1995’ten beri ses izlerini de takip edip eleyebilmektedir. Bu sistem, NSA’nın ihtiyacı olan, dünya üzerindeki tüm dijital iletişim sistemlerini denetleme potansiyelini sunmaktadır.⁶⁰ Bu teşkilatın bir gün içerisinde 3 milyar telefon, faks, e-posta gibi dijital bilgi alışverişini izleyip filtrelemesi söz konusudur.⁶¹ Yazar, *Enformasyon Topluluklarından Gözetim Topluluklarına* başlıklı çalışmasında bu sistemin ABD’nin kendi çıkarları için kullanılmasıyla ilgili konulara da dikkati çekmektedir:

İddialara göre ABD, Echelon yoluyla başta Fransa olmak üzere Avrupa ülkelerindeki uluslararası şirketlerin ticari amaçlı görüşmelerini izlemiş ve elde ettiği dokümanları da kendi büyük şirketlerine sızdırmıştır. Bu kapsamda verilen örneklerle bakacak olursak: Clinton yönetiminde 1993 yılında Suudi Arabistan Havayollarının uçak alımlarında Fransa’nın başı çektiği Avrupa konsorsiyumunun gizli tekliflerini ele geçirilerek Boeing’in daha uygun fiyat vermesi sağlanmıştır; 1994’te Fransız Thompson CSF’in Brezilya Hükümetinin düzenlediği yağmur ormanlarının uydula izlenmesi ihalesini benzeri şekilde Amerikan Raytheon’a kaptırmıştır. Öncelikli görevi ülkenin çıkarlarını korumak olan CIA tarafından yapılan açıklamaya göre sadece 1994 yılında 28 milyon doları bulan 51 stratejik ihalede ABD şirketlerinin zarara uğramasının engellendiği belirtilmiştir.⁶²

⁶⁰ Elektronik ortamdaki en yoğun gözetim faaliyetlerini gerçekleştiren bu sistem isimler, adresler, telefon numaraları, internet adresleri, kritik sözcükler gibi anahtar nitelikteki veri kriterleri doğrultusunda işlev görmektedir ve kataloglar oluşturmaktadır. Bu bağlantılar sayesinde toplanan veriler, NSA’nın 13 ayrı istihbarat örgütüyle Türkiye’nin de aralarında olduğu bazı dost, müttefik ülkelerin istihbarat örgütlerini birbirine bağlayan “Intelink” adı verilen bilgi ağıyla merkeze aktarılmaktadır. (Uğur Dolgun (2005b), a.g.e., s. 88)

⁶¹ David Lyon (2006), *Gözetlenen Toplum*, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, s. 195-196

⁶² Uğur Dolgun (2005b), a.g.e., s. 96-97

Görüldüğü gibi günümüz dünyasında gözetim faaliyetleri bir yandan kişi ve grupları sıkı bir gözetim altında tutma işlevi görürken, diğer yandan da ülke çıkarlarını koruma doğrultusunda dünya ekonomisini yönlendirme amacı taşımaktadır.

1.5. Kontrol Mekanizmalarında Yeni Gözetim

Bilgi toplumu, 1950 ve 1960'lı yıllarda ABD, Japonya, Batı Avrupa ülkeleri gibi gelişmiş ülkelerde bilgi teknolojilerinin giderek artan bir şekilde kullanımıyla ortaya çıkmış bir aşamadır. Gelişmiş ülkelerde şekillenen bu aşamanın en önemli özelliği, bilginin ve bilgi teknolojilerinin tarım, sanayi, hizmetler sektörlerinin yanı sıra eğitim, sağlık, iletişim gibi her alanda kullanılabilir olmasıdır. Bu nedenle, bilgi toplumundaki gelişmeler kısa sürede üretimin ve verimliliğin artırmasına yol açmakta ve yeni teknolojik, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeleri de teşvik etmektedir. Bilgi toplumundaki tüm bu gelişmeler, diğer dünya ülkelerini de kısa zamanda etkisi altına almış ve uluslararası düzlemde ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlar entegrasyonu beraberinde getirmiştir.⁶³ 1990'larla birlikte internetin gelişimi ve ortaya çıkan diğer yeni araç çeşitleri de bilginin öneminin artmasına ve ticarileşmesine katkıda bulunmuştur. David Lyon, günümüzdeki gelişmelerin arkasında yatan, George Orwell'in 1984 romanında tasvir edilen karamsar gözetim toplumu, polis devleti ve düşünce polisi gibi oluşumları gerçek kılabilme potansiyellerine dikkati çekmektedir:

⁶³ C.Can Aktan - Mehtap Tunç (1998), "Bilgi Toplumu ve Türkiye", *Yeni Türkiye Dergisi*, Ocak-Şubat 1998. s.118-134

Bilimsel gelişmelerin sonucu olarak teknolojinin insan hayatını her yönden kuşatmasıyla, insan teknolojinin boyunduruğu altına girmiştir. İktidar kendini teknolojiyi kullanarak ölümsüzleştirmekte ve genişletmektedir. Modernleşen şehirler, bilgisayarlar, uydu sistemleri ile “gözetim” artık her yerdedir. 1980’ler boyunca yeni sağ politikalarının gelişmiş toplumlardaki yükselişi yeni gözetim teknolojilerinin gelişimini teşvik eder. 1984’te tasvir edilene benzeyen bir gözetim ortamı toplum bireylerini kameralar aracılığıyla esir almayı hedefler. Özel hayat ve mahremiyet tartışmaları dünya gündeminin de odağı olur.⁶⁴

“Gözetim toplumu” terimi sosyolog Gary T. Marx tarafından ortaya atılmıştır. G. T. Marx bu terimi, “bilgisayar teknolojisiyle üstün toplumsal kontrolün sağlanmasında son engelinin de yok olduğunu” gösterecek şekilde, Orwell’in tasvir ettiği durumla ilintili olarak, 1985’teki çalışmasında kullanır. İlk dönem, gözetim, doğrudan izleme ve denetime ek olarak kayıt tutulmasını da içermekteyken; modern gözetim, bürokratik idarenin rasyonel metodlarını da bünyesine katmıştır.⁶⁵ Yazara göre içinde yaşadığımız gözetim toplumunda artık hepimizin gizliği tehdit altındadır; çünkü yeni teknolojiler gözetim potansiyelini sürekli artırmaktadır.⁶⁶ Gary T. Marx’tan sonra tarihçi David Flaherty de Batı ülkelerinin bilgi toplumları yanında gözetim toplumlarına da dönüştüklerini dile getirmiştir.⁶⁷

Gary T. Marx, ayrıca bu teknolojiler sonrasında oluşan ortama “Yeni Gözetim” adını verir ve yeni toplumsal gözetimi “kişilerin ya da bir grupların teknik

⁶⁴ David Lyon (1997), *Elektronik Göz*, İstanbul: Sarmal Kitapevi, s. 82

⁶⁵ Gary T. Marx (1985), “I’ll be watching you: reflections on the new surveillance”, *Dissent*, sayı 32, s. 26-34

⁶⁶ David Lyon (2006b), *Gözetlenen Toplum*, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, s.67

⁶⁷ David Flaherty (1989), *Protecting Privacy in Surveillance Societies*, Chapel Hill, Carolina-USA: University of North Carolina Press, s. 1

araçlar kullanılarak derinlemesine araştırılması” olarak tasvir eder.⁶⁸ Video kameralar, bilgisayarla veri eşleme, profil çıkarma, veri sondajlama; DNA tahlili, ilaç testleri, yalanın tespiti için beyin taraması, uydular, duvarların ve kapalı kapıların ardındakini görmek amacıyla kullanılan termal tarayıcılar gibi teknik araçlarla gözetimin duyuları ve bilişimsel yetenekleri genişletilir. Yeni Gözetim, kooperatif ama çoğunlukla görünmez bir yapıya sahiptir.⁶⁹

David Lyon’un bakış açısıyla, yönetilme ve kontrol işlevleri için iletişim ve bilgilendirme teknolojilerine bağımlı olan bütün toplumlar gözetlenen toplumlardır. Gözetim toplumu kavramı, somutlaştırılmamış gözetimin toplumsal olarak yayıldığı bir durumu gösterir.

Orwell’in tasvir ettiği totaliter kontrole yönelik korkuları, çoğunlukla devlet gözetimi ile ilintilendirilirken, gözetim toplumu kavramı uzun zamandır, gözetim faaliyetlerinin, hükümet bürokrasilerinin sınırlarından taşarak, makul sosyal kanallara da ulaştığını göstermektedir. İktidar, günlük hayatın izlenmesinde hala etkin sayılsa da yönetimin bu tip faaliyetleri, gözetim verilerinin şu anda aktığı pek çok alandan sadece birisidir. Gözetim, toplumun geniş bir alanına kesin olarak yayılmaktadır.⁷⁰

Krishan Kumar’a göre günümüz toplumu enformasyonla kuramsal bilgiyi edinme, işlemiden geçirme, dağıtma konusunda ortaya koyduğu metodlarla tanımlanmakta ve adlandırılmaktadır.⁷¹ Enformasyon, bir sistemin kendi durumunu

⁶⁸ Gary T. Marx (1985), a.g.e.

⁶⁹ Gary T. Marx (2004), “Surveillance and Society”, *Encyclopedia of Social Theory*, Gary T. Marx resmi websitesi, www.web.mit.edu/garyhome.html, (ziyaret tarihi: 14 Nisan 2006)

⁷⁰ David Lyon (1997), *Elektronik Göz*, İstanbul: Sarmal Kitapevi, s. 82

⁷¹ Krishan Kumar (1999), *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, çev. Mehmet Küçük, Ankara: Dost Kitapevi, s.15

başka bir sisteme bildirmesi olarak tanımlanabilir.⁷² Enformasyon kavramı, bir bildirme sürecinin sonunda elde edilen verinin belirli kurallar içinde yorumlanmasını ve bu süreçlerin sonunda ortaya çıkan ürünü kapsamaktadır. Enformasyon, anlamlı biçime sokulmuş ve sistematize edilmiş verilerdir; disiplin ve deneyim yoluyla uygulamaya tabi tutulup tahlil edilmesi de, genel anlamda bilgiyi doğurmaktadır.⁷³ Bilgi iktidar demektir; dolayısıyla hükümetlerin de şirketler gibi veri işleme operasyonlarıyla ilgilenmesi şaşırtıcı değildir.

Enformasyon sistemlerinin şu an için ulaştığı en son biçim, biyo-teknoloji alanındaki genetik mühendisliği ve insan genomu projelerinde görülmektedir. Bu sistemlerin oluşturulmasında temel ölçüt, elektronik yazılım, görüntü ve ses biçimlerindeki enformasyonun sistem, şebeke, işlev ve süreçleri kullanarak, en hızlı veren ucuz maliyetle gerçekleştirilmesidir. Bilgisayarların, çeşitli kaynaklardan ve farklı amaçlarla toplanmış verileri ilişkilendirme gücüne dayanan eşleştirme işlemleri, devlet kurumları tarafından 1970’lerin sonlarında kullanılmaya başlanmış ve 1990’lara gelindiğinde tümüyle yaygınlaşmıştır. Oluşturulan veri bankaları yoluyla, hem bireyler hem de toplum sıkı bir gözetime dahil edilmiştir.⁷⁴

İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişen bilgi ve iletişim teknolojileri, telekomünikasyonun yaygınlaşması ve internet gibi enformasyon ağlarının küreselleşme içinde somutlaşmasıyla “Enformasyon Toplumu” kavramı önem kazanır ve ekonominin enformasyon ile iç içe geçişi önemli bir gelişme dizisi ortaya koyar. Bunlar sayesinde mali küreselleşme ve şirketlerin uluslararası bir nitelik kazanması da mümkün olmuş, bilginin önemi artmıştır. Nurcan Törenli, enformasyon toplumunu bilginin ve enformasyonun toplumsal yaşamda üstlendiği ve

⁷² *Meydan Larousse Ansiklopedisi* (cilt 6), Sabah Yayınları, İstanbul, 1992

⁷³ Joanna Buick-Jevtic Buick (1997), *Siber-uzay*, çev. Doğan Şahiner, İstanbul: Milliyet Yayınları, s. 27

⁷⁴ Uğur Dolgun (2005b), a.g.e, s. 113-129

uygulamada yerine getirdiği rolle öne çıktığı ve “ağ mantığı” ile yapılan bir toplum olarak tanımlar.⁷⁵ Enformasyon toplumu sürecinde küresel-bölgesel-yerel ağlar, yüksek öğretim ve AR-GE’ye dönük alt yapılar kurumsal ve yasal düzenlemeler, çok uluslu şirket faaliyetleri gibi uygulamalar gelişmiş ülkelerin sahip oldukları yeni güç ve kontrol araçları olarak ortaya çıkmaktadır.⁷⁶

David Lyon, 21. yüzyılın gözetlenen toplumlarının, karmaşık bir iletişim ağına ve bilgi teknolojisine bağımlı olacağını ifade eder:

İletişim ağının kendisi görülemez, fakat video, uydu ve biyometrik gözetimin dahil olduğu her çeşit izlemeyi destekler. Dolayısıyla iletişim ağları, bilginin alt yapısı olarak düşünülebilir.⁷⁷

İletişim toplumları zorunlu olarak gözetlenen toplumlardır ve yeni teknolojilere fazlasıyla bağımlıdırlar. Özellikle gelişmiş ülkelerde egemen güçlerin ya da giderek merkezileşmekte olan iktidarın denetimi ve yönlendirmesinde teknoloji, eğitim alt yapısı, piyasa ve devletin sunduğu imkanlarla, insanlar teknolojiye daha da bağımlı hale gelmektedir. Bunun sonucu olarak, giderek teknoloji bağımlısı bir insan tipi ortaya çıkmakta; bu kesim, çalışma yaşamıyla toplumsal etkinliklerinde interneti temel araç olarak kullanmakta ve internetin sanal dünyasının hızla değişen kültürel yapısına hemen uyum sağlayabilmektedir. Bu nedenle bazı kuramcılar günümüzü “erişim çağı” olarak da nitelendirmektedirler.⁷⁸

⁷⁵ Nurcan Törenli (2004), *Enformasyon Toplumu ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, s. 64

⁷⁶ Sait Yılmaz (2006), a.g.e., s. 79

⁷⁷ David Lyon (2006), a.g.e, s. 59

⁷⁸ Jeremy Rifkin (2000), *The Age of Access: The New Culture of Hypercapitalism Where all of Life is Paid-For Experience*, New York: Tarcher-Putnam Publishing, s. 14-16

Toplumsal yaşamı bütüncül biçimde kapsayan tüm etkinlikler artık internet ortamında yapılmaktadır; buna bir de e-devlet içindeki işlemler eklenince, mevcut durumla bunun sonucunda ortaya çıkması muhtemel gözetim pratiklerinin sonuçları çarpıcı bir şekilde gözler önüne serilmektedir. İnternet ile birlikte, vatandaşlarla kurumlar arasında yeni bir dönem başlamaktadır. Enformasyon teknolojileriyle toplumsal yaşamın tüm alanlarında ortaya çıkan dönüşüm, yönetsel bir sistem olan devletin rolünde, kamu yönetiminde ve kamu hizmetlerinde çağa uymayı gerektirmektedir. Bu bağlamda vatandaşlarla özel-tüzel kişilerin, teknoloji sayesinde kamu hizmetlerine kesintisiz, hızlı bir şekilde ulaşmaları ve yönetime görece şekilde katılmaları için devlet giderek sanal bir ortama taşınmaktadır.⁷⁹

Kurumsal yönetimin yeniden yapılandırıldığı bu süreçte, geleneksel uygulamaların aksine devlet hizmetlerinin hızlı, zahmetsiz, kaliteli, dürüst bir biçimde ve düşük maliyetle gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Böylece zaman, mekan ve maliyet unsurlarının en verimli bileşimiyle, devletin etkinliği artırılmış olacaktır. Bunun gerçekleşmesi, tüm vatandaşları tek bir veri tabanında toplayan uygulamalara bağlıdır. Kimlik numarası veya sicil numarası gibi uygulamalarla, her vatandaşı bir profil olarak tanımlayan ve gören ağ teknolojisi sayesinde, kişiler devlet portalında sunulan hizmetlere ulaşmaktadır.⁸⁰ E-devlet yaklaşımının temelinde, belli bir veri tabanının devletin kurumları, birimleri tarafından paylaşılması ve bu veri tabanına her girişte mevcut verilerin güncellenmesi söz konusu olduğundan; bu uygulamalar, bilgisayar eşleştirmeleri yoluyla gözetime yönelik altyapısal imkanları sağlayacak şekilde, devletin veri toplama, depolama ve işleme kapasitelerini de maksimum düzeye çıkarması anlamına gelmektedir.

⁷⁹ Uğur Dolgun (2005b), a.g.e, s. 227-229

⁸⁰ İbrahim Kırçova (2003), *E-Devlet Uygulamaları ve Ekonomiye Etkileri*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, s. 27-33

Hilal Ünlü, Türkiye’de bu oluşumun, MERNİS projesi olarak da bilinen Merkezi Nüfus İdaresi Sistemi ile ortaya çıkmakta olduğunu ifade eder. Bu sistemin çalışmalarına 1980’lerde başlanmış ve 2002’de vatandaş kayıtlarının sisteme girişi tamamlanmıştır. Bu yapı, her türlü bilgiyi bünyesinde barındırmasıyla bürokrasiyi azaltmak gibi faydalar sunması yanında tüm nüfusun merkezi bir gözetim altına alınması için de kullanılacaktır.⁸¹

Söz konusu uygulamaların birbirleriyle kolaylıkla etkileşime geçebildiği teknoloji alt yapısı üzerinde yükselen web servisleri, e-devlet uygulamaları açısından olmazsa olmaz nitelikte bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Elektronik ağ üzerinden, hangi ülkenin vatandaşına ilişkin olursa olsun, her türlü bilgiye ulaşmak sürüklenme ağına sahip birimlerce çok daha kolay ve zahmetsiz bir hal alırken; bireyler ve toplumla ilgili her şeyi öğrenip denetim altına almak rutin bir hale dönüşmektedir. Bireylerin eylem biçimleri, klavye üzerindeki tuşlara basmaya indirgenir ve gerçeklikle ya da gerçek dünyayla temasları giderek ortadan kalkarken; merkezi bir gözetim odağı olarak giderek çaresizleşen insanoğlu, iktidarın gücü karşısında tam anlamıyla “nesne”ye dönüşmektedir.⁸²

1.6. 11 Eylül Sonrası Küresel Gözetim ve Denetim

ABD için yok olma paranoyası 1930’lardan başlayarak günümüze kadar gelir. Ekonomik buhran döneminden başlayarak Soğuk Savaş’ın sonuna kadar

⁸¹ Hilal Ünlü (2003), *Modern Fişleme: MERNİS*, www.evrensel.net (ziyaret tarihi: 16 Mayıs 2006)

⁸² Uğur Dolgun (2005b), a.g.e., s.232-233

komünizm ve nükleer saldırı tehdidi toplumsal yaşamı şekillendiren bir olgu olmuştur. Soğuk Savaş'ın bitimini izleyen yıllar içinde dünyanın çeşitli yerlerine askeri müdahalelerde bulunan ABD'nin kendi sınırları dahilinde de terör olaylarıyla karşılaşması iktidar açısından gözetimin önemini artırır. 1992 yılında bir haftadan fazla süren, çoğunluğu Afrikalı-Amerikalı azınlıklardan oluşan bir milyon kişinin katıldığı Los Angeles isyanları; 1993'te Dünya Ticaret Merkezi'ne düzenlenen ilk bombalı saldırı; 1995'te Oklahoma Federal Hükümet binasının yok edildiği bombalama eylemi; 1999'da Columbine lisesindeki öğrenci katliamı gibi olaylarla Amerikan halkı kendi sınırları içinde büyük ölçekli şiddet ve terör eylemleriyle karşılaşmıştır. Fakat 11 Eylül 2001'de ticari yolcu uçaklarıyla New York'taki Dünya Ticaret merkezi ve Pentagon'a düzenlenen ve üç binden fazla kişinin öldüğü açıklanan saldırılarla ABD'nin ulusal güvenliği kapsamında kendi sınırları içinde ve dünya çapında güvenlik tartışmaları ve uygulamaları zirveye çıkmıştır.

11 Eylül saldırıları, uluslararası düzlemde güç politikaları açısından gelecekteki oluşumları etkileyen önemli bir olaydır ve gözetim uygulamaları için yeni bir milat teşkil etmektedir. Bu saldırılar sonrasında İstanbul ve Londra'ya yapılan bombalı saldırılar gibi terör olayları nedeniyle ciddi bir güvenlik sorunuyla karşı karşıya kalınmış ve neredeyse bu küresel boyuttaki paranoya ortamında çözüm, gözetimin kendine has güven duygusu içinde aranmaya başlamıştır. Sait Yılmaz terörün, asimetrik güç dengesi içerisinde bir yandan zayıf olanın güç kullanma yöntemi olarak ortaya çıkarken, Amerikan dış politikasının askeri güç kullanımına yönelmesine yol açtığını ifade eder. George W. Bush, 2002 yılında ABD dış politikasının hedeflerini açıklamak üzere yeni bir kavram ortaya atmıştır: “terörizmle

savaş için küresel hegemonya”. Aynı yıl ABD Ulusal Güvenlik Konseyi tarafından açıklanan güvenlik politikası, hem ABD’nin herhangi diğer bir güç üzerindeki askeri üstünlüğünü sürdürmekteki kararlılığını, hem de askeri faaliyetlerle tehditleri ortadan kaldırma konusundaki özel hak iddiasını ifade etmektedir.⁸³

Birçok ülke, 11 Eylül sonrası, o döneme kadar görülmemiş seviyelerde, tüketici kayıtlarının da içinde yer aldığı farklı bilgi kaynaklarını kapsayan, denetim ve istihbarat amaçlı gözetime izin veren yasaları hızla yürürlüğe koyar.⁸⁴ Bu değişimler, havalimanlarındaki retina tarayıcılar, sokak ve meydanlardaki kapalı devre kamera sistemleri gibi bir dizi yeni aygıtı gündelik yaşama sokmuş ve bu durum vatandaşların izlenmesine ilişkin daha önce yürürlükte olan yasal sınırlandırmaları geçersiz hale getirmiştir.⁸⁵

Anti-terör yasaları, mahremiyet ihlalleri için gerekli hukuksal altyapıyı hazırlamıştır. Bunun en çarpıcı örneği, internet servis sağlayıcısı firmaların, istenildiğinde istihbarat birimleri ya da güvenlik güçlerine vermek üzere, internet erişim geçmişi ve e-posta kayıtlarını bir yıl boyunca saklamalarıdır. Ayrıca, bireyler hakkında belli bir amaçla, örneğin vergi beyanı dolayısıyla tutulan bilgiler de, gerektiğinde tüm devlet kuruluşları tarafından paylaşılabilecektir. Daha çarpıcı bir uygulama, ABD Başkanı’nın doğrudan “sıkıyönetim komutanı” yetkileriyle donatılmasıdır. Başkan, ulusal güvenliği temel amaç olarak kabul eden ve bu amacı gerçekleştirmek için temel hak ve özgürlüklerden feragat edilebileceğini belirten anti-terör yasaları sayesinde, bir dönem ülkesinin savaştığı diktatörlüklerin başındaki kişilerle benzer bir şekilde, istediği kişiyi yargıç önüne çıkartmaksızın süresiz olarak gözaltında aldirabilme, kişiye tutuklanması nedeniyle ilgili açıklama yapmama, sanığın avukat

⁸³ Sait Yılmaz (2006), a.g.e, s. 19-20

⁸⁴ David Lyon (2002), “Surveillance Studies: Understanding Visibility, Mobility and the Phenetic Fix”, *Surveillance & Society: The Fully Peer-reviewed Transdisciplinary Online Surveillance Studies Journal Website*, www.surveillance-and-society.org (ziyaret tarihi: 18 Nisan 2006)

⁸⁵ David Lyon (2002), “Surveillance After September 11”, *Sociological Research Online*, Volume 6, Issue 3, www.socresonline.org/uk/6/3/contents.html (ziyaret tarihi: 18 Nisan 2006)

tutma hakkını ortadan kaldırma ve yargılamayı kapalı bir şekilde yaptırabilme gücüne sahip olmuştur.⁸⁶

İnternet'in terör örgütlerine, saldırılacak yerler hakkında bilgi toplanması ve şifreli haberleşmelerin kolay bir şekilde yapılması konusunda başka hiçbir ortamın sağlayamayacağı geniş imkanları sunması söz konusudur. Bu kullanımların ve şifreli haberleşmelerin hem tespiti hem de çözümlenmesinin zor bir konu oluşu dolayısıyla NSA, FBI gibi istihbarat örgütleri internet trafiğini izleyecek ve içeriğini otomatik olarak filtreleyecek otomatikleştirilmiş yazılımları devreye sokmuştur.⁸⁷ 2006 yılında “Sınırların Korunması Hareketi”nin de gündeme gelmesiyle, özellikle 4000 sınır devriyesinin görev yaptığı fakat yılda 200.000 ile 300.000 arasında kaçak girişin engellenemediği Meksika sınırlarında biyometrik gözetim sistemlerinin devreye sokularak kapsamlı önlemlerin yürürlüğe konması planlanmıştır.⁸⁸ Bu uygulamaların uluslararası bir boyut kazanarak havalimanlarında da konuşlandırılmaları söz konusudur.⁸⁹

⁸⁶ Uğur Dolgun (2005b), a.g.e., s. 103

⁸⁷ Tüm internet trafiğine ait adreslemenin yapılmasından sorumlu olan ve sistemin kalbi ve beyni olarak kabul edilebilecek “kök sunucular (root server)” olarak adlandırılan onüç ana sistem ABD’de bulunmaktadır ve bu durum İnternet trafiğinin kontrol altına alınabilmesi için önemli bir avantaj oluşturmaktadır. CARNIVORE adı verilen sistemi geliştiren FBI, e-posta trafiğinin izlenmesi için bu sistemin tüm servis sağlayıcıların kendi yapılarına dahil edilmesini şart koşmuş, ayrıca 11 Eylül saldırıları sonrasında gözetimi üst seviyeye çıkaran Toplam Bilgi İstihbaratı (TIA-Total Information Awareness) faaliyetini de devreye sokulmuştur. (Uğur Dolgun (2005b), a.g.e., s. 141)

⁸⁸ Bu biyometrik önlemler kapsamında insanların kendilerine has özellikleri olan retina yapıları, parmak izleri, DNA’larının takibinin daha yaygın hale getirilmesi yanında, belli bir mesafeden kimlik tespiti amaçlı radar taraması ve kızıl ötesi ışınlarla yüz tanımlaması yapan, kişilerin yürüyüşlerini bile analiz eden sistemleri de bünyesinde barındıran HumanID projesi geliştirildiği bilinmektedir. Görsel takibin yanısıra EARS ve TIDES projeleriyle öne çıkan Etkin, Çalışır, Yeniden Kullanılabilir, Konuşma ve Metne Çevrimi Programı çerçevesinde takip edilen sesli haberleşmelerde tarafların kimlikleri ve yazılı hale de dönüştürülen konuşmanın içeriğinin analizine odaklanan dijital sinyal işleme (DSP) tabanlı sistemlerin de Enformasyon Bilinçlendirme Ofisi kapsamında yürürlüğe konmak üzere çalışmaları sürmektedir.(Uğur Dolgun, a.g.e., s. 142)

⁸⁹ David Lyon (2006), *Gözetlenen Toplum*, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, s. 203

Kamuoyunun tepkisine karşın devam etmekte olan bu süreçlerle gözetim pratikleri bireyleri dört bir yandan kuşatırken, genel kanı, teknolojinin sunduğu imkanlar doğrultusunda gözetim toplumunun merkezi idare ve egemen güçlerce yönetilen totaliter nitelikte bir toplumsal yapılanmaya yol açacağı yönündedir. Öte yandan, bu sistemlerin yaygınlaşmasından dolayı devletten uzaklaşma ve yeraltı oluşumlarının ortaya çıkması gibi görüşler de söz konusudur. 11 Eylül sonrası ABD’de vatandaşların gözetim altında kendilerini güvencede hissetmeleri nedeniyle panoptik devlet anlayışı da kabul görmeye başlamış; Foucault ve Orwell gibi isimlerin ideal baskı yöntemlerini ve totaliter yönetimlerin gelişini haber veren bir etkinlik olarak sundukları gözetim pratikleri, artık özgür ve demokratik toplumları korumaya yönelik bir kalkan haline dönüşmüştür. Soğuk Savaş döneminin galip güçleri bugün, demokratik ve huzurlu bir dünya için teröre karşı savaş stratejisi altında, işgalci hedeflerini hayata geçirmeye çalışmaktadırlar.⁹⁰

⁹⁰ Uğur Dolgun (2005b), a.g.e., s.143-144

2. BİR TÜR OLARAK BİLİMKURGU

2.1. Bilimkurgunun Kökleri ve Yazınsal Alandaki Gelişimi

Bilimkurgu, yarına bakan ve bugünün sorunlarını inceleyebilen bir araçtır. Yazar Robert A. Heinlein, bilimkurguyu “geçmiş ve günümüze ait dünya bilgisine dayanarak bilimsel yöntemler ışığında geleceğin olayları üzerine yapılan gerçekçi tahminler” olarak tanımlamaktadır.⁹¹ Bilimkurgu, güncel veya düşsel bilimin, bireyler veya toplumlar üzerindeki etkisini konu alan bir tür, bilimsel bir öğeyi veya öğeleri temel yönlendirici olarak alan yazınsal bir fantezidir. Bilimsel oluşu, diğer kurmaca türlerden ayrılmasını sağlar ve kurgusal yönü yaratılan bir takım dünyalar ya da durumlarla ortaya çıkar. Kapsadığı konular itibariyle kesin sınırların çizilmesi zordur ve toplumsal hayatın getirdiklerine bağlı olarak sürekli gelişir, değişim gösterir.

Bilimkurgu, okurların kabul veya rededebilecekleri başka bakış açıları ve egzotik bilgi sunan bir fikirler edebiyatıdır. Bizleri belirli bir geleceğe yönlendirmez, fakat üzerinde düşünmediğimiz farklı gelecekler sunar. Bilimkurgu, popüler kültürün ana kategorilerinden biri ve aynı zamanda radikal ideolojinin gelişimi ve hayata geçirilmesi için bir araç haline gelmiştir.⁹²

Kendi dönemine tanıklık eden ve geleceğe bir pencere açan bilimkurgu, gelecekte karşılaşılabilecek durum ve felaket temsilleri ortaya koyar. Bu yönü nedeniyle gelecekte olabileceklere karşı bir uyarı niteliği de taşır. Bu sorunları

⁹¹ Robert A. Heinlein, (1959), "Science Fiction: Its Nature, Faults and Virtues", *The Science Fiction Novel: Imagination and Social Criticism*, University of Chicago: Advent Publishers.

⁹² William Sims Bainbridge (1986), *Dimensions of Science Fiction*, Cambridge, Mass., USA: Harvard University Press, s. 7

yaşamamak için nelerin yapılması ve yapılmaması gerektiğini gösterir.⁹³ Bilimkurgu, insanlığa karşı gelecekte tehdit oluşturabilecek felaketlerin çözümünün yaşadığımız zamanda, günümüzde olduğunu vurgular. Bu açıdan bilimkurgu, geçmiş, günümüz ve gelecek arasında bir köprüdür.⁹⁴

Bilimkurgunun temeli, serüven-gezi yazılarıyla ilişkilidir. Bu türler sonraki yüzyıllarda ortaya çıkacak olan gerçek bilimkurgu örnekleri için hazırlayıcı nitelik taşımaktadır ve insanları bildik ufukların ötesinde başka dünyaların olabileceğini düşünmeye alıştırmış, bu işi sevdirmiştir.⁹⁵ Temeli ilk çağlara giden gezi kurmacaları, bilimkurgu türüne göz kırpan ayrıntıları da içermektedir. MS. II. yüzyılın ortalarında yaşamış olan Yunanlı Samsatlı Lukianos'un Herodotos ve Homeros'u hicvetmek için yazdığı, *Gerçekmiş Gibi Sunulmuş Yüz Olay* adlı antolojisinde yer alan bir *Gerçek Öykü* başlıklı hikaye, bir fırtınayla Ay'a fırlayan bir geminin serüvenidir; çılgın uzaylılar, Aylılar ve Güneşliler arasında geçen gezegenler arası bir savaştan, dünyada olan her şeyin duyulduğu bir kuyu ve görüldüğü bir aynadan bahsetmektedir.⁹⁶ Hikaye bu içeriğiyle o tarihte uzay yolculuğu ve gözetim sistemlerinin edebi alandaki ilk örneğini vermiştir bile.

Aydınlanma düşüncesinin, bilimkurgunun gelişiminde etkisi önemlidir. Aydınlanma, bireyin amaçlanan özgürlüğe kavuşabilmesi, erişkin, olgun duruma gelebilmesi için, insanın insan üzerindeki denetim ve tahakkümünün, dolayısıyla da

⁹³ Gökhan Tok (2000), "Bilimkurguda Felaketler", *Bilim ve Teknik*, sayı 68, s.69

⁹⁴ Burcu Balcı (2000), *1990'lı Yıllarda Amerikan Bilimkurgu Sinemasındaki Muhafazakar Değerler*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon Sinema Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 148

⁹⁵ Ünsal Oskay (1982), *Çağdaş Fantazya-Popüler Kültür Açısından Bilimkurgu ve Korku Sineması*, İstanbul: Ayko Yayınları, s. 34

⁹⁶ Jacques Baudaou (2005); *Bilimkurgu*, çev. İpek Bülbüloğlu, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, s. 17

kayıtsız şartsız itaat ve boyun eğmenin sonucu olan bağımlılığı dışlar. Onun yerine, kendini akılla denetleyebilme becerisini koyması, kaotik tutkularını ve dürtülerini akılla, sürekli yoklayarak dizginlemesi ve mevcut toplumsal tahakkümü, bütünlüğüyle değerlendirip aklın zorunluluğu olarak kavrayıp benimsemesi esaslarını getirir.⁹⁷

Bilimin gelişmesi ve her alanda pratikleriyle uygulanmaya başlanması, 18. yüzyıl insanının mutluluğu, yaşamdan sonra değil de bu dünyada elde etme haklarına sahip olduklarını kabul etmesi, ahlakın dini duygulardan ayrılarak bağımsızlaşması mutluluğun ve ilerlemenin gerçekleşmesinde akıla duyulan inanç, Aydınlanma'nın temel özelliklerini oluşturur. İnsan aklına inanılıp güvenilmesi, aynı zamanda doğa bilimlerinde de büyük gelişmelere ve insanın doğa üzerinde egemenlik kurmasına yol açmıştır. Doğa karşısında başarılar kazanan akıl, daha sonra da kültür dünyasında aynı başarıyı göstermiştir.⁹⁸ Aydınlanma çağından bugüne gelen akıl-doğa mücadelesi bilimkurgu edebiyatının ana teması olmuştur.⁹⁹

Bilimkurgunun edebiyat alanında teknoloji odaklı farklı bir tür olarak ortaya çıkışı bilimsel gelişmeler ve daha da önemlisi sanayi devrimiyle yakından ilgilidir. Özellikle elektriğin hayata girişiyle insanoğlu yeni ufuklar edinmiş, keşiflerin ve buluşların yaratılmasıyla gündelik hayatta köklü değişiklikler olmaya başlamıştır. Modern bilimkurgunun ilk önemli eserleri 19. yüzyılda ortaya çıkmaya başlar. Belirli

⁹⁷ Bernhard Roloff - Georg Seeßlen (1995), *Ütopik Sinema – Bilim Kurgu Sinemasının Tarihi ve Mitolojisi*, çev. Veysel Atayman, Alan Yayıncılık, s.18

⁹⁸ Dilek Özhan Koçak (2003), *BirToplum Eleştirisi Olarak Bilimkurgu Edebiyatında Karşı Ütopyalar: Biz, Cesur Yeni Dünya, 1984*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anadalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) , s. 34

⁹⁹ Bernhard Roloff - Georg Seeßlen (1995), a.g.e., s.18

bir isme kavuşmadan önce bilim ve teknoloji hakkında fikirler üreten bu türün yazıları özellikle İngilizce konuşulan ülkelerde olmak üzere Batı literatüründe görülür.¹⁰⁰

Bilimkurgu, gerek edebiyat ve gerekse sinemada başlangıçta teknolojinin kullanımına yönelik, dönemin ötesindeki araçların konu alındığı bir tür olmuştur. Teknolojinin gelişmeye başlaması, insanoğluna gündelik hayatı yanında dünyanın çehresini değiştirebileceği bir güç vermiştir ve Tanrı inancıyla bağlantılı olarak bazı sınırların aşıp aşılmamasıyla ilgili olumsuz yöndeki tartışmaları ve karşı çıkışları da beraberinde getirmiştir.

Bu anlamda ilk modern bilimkurgu örneği olarak nitelendirilebilecek eser Mary Shelley'in (1797-1851) *Frankenstein* olmuştur.¹⁰¹ Bu hikaye, elektrik kullanarak kendi yaşayan yaratığını ortaya çıkaran bir bilim adamının öyküsüdür ve Shelley bu hikayesiyle aynı zamanda araştırmaları ve buluşları kendini aşan bilim adamı örneğinin de ilkini ortaya koymuştur.¹⁰²

Bilimkurgu edebiyatının oluşumunda, popüler edebiyatın birçok biçiminin doğuşunda katkısı bulunan Edgar Allan Poe'nun (1809-1849) da büyük bir payı vardır. Çoğunlukla polisiye ve korku romanları yazarı olarak tanınan Poe, "kapalı, özerk mikro-dünyaların üretilmesini" mümkün kılan tarzını olgunlaştırmasıyla bilimkurgu türünün hikaye kuruluşunun yapılandırılmasına katkıda bulunmuştur.

¹⁰⁰ Bainbridge, William Sims (1986); a.g.e., s. 16

¹⁰¹ Mary Shelley, distopik özellikler taşıyan *The Last Man* adlı, 2073 yılında geçen, dünya nüfusunu yok eden salgın hastalık temasının işlendiği bir başka bilimkurgu hikayesine daha imza atmıştır.

¹⁰² A. Hakan Çiğdem (1999), *Sinematik Türlerde Kötü Olgusunun Dışavurumu*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sinema Tv. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.71

Ayrıca birçok eserinde bilimsel ayrıntıları, öykünün eylem çatısını belirleyici öge olarak fantastik bir atmosfer içinde işin içine katar ve toplumsal eleştirilerini bu şekilde eserine dahil eder. Aynı zamanda serüven ve gezi romanlarını birleştiren yaklaşımıyla bilimkurgu romanlarının yapısal temelini de atmıştır.¹⁰³

Ünsal Oskay, bilimkurgunun dünyanın algılanma biçimine karşı kuşkucu yaklaşımına dikkati çeker. Ona göre bilimkurgu alışılmış algılamamanın dışına çıkmak ister. Bunun için tıpkı masallar ve mitlerde olduğu gibi yabancılaştırmaya başvurur. Olağan algılama içinde gördüğümüz ve anlamlandırdığımız olguları onlara karşı kendimizi yabancılaştırarak, onları alışılmış kalıpların dışında algılamamızı amaçlar. Bu yabancılaştırma diğerleri gibi metafizik ve bilişimsellik karşıtı bir tutumda olmadığı için, eleştirel bir yabancılaştırmadır. Bakılan nesneden, bakılan olgudan, bakılıp değerlendirmek istenen bir kültürel yapıdan yabancılaşarak ona bakabilmek, Brecht'in dediği gibi, bilimin çoktan kazanmış olduğu bir yetidir, fakat sanatın bunu kazanışı yeni bir eğilimdir. Bu yeni tutum, yabancılaşmaya dayanan toplum yaşamındaki algılama biçimlerine ve onların nesnelere karşı yabancılaşımıdır.¹⁰⁴

Bilimkurguda yabancılaştırma etkisi, zaman seçimleriyle de belirgin bir şekilde kullanılmaktadır. İnsanlığın, teknolojinin, geleceğine dair beklentilerden korkular, kuşkular ve umutlardan söz eden yapıtlarda olduğu gibi öykü zamanı olarak gelecek zamanın seçimi dikkat çekicidir. Bilimkurguda zaman, gerçekçi kurgudaki gibi geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek olabilir. Tek boyutlu, ampirik boyutta olmak yerine, bunun dışında tüm potansiyel seçenekleri değerlendiren çok

¹⁰³ Bernhard Roloff - Georg Seeßlen (1995), a.g.e., s.34

¹⁰⁴ Ünsal Oskay (1982), a.g.e., s. 22

boyutlu zamanlar düzlemine yer verilir. Bilimkurgu, henüz gerçekleştirilmemiş, erişilmemiş zaman boyutlarını bilişsel bir tavırla ele alıp değerlendirebilir ve bu zamanlara nasıl varılabileceğini incelemeye, tartışmaya ve mevcut ampirik algılamamızın bunlara erişimdeki muhtemel sınırlandırıcı ve çarpıtıcı etkilerini araştırabilir.¹⁰⁵ 19. yüzyılın bilimkurgusu yaşanılan zamanda geçmekte iken, 20. yüzyılda bilimkurgunun tercihi gelecektekine yönelmiştir.¹⁰⁶

Bu anlatım teknikleri en başta “normal” dünyanın sınırları içinde “yabancı alan” gibi sıkışıp kalmış ender anormallikleri anlatmayı hedefler. Bu teknikler sayesinde kendine özgü, bağımsız, özerk dünyalar yaratılır ve bildiğimiz dünyayla bağları en aza indirgenir; bu sayede kendi yasaları ve koşullarının vurgusuna okuru inandırmak kolaylaşır ve merak ile heyecan böyle oluşturulur. Bu teknikle yazılan öykülerin temaları genellikle olağanüstü buluşlar, teknolojik yenilikler, keşifler, sıra dışı olaylar ve durumlardır.¹⁰⁷

Bilimkurgunun kitleler tarafından tanınmasında Jules Verne’in (1828-1905) katkısı büyük olmuştur. Verne ile birlikte bilimkurgu hikayelerinde mühendislik bilgisi ve teknolojinin yüceltilmesi yaklaşımı başlar. Yazarın hedefi, jeoloji, fizik ve astronomiye ilişkin bilgileri özetleyerek kendine özgü bir çekicilikle yeryüzünün tarihini yeniden oluşturmaktır. Francois Raymond’un ifade ettiği, gibi Jules Verne’in dünya gezgini, yerlerinde duramayan karakterlerinin mekanları hep dünyanın bilinmez yönleri, uç noktalar, dünya haritasındaki boşluklar, kısaca yazarın hayal gücünü kullanabileceği bilinmezler dünyasıdır. Verne’in eserlerinde söz konusu

¹⁰⁵ Ünsal Oskay (1982), a.g.e., s. 31

¹⁰⁶ A. Hakan Çiğdem (1999), a.g.e., s.73

¹⁰⁷ Bernhard Roloff - Georg Seeßlen (1995), a.g.e., s.35

bilinmezliklerin keşfi için karakterler çoğunlukla Ay'a mermi fırlatan top, denizaltı veya Robur'un uçan makinesi gibi üstün makinelerin kullanımına başvurmaktadırlar. Bu açıdan bir anlamda bazı eserlerinde teknoloji kullanımının yüceltilmesi söz konusudur, fakat bu durum yazarın saf bir teknoloji hayranı olduğu anlamına gelmemektedir. Gelişmenin iki cephesini konu aldığı *Prensin Beş Yüz Milyonu* (*Les Cinq cents Millions de la Bégum*, 1879), doğada yaşamın dönüşümünü işlediği *Denizin İstilas* (*L'Invasion de la Mer*-1904) ve tüm gezegeni etkileyen bir kıyameti tasvir ettiği *Sonsuz Adam* (*L'Eternel Adam*-1910) gibi distopik hikayeleri de mevcuttur.¹⁰⁸

Herbert George Wells, modern bilimkurguyu Verne'den daha da ileri bir boyuta taşıyarak türün gelişiminde önemli bir isim olmuştur. Bilimkurgu türünün temalarını birkaç roman çatısında işleyerek türün repertuarını oluşturmuştur. Ağırlıklı olarak edebiyat kökenli olan Jules Verne'den farklı olarak bilimsel bir çevreden gelen Wells'in ilk eseri *Zaman Makinesi* (*The Time Machine*, 1895) *Heineman*'da yayımlanır. Wells'in yaklaşımıyla teknolojinin gözlenmesi ve sunduğu olanakların bahsi ikinci plandadır. Eserlerinde teknolojinin toplumsal temelleri ve etkilerinin araştırılmasına yönelik bir duruş vardır. Mikro dünyalarını kurarken, insanların bu dünyayla etkileşimlerini ve tepkilerini işleyerek, teknolojiyi üreten ve kullanan toplumun sorunlarını ele almaktadır.

Wells bilimkurgu içindeki distopik düşüncelerin savunucusu olarak bu türe damgasını vurmuştur. O, kurguladığı toplumsal hayatın üzerinde düşünmüş ve bunu

¹⁰⁸ Jacques Baudaou (2005), a.g.e., s. 23-24

eserlerinde vurgulamaya çalışmıştır. Wells, kurduğu dünyalar üzerine insanların düşüncelerini ister; teknolojinin kendisine değil, teknolojiyi üreten toplumun sorunlarına bakar.¹⁰⁹ Romanlarında insanın doğal ve sosyal çevresiyle hesaplaşmasını ele alıp genelde olumlu çözümler sunması özelliği o'nun sadece bir roman yazarı değil, aynı zamanda bir toplum reformcusu olma özellikleri de taşıdığını ortaya koyar.¹¹⁰

Verne ve Wells'in yaratmış olduğu etki, bilimkurgunun kitleler tarafından büyük çaplı bir okur kitlesine kavuşmasına yardımcı olur. Teknoloji ve bilimkurgu öykülerine yer veren dergilerle Amerikan yaklaşımında teknolojik gereçler bir tür büyü ortamı içinde, heyecan ve eğlence sunumu olarak ele alınmaktadır.¹¹¹ Fakat bilimkurgu ve türevleri ilk başlarda ciddiye alınmamıştır; çünkü gerçekçi yaklaşım ön plandadır ve kurgusalılık o dönemlerde ikinci planda tutulmaktadır.¹¹²

Bilimkurgu popülerleşmeye başladıktan sonra edebi anlamda gelişmeler, coğrafi ve toplumsal farklılıklara göre çeşitlenmeye başlar. En temel ayrım Amerika

¹⁰⁹ Wells ile Verne'in örtüştükleri noktaların fazla olmasına rağmen Wells, toplumsal eleştirilerin oranı ve evrim kavramının farklı bir üslupla işlenmesi bakımından Verne'den ayrılır. Wells'in distopyacı yanı, insana eserlerinde hiçbir zaman en iyi ve en mükemmel dünyayı önermemesi ve insanı sürekli gelecekteki yeni görevlere hazırlaması, çelişkilerle başbaşa bırakan ütöpik tasarımlarında belirginleşir. *Zaman Makinesi* ve *Dr. Moreau'nun Adası*'nda bilimsel gelişmelerin varabileceği yerlere ilişkin kötümserliği ifade eden Wells, *Çağdaş Bir Ütopya*'da teknoloji yoluyla yaratılan ve arzulanabilir devleti anlatır. Herşeyin makineleştiği bu ütopyasında, bilim ve teknolojinin doğayla uyum içinde olduğu bir ortamı anlatmaktadır.

¹¹⁰ Bernhard Roloff - Georg Seeßlen(1995), a. g. e. , s.40

¹¹¹ Jules Verne'in etkisi kısa sürede, 1890-1900 yıllarından itibaren, *Frank Reader Library* gibi "dimes novels" adı verilen popüler yayınlarda ya da gençler için yayınlanan *The Boys of New York* gibi gazetelerde kendini göstermiştir. Olağanüstü geziler, keşifler ve bu serüvenler sırasında kullanılan buluşlardan başka, bilimkurgu yazarları kaybolmuş ırkların öykülerini, canavar ırklarını, karanlık dünyaları, uçan veya yüzen adaların hikayeleri gibi fantastik hikayeleri de yayınlamıştır. Frank A. Munsey Co. tarafından editörlüğü üstlenen *Munsey Magazines*, 1910 yılından itibaren roman ya da deneme şeklinde kaleme alınmış, bilimkurgu türünün dikkat çeken metinlerine de yer vermektedirler. (Jacques Baudaou (2005), a.g.e., s. 30)

¹¹² William Sims Bainbridge (1986), a.g.e., s. 12

kıtası ve eski dünya arasında olmuştur. Belirleyici unsurlar, insanların endüstriyel hayatın nimetlerine bakışlarındaki farklılıklarda ortaya çıkmaktaydır. Bir yandan kapitalist motiflerle yaratan ve doğrulayan batı kesiminin ütöpik yaklaşıma karşın, teknolojinin elit kesim tarafından bir esaret mekanizması olarak kullanılabilmesi ihtimaline dayanan distopyacı yaklaşımıyla Avrupa bakışı söz konusudur.¹¹³

Amerika’da bilimkurgunun kitle edebiyatına dönüşmesi “pulp-magazine” olarak nitelendirilen dergilerle olmuştur. Bilimkurgu, 1920’lerin ortalarına kadar türün atmosferinin tanınması denemeleriyle sınırlı kalmış, o zamana kadar ortaya çıkarılan eserler sadece deneme amaçlı, eğlencelik bir nitelik taşımıştır. Sadece bu türe ayrılmış olan ilk dergi Hugo Gernsbeck’in editörlüğünü yaptığı *Amazing Stories* dergisi olmuştur. Gernsbeck¹¹⁴, *Amazing Stories*’in ilk sayısında bir tanımlama yapar ve “Scientifiction” terimiyle H.G. Wells, Jules Verne ve Edgar Allen Poe tarzı hikayeleri, bilimsel gerçekçilik ve kahin görüşüyle harmanlanmış etkileyici romanları ifade etmekte olduğunu açıklar. Yazar, sonradan çıkardığı ikinci dergisi *Science Wonder Stories*’in ilk iki sayısındaki yazılarıyla da *Argosy* dergisinin “sahte bilim hikayeleri” anlamına gelen “pseudo-science” terimi ve bilimsel olmayan

¹¹³ Türün yazıları Amerika Birleşik Devletleri’nde emekleme aşamasındayken, Almanya ve Rusya başta olmak üzere, eski kıtada türün, eleştirel potansiyelinin farkına varılarak teknoloji bazlı iktidar sorgulamaları yapılmaktadır. Almanlar ve Ruslar, siyasi görüşleri ve kaygılarını geleceğin mega şehirleri ya da başka gezegenlere ait ortamlarda test etmişlerdir. 20. yüzyılın başından itibaren var olan Rus bilimkurgu edebiyatında, Vladimir Obruchev’in *Plutoniya* (1915)’sı ve Alexei Tolstoy’un Sovyet toplumunu yücelttiği, “her şey bir rüyaydı” kavramıyla Mars ortamında kurduğu ve başarısızlıkla sonuçlanan bir devrimin hikayesi olan *Aelita*(1923)’sı ve ses getiren yapıtlar olmuştur. Almanya’da iki dünya savaşı arasında kalan zaman diliminde bilimkurgu türü, “geleceğin romanı” anlamına gelen “Zukunftsroman” çalışmalarıyla hareketli bir dönem yaşar.(Jacques Baudaou (2005), a.g.e., s. 63)

¹¹⁴ Hugo Gernsbeck - Lüksemburg kökenli, elektrik ve radyo alanlarında buluşları olan bir kişidir. *Bilimin Harikaları* adlı yazı dizileriyle *Modern Electronics* dergisinde geleceğe teknolojik öngörülerini yayınlamaya başlar. 1911 yılında, bu dergide editörlük yaptığı dönemde, 27. yüzyıl insanının gündelik hayatını değiştiren, aralarında televizyon, radar, otomatik içecek dağıtım makineleri vb. teknolojik aygıtların bulunduğu bir kahramanlık hikayesi olan *Ralph 124 C41+* başlıklı romanı makaleler halinde yayınlar. (Jacques Baudaou (2005), a.g.e., s. 7)

tanımlamasını reddederek tepki yazıları yayımlar ve türün ürünleri “science fiction” olarak anılmaya başlanır.¹¹⁵

Türün var oluşuna taraf olan kişilerin büyük bir çoğunluğu Gernsbeck’in öne sürdüğü tezleri kabul etmiştir. Onlara göre, bir hikaye gerçek bilim içermediği veya ona dayanmadığı sürece bilimkurgu olamaz. Theodore Sturgeon bu sınırlandırmalı bilimi bilgi olarak tanımlayarak genişletir. Ona göre bilimkurgu bir bilgi kurgusudur ve bilimkurgu hikayelerinin doğasına yönelik şu yorumu yapar:

Eğer bir hikayeniz var ve içindeki bilimsel bilgiyi çıkardığımızda hikaye yapısı dağılıyorsa, o hikaye bir bilimkurgu ürünüdür, fakat başka bir hikayede bilimle alakalı öğeleri çıkardığımızda hikaye ayakta kalıyorsa, o zaman Teksas yerine Mars’ta geçen bir kovboy hikayeniz var demektir.¹¹⁶

1930’ların ekonomik çöküntü ortamında bilimkurgu yazıları ve filmleri bir kaçış eğilimine girerler. *Metropolis* (Fritz Lang, 1927) filminin yarattığı etkiden sonraki dönemde Amerikan değerlerini koruma ve yayma rolünü üstlenen Hollywood ve yazılı basın tarafından bilimkurgu önemsenmeye başlanır. Teknofobik hesaplaşmalar çılgın bilim adamları temasıyla sıkça işlenmekteyken, Westernler de form değiştirerek uzay düzlemine taşınır. *Flash Gordon*, *Buck Rogers* gibi çizgi romanlar, yazınsal seriler ve seri filmlerin egemenliği söz konusu olur. Muhafazakar yaklaşımın yükseldiği ortamlarda mitolojik nitelikteki bu süper kahramanlar ve “bug

¹¹⁵ William Sims Bainbridge (1986), a.g.e., s. 16

¹¹⁶ Theodore Sturgeon (1973), *Galaxy Magazine* Sayı 34 (Aralık 1973), s. 73

eyed monster” olarak adlandırılan canavarların kullanımıyla bilimkurgu gerçek bir Amerikan türü olma konusunda önemli bir adaptasyon süreci geçirir.¹¹⁷

Bilime bakış ve bilimkurgunun altın çağı olarak nitelendirilen dönem, Eylül 1937’de John W. Campbell’in *Astounding Stories* dergisinin editörlüğüne getirilmesiyle başlar. İlk olarak derginin adını *Astounding Science Fiction* olarak değiştiren Campbell, bilimsel bir geçmişe sahiptir ve bilimkurgunun ciddi bir iş olduğuna inanmaktadır. Dergide yazmaları için seçilen kişilerin de bilimsel yönlerinin olmasını talep eder ve pulp magazinlerle karşılaştırıldığında, hikayelerdeki bilimsel dayanaklarıyla “mühendis işi bilimkurgu” akımını türün tarihine kazandırır.¹¹⁸ 1940’larda Campbell yönetimindeki *Astounding Science Fiction*, “bilimkurguyu kendi kültürel alanı ve estetik kuralları olan özerk bir tür olarak yerleştirmeyi” başarmıştır.¹¹⁹

Bilimkurgunun pembe günleri olarak nitelendirilebilecek bu dönem II. Dünya Savaşı’na kadar sürmüştür. Bilimkurgunun değişim geçireceği bu dönemde, savaşın

¹¹⁷ Ünsal Oskay’ın Analojik model kapsamına aldığı ve bilimkurgu kılığında Western’ler olarak nitelendirdiği bilimkurgu eğlencelik örneklerinin, yani uzay opera dönemidir bu dönem. Analojik modelde ele alınan bu çalışmalarda yer alan kahramanlar insansı, coğrafya ise normal uzamda anlatılan bir dünya olabilir. Kişiler ve ilişkiler de normal olmayıp fantastik bir yaklaşımla da ele alınabilmektedir. (Ünsal Oskay (1982), a.g.e., s. 44) Simgesel ve metafizik korkuyu içinde barındıran bilimkurgu türünün gelişmesiyle birlikte, Aydınlanma felsefesinin ortadan kaldırmayı hedeflediği mitsel öğeler her yönüyle geri döner. Çünkü ancak mitlerde rastlanabilecek düzeyde süper güçlere ihtiyaç duyan bilimkurgu, geniş bir yelpaze içinde “ötekine” karşı, insanları ve dünyayı koruyacak mitolojik kahramanları ete kemiğe büründürüyordu. Diğer yandan bilimkurgunun soyut mekanı da Aydınlanma öncesi döneme aittir. Yine bir burjuva ideolojisi olan “kardeşlik, eşitlik ve özgürlük” ideali ise kısa zamanda ötekinin tehlikeli ve istilacı olma düşüncesine dönüşmüş ve bu da beraberinde şiddeti getirmiştir. Öz savunma aracı olarak şiddeti ve korkuyu yaratan bu olgular, özellikle 1950’lerden sonra bilimkurgunun ana motiflerini oluşturmuştur. Frankenstein’lar, uzaylılar, çılgın bilim adamları birer simgedirler ve bunların altından insanların ortak korkuları, inançları, değerleri ve toplumsal gelişmenin kendisi çıkar. (Yüksel Batur (1998), a.g.e., s. 15)

¹¹⁸ Derginin yazar kadrosunda Clifford D. Simak, Isaac Asimov, Theodore Sturgeon, Robert A. Heinlein gibi isimler yer almaktadır.

¹¹⁹ Jacques Baudaou (2005), a.g.e., s. 35-36

getirdiği kıtlık ortamında dergilerin büyük bir çoğunluğu kapanır. Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan atom bombaları ve bunların korkunç etkileri, bilimdeki gelişmenin basit anlamda gelişme kelimesiyle eş anlamlı olduğu fikrinin saflığını ortaya koymuştur. Atom bombasıyla tanışan insanoğlu bilimin ütöpik yönünü sorgulamaya başlamıştır.

1949'da yayın hayatına başlayan the *Magazine of Fantasy and Science Fiction* ve 1950'de çıkan *Galaxy* dergileri, Campbell'in dergisini diğerlerinden ayırtmak için benimsediği özet formatı benimseyen, sadece eğlencelik olarak kabul edilemeyecek türde dergiler olmuşlardır.¹²⁰ Bu dergilerin düzeyli bir tonda toplumsal eleştirileri ve hicvi türe dahil etmeleri, bilimkurgunun saygın bir edebiyat türü haline gelmesine katkıda bulunmuştur. Savaş sonrası okur yapısının değişim göstererek, salt teknoloji hayranlarından belirli bir liberalliğin izlerini taşıyan kentsel bir orta tabana dönüşmesi dikkat çekicidir. Bilimkurgu bu tartışmaların olduğu ortamda, kimilerince “Yahudi” ve “entelektüel” olarak bile yorumlanmış, hatta Amerika'ya uymayan aykırı bir tür olarak görülmeye başlanmıştır. Bilimkurgu daha liberal, duyarlı, püriten olmayan, yeni orta kentli tabakanın, kentlerde muhafazakar eski orta tabakaya karşı kazandığı zaferin isim babası olarak nitelendirilmesi mümkündür. Bu yıllardan itibaren bilimkurgunun devrimci bir yanı olduğu açıkça

¹²⁰ H.L. Gold yönetimindeki *Galaxy* dergisi mizah ve toplumsal hicve yönelim gösterirken, Ray Bradbury, Frederick Brown ve William Tenn gibi dönemin parlak yazarlarını edebiyat dünyasına kazandırmıştır. Anthony Boucher idaresindeki *Magazine of Fantasy and Science Fiction* ise fantastik edebiyata da göz kırpan, ayrıca daha edebi iddialar ve seçkin bir tarz ortaya koymaktaydı. Philip K. Dick, Charles L. Harness, Walter Miller Jr. bu dergi sayesinde üne kavuşmuşlardır. (Jacques Baudaou (2005), a.g.e., s. 37)

söylenebilmektedir. Ayrıca bilimkurgu 1950’lerde sosyal yapıda yaşanan kuşak değişiminin meşruiyet kazanma çabalarının da bir parçası olmuştur.¹²¹

1960’lara gelindiğinde dünyadaki siyasi ve politik rüzgarların bilimkurguyu da ciddi bir şekilde etkilemeye başladığı görülmektedir. Bu değişiklik İngiltere’den başlayarak türün yazarlarını etkilemeye başlar. 1964 yılında Michael Moorcock, *New Worlds* dergisinin başına geçer ve yeni uzay çağı için yeni bir edebiyat sloganıyla yazarları motive ederken, o dönemde durgunlaşmaya başlayan bilimkurgu türüne yeni bir hareket kazandırır ve Yeni Dalga olarak anılan hareket başlamış olur. Bu hareket içinde bilimkurgu tarihi ilk kez popüler kültür ile karşı kültürleri özümsemeye başlar ve tabu olarak kabul edilen erotik ve politik temalar da işlenir.¹²² Ayrıca ilk kez bilimkurgu çerçevesinde ilime olan inanç ve sömürgeci anlayışı tartışmaya açan ve bu konulara radikal eleştiriler getiren eğilimler de ortaya çıkmıştır.¹²³

1970’lerin başında Yeni Dalga akımı zirvesine ulaşır. Sorgulama ve distopyalar yeniden gündeme gelir. Yeni Dalga, toplumsal ve politik eleştiri peşindeki yazarları harekete geçirir ve uzak gelecekler yerine daha yakın zamanlar, teknoloji ve doğa bilimleri yanında sosyal bilimler de bilimkurgu eserlerine eklenir.¹²⁴ Bilimkurgunun yedi meselesi sorgulanmaya başlanır: Bunlar, teknoloji-

¹²¹ Bernhard Roloff - Georg Seeßlen (1995), a.g.e., s. 46-47

¹²² Bu dönemde magazin formatından doğrudan kitap olarak şekillendirilmiş bir edebiyata geçiş söz konusu olur. Eğlence amaçlı tüketilen Western’ler ve aşk hikayeleri gibi diğer edebiyat türleriyle karşılaştırıldığında bilimkurgunun sürekli yeni öğeler katma ve bunları kendisiyle bütünleştirebilme açısından başarılı olan tek tür olduğu görülmektedir. (Bernhard Roloff - Georg Seeßlen (1995), a.g.e.)

¹²³ Bernhard Roloff - Georg Seeßlen (1995), a.g.e., s. 48

¹²⁴ Jacques Baudaou (2005), a.g.e., s. 40

makineler, ekolojik kirlenme, virüsler, kapalı izole toplumlar, böcekler, uçuk eğlenceler ve iyimser gelecek konularıdır.¹²⁵

Vietnam Savaşı'nın başlaması türün politize olmasında önemli bir etmendir.

II. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, yeniden bir başka savaş türün çehresini değiştirir ve eleştirel bakış açısı ağır basmaya başlar. Bilimkurgu yazarlarının bileşimine bakarak bilimkurgunun özgürleşme sürecinden de bahsedilebilmektedir. Bilimkurgunun ilk örneklerinde ve uzay operalarında egemen olan püriten-Amerikan bireyci yaklaşımın ötesine geçiş, sorunların farkına varılması anlamına geliyordu. Bilimkurgu, gelecek sorgularıyla bir liberal kuşku ortamı yaratmış, siyasal ve kültürel fikirlerin sunulmasına elverişli bir araç haline gelmiştir.¹²⁶

1969'da Ay'a ayak basılmasıyla birlikte bilimkurgunun hayalini kurduğu birçok şey gerçekleşmeye başlar ve bu da eleştirel Yeni Dalga akımı yanında Hard Science adı verilen, Campbell akımını hatırlatan, ağırlıklı olarak bilim ve teknoloji odaklı eserlere göz kırpan bir türün gelişmesine yol açar. Uzay, önceki dönemlerden farklı olarak gerçekçi ve felsefi bir şekilde ele alınmaya başlanır.

1970'lerin sonunda mikroçiplerin icad edilmesiyle bilgisayar teknolojisinde büyük gelişmeler meydana gelir. Mikroçiplerin kullanımıyla bilgisayarların boyutlarının küçülmesi, ev kullanıcısının alabileceği kadar ucuzlamaları yanında işlem yapabilme ve iletişimdeki kabiliyetlerinin artışı bilgisayarların toplumsal hayat içindeki önemini oldukça arttırır. Bu gelişmeler sonrasında 1980'lerle birlikte,

¹²⁵ A. Hakan Çiğdem (1999), a.g.e., s.76

¹²⁶ Bernhard Roloff - Georg Seeßlen (1995), a.g.e., s. 52

bilimkurguda ağırlıklı olarak bilgisayarlar ve bilişim ağları odaklı gelişmiş teknolojiyi ve toplumsal düzende meydana gelen çöküşleri işleyen distopik bir alt kültür ortaya çıkar. Bruce Bethke'nin 1980 senesinde yazdığı, fakat 1983'te yayımlanan kısa hikayesinin başlığı olan "Cyberpunk" bu akımın adı olarak kısa sürede benimsenir.¹²⁷ Kelime anlamına bakacak olursak "Cyber", sibernetik'e yani endüstriyel ve politik blokların ulusaldan çok küresel olduğu ve enformasyon şebekeleri tarafından kontrol edildiği ve bedenin makineleşmesinin, biyolojik mühendislik ve çeşitli ilaçlar ve uyuşturucularla arttırıldığı bir teknolojik ortamı işaret etmektedir. "Punk" ise 1970'lerin rock n'roll terminolojisinden gelen, genç, agresif, yabancılaşmış ve düzene karşı saldırgan bir tutumda olanların ifade edilmesi için kullanılmaktadır.¹²⁸ Bu terim Bruce Sterling, William Gibson, Rudy Rucker, John Shirley, Lewis Shiner gibi yazarların eserleriyle karakterize edilmiştir.¹²⁹

Bu akımın klasik karakterleri, insan bedeninin geniş bir müdahaleye maruz kaldığı, bilgisayarlı enformasyonun her yere hakim olduğu, teknolojiyle sürekli hızlı bir değişimin yaşandığı distopik bir gelecekte, toplumun uçlarında yaşayan marjinal, yabancılaşmış kişilerdir.¹³⁰ Cyberpunk yazınında tıpkı William Gibson'ın 1984 yılında yayımlanan *Matrix Avcısı (Neuromancer)* romanında olduğu gibi, ağırlıklı olarak hackerlar, yapay zeka, sanal gerçeklik ve mega şirketleri konu almaktadır ve genellikle dış uzay yerine yakın geleceğin dünyası mekan olarak seçilir. Hareket, genellikle gerçek ile sanal gerçeklik arasındaki sınırın belirginliğini yitirdiği kullanıcılarının şebekeye giriş yaptıkları bir siber uzayda yer almaktadır.

¹²⁷ Bruce Bethke (1983), "Cyberpunk", *Amazing Science Fiction Stories*, Vol. 57, No. 4 (Kasım 1983)

¹²⁸ John Clue - Peter Nichols (1993), *Encyclopedia of Science Fiction*, New York: St. Martin Press, s. 288

¹²⁹ John Clue - Peter Nichols (1993), a.g.e, s. 288

¹³⁰ Lawrence Peterson (1998), "Notes Toward a Postcyberpunk Manifesto", *Nova Express*, sayı:16

Bilgisayarlar hayatın her yönünü kontrol etmektedirler, hatta insan beyni de doğrudan bağlantılarla bu şebekelerin bir parçası haline getirilebilmektedir. Çok uluslu şirketler hükümetlerin yerini alarak politik, ekonomik ve hatta askeri gücü bile ellerinde tutmaktadırlar. Yabancılaşmış grup dışı kişinin totaliter sisteme karşı olduğu savaş hali çok yaygın bir şekilde işlenmektedir.

1980’ler çevresel ve siyasal gelişmeleriyle de önemlidir. Doğal felaketler, üçüncü dünya ülkelerindeki savaşlar, ekonomik çöküntüler, delinen ozon tabakasıyla gündeme gelen çevre konusu, herkesin tehlikede olduğu düşüncesini gündeme getirir. “Gelecek yok” inanışlarıyla ortaya kayıp bir kuşak çıkar. 1950’lerdeki umutsuzluk kuşağı gibi, bu kesim de daha derinden bir bunalım ve sorgulama içine girer.

1989’da Berlin duvarının çöküşüyle dünyada tek süper güç konumuna gelen Amerika Birleşik Devletleri, başkan George H. W. Bush’un 11 Eylül 1990’da tarihli konuşmasıyla patronluğunu resmen ilan eder ve bu ülkenin tek süper güç olarak dünyanın polis devleti olması durumu ortaya çıkar. Bu yaklaşım, ilk olarak Irak Savaşı’nın başlamasıyla kendini gösterir. Bu dönem bilimkurgunun belirli bir kitlesel “öteki”ye karşı olmadığı ve ele aldığı sorunların daha da evrensel ve içinde yaşanılan toplumsal hayatı sorgulayan bir düzlem içinde olduğu görülür.

1990’ların ortamı, bilimkurgu hikayelerinin gerçeğe dönmeye başladığı bir atmosferi beraberinde getirir; hayatın kendisi bilimkurgu hikayelerindeki dünyaya dönüşmeye başlamıştır ve eskiden kitaplara, filmlere konu olan araçların ve

ortamların sıradan şeyler haline gelmesi söz konusu olur. Jean Baudrillard, günlük yaşam pratiğindeki bilimsel ve teknolojik değişimlere dikkat çekerek, yaşamın bir bilimkurgu haline geldiğini, buna bağlı olarak bilimkurgunun çekiciliğini yitirmeye başladığını iddia etmektedir. Yazara göre gerçeklerden yola çıkarak, düşsel hikayeler, tasarımlar ortaya çıkarmak imkansızdır; çünkü gerçekler, zaten simüle edilerek tasarı bir gerçeklik olarak hayatımıza enjekte edilmektedir.¹³¹ Ancak teknolojiye gelişmeler, bir zamanlar bilimkurgu olarak adlandırılan birçok düşünceyi günlük yaşam pratikleri arasına sokmuş olsa da bilimkurgu, günlük yaşamdaki değişiklikler doğrultusunda temalarını yenileyerek varolmayı sürdürmüştür.

2.2. Bilimkurgu Sinemasının Gelişimi

Bilimkurgu kapsamına giren edebi eserler ve filmlerin tarihsel gelişimine bakacak olursak farklı yaklaşımlarla evrimleştiklerini görürüz. Bilimkurgu edebiyatı analitiktir ve fikirlerle uğraşmaktadır; filmler ise ticari olmaları ve içinde var oldukları dönemin kuralları dolayısıyla fikirlerle derinlemesine ilgilenmemektedir.¹³² Sessiz filmin erken dönemlerinden beri var olan bilimkurgu sineması, genelde daha çok görsellik açısından çarpıcı, fakat yazınsal türün örneklerinden daha az bilimsel bir yaklaşım içinde olmuştur.

¹³¹ Jean Baudrillard (1994), “Simulacra and Science Fiction”, *Simulacra and Science Fiction*, çev. Ann Arbor: University of Michigan Press

¹³² John Clue - Peter Nichols (1993), *Encyclopedia of Science Fiction*, New York: St. Martin Press, s. 219

28 Aralık 1895 günü Louis ve Auguste Lumiere kardeşler, Paris'te ilk gösterimlerini yaptıklarında sinema eğlence sektöründe yerini alır. Bu noktadan sonra gösteri sanatlarının önemli aktörleri olan tiyatro, revü ve illüzyon gösterileri sinemanın geleceğinin şekillendirilmesinde büyük rol oynamaya başlamıştır. Bilimkurgunun sinemaya ilk girişi, kamera ve kurgu tekniklerinin sunduğu olanakların keşfi sırasında olmuştur. Doğa yasalarının çeşitli kurgu ve yanılsama teknikleriyle, belgesel görüntüleme dışına çıkılarak kurgulanıp yorumlandığı bir uygulama söz konusudur. İlk başlarda teknolojinin ilkel bir seviyede olması nedeniyle filmler etkileyicilikten uzaktır.¹³³

Tıpkı Jules Verne romanlarında olduğu gibi, bu ilk dönem filmlerde, teknoloji teması gelişen teknolojinin sağladığı üstün kullanımların sunumuyla sıklıkla işlenmiştir. Bu anlamda ilk bilimkurgu örneği olarak, Lumiere kardeşlerin 1895 yılında yapmış oldukları, bir dakikalık *Charcuterie Mechanique*¹³⁴ filmi karşımıza çıkmaktadır.¹³⁵ Bilimkurgunun beyaz perdedeki ilk önemli ismi olan George Melies, 1902'de Verne ve Wells'in romanlarından yola çıkarak *Ay'a Yolculuk (Le Voyage Dans La Lune)* adlı filmi yapar. İlerleyen yıllarda sinema, teknolojinin sunduğu hızın vurgusuyla serüven türüne yaklaşmaya başlar. Örneğin, Melies'in 1904 yapımı *İmkansız Yolculuk (La Voyage a Travers l'Impossible)*'da seyirci bir trenin fantastik yolculuğuna tanıklık eder. Tiyatro ortamında denenilen fon

¹³³ Phill Hardy (1995), *The Aurum Film Encyclopedia – Science Fiction*, London, UK: Aurum Press, s. 18

¹³⁴ Filmde otomatik bir fabrika modeli tasvir edilmektedir: bir kasap makinenin bir ucundan canlı bir domuzu sokar ve hayvan birkaç dakika sonra sosis, jambon, biftek gibi çeşitli ürünlere dönüştürülmüş şekilde makinenin diğer tarafından çıkar.

¹³⁵ Phill Hardy (1995), a.g.e, s. 18

oyunları, stop-motion gibi teknikler görselliğin geliştirilmesinde önemli adımları teşkil etmiş ve sinema dili yeni montaj teknikleriyle gelişmiştir.

I. Dünya Savaşı öncesinde Almanların savaş hazırlıkları ve İngilizlerin savunma psikolojisiyle bilimkurgu türünde militaristik bir yönün ortaya çıkmasına yol açar. Londra'nın uçan dairelerce işgali ve genç bilim adamının bu araçları uzaktan kumandalı torpillerle yok etmesini anlatan, *Koruyucu (The Airship Destroyer*, Walter R. Booth, 1909) filmi ile birlikte öteki dünyalardan varlıklarla karşılaşma ve istila teması sıklıkla işlenmeye başlanır.¹³⁶ 1908'de 16 dakikalık *Dr. Jekyll and Mr. Hyde*'ı (Robert Louis Stevenson) ve 1910'da bir Mary Shelley uyarlaması olan *Frankenstein* (J. Searle Dawley) gibi örneklerle çılgın bilim adamı teması ortaya çıkar. Bu temaya odaklı filmler, izleyiciyi kışkırtmanın ötesinde birer sosyal eleştiri örnekleri olmuşlardır.¹³⁷

I. Dünya Savaşı sonrasında bilimkurguya yaklaşımda Amerikan ve Avrupa modelleri arasında belirgin bir farklılık ortaya çıkar. Avrupa'da Rusya ve Almanya tarafından bilimkurgu, gelecek tahminleriyle sosyal eleştiri aracı olarak kullanılır ve önemli atılımlar yapılır. Rus sinemasına bakıldığında bilimkurgu filmlerinin yüzdesi oldukça düşük olmasına rağmen Iakov Protazow'un Alexei Tolstoy'un aynı isimli romanından esinlenerek 1924 yılında çektiği *Aelita: Mars Kraliçesi*, türün tarihinde ses getiren bir örnek olmuştur.

¹³⁶ Bernhard Roloff - Georg Seeßlen (1995), a.g.e., s. 132

¹³⁷ Bernhard Roloff - Georg Seeßlen (1995), a.g.e., s. 133

Savaşın ardından savaşın etkilerini taşıyan, anlamını araştıran ve açığa vuran dışavurumculuk akımı ortaya çıkar. Bu akım edebiyatta doğacılığın, tiyatrodaki yeni-romantizmin, resim ve sinemada izlenimciliğin yerini almaktaydı. Dışavurumculuk Almanya’da gelişir ve en çarpıcı örneklerini verir.¹³⁸ Alman sinemacılar, dışavurumcu yaklaşımlarıyla bilimkurgu filmlerini sadece teknolojinin teşhiri olmaktan öteye götürmüş, insanın iç dünyasını anlatmanın bir aracı haline getirmişlerdir. Burjuvazinin denetleyemeyeceği herşey, ucube ve şeytani olarak değerlendirilirken, Alman sineması tekinsiz bazı konuları ele alıp çözümleme yolunu seçmiştir. Dışavurumcu sinemacılar, çılgın bilimadamı temasını kullanarak, sonraki dönem Amerikan filmlerinin aksine mantıksal açıklama yerine insan ruhunun hallerini ele alarak hikayeleri kurma yolunu seçmişlerdir.¹³⁹ *Homonculus* (Otto Rippert, 1916), *Dr. Caligari’nin Muayenehanesi* (*Das Cabinet des Dr. Caligari*, Robert Wiene, 1919), *Nosferatu* (F.W. Murnau, 1922) gibi filmlerle Almanlar hayalet figürlerinden vazgeçmemekteydiler.¹⁴⁰

Bu dönemde en çok dikkati çeken film, Fritz Lang’ın 1925-1927 yapımı *Metropolis*’i olmuştur. Film içeriği ve yapım bütçesiyle bilimkurgu sinemasının ilk ihtişamlı örneklerinden birini teşkil eder.¹⁴¹ *Metropolis*, 2000 senesinin mega şehirindeki iktidar-işçi mücadelesiyle özellikle ekonomik eşitsizlik temasına odaklı

¹³⁸ *Arkın Sinema Ansiklopedisi 1. Cilt* (1995), İstanbul: Arkın Kitapevi, s.120

¹³⁹ Bu filmlerdeki yaratıklar doğal olmayan çalışmalar sonucu ortaya çıkarılmakta ve aynı şekilde şiddetli ve sıra dışı yollarla etkisiz hale getirilmektedirler. Toplum yarattığı canavarlarını kendisi imha etmekte ve savaş döneminin temel bir korkusu perdeye yansımaktadır; bu korku, şeytani ve tiranca yollarla iktidarın ele geçirilmesi, düzenin yitirilmesi ve bu düzensizlikte yaşamak zorunda kalma korkusudur. (Bernhard Roloff - Georg Seeßlen (1995), a.g.e.)

¹⁴⁰ Bernhard Roloff - Georg Seeßlen (1995), a.g.e., s. 136-137

¹⁴¹ UFA tarafından devasa stüdyolarda, 7 milyon mark gibi yüklü bir bütçeyle çekilmiş olan film, normalde filmlerin iki hafta gibi sürelerde üretildiği bir dönemde 16 ayda bitirilebilmiştir. ancak gişede aradığını bulamaz ve UFA’nın neredeyse iflas noktasına gelmesine yol açar. Benzeri bir kader bu filmin izinden giderek futuristik şehir ve toplum öngörülerini sunan İngiltere yapımı *İhanet* (*High Treason*, Maurice Elvey, 1928) filmi için de geçerli olmuştur.

distopik yaklaşımıyla iktidara yönelik eleştirilerde bulunmaktadır.¹⁴² Bu etkileyici örneklere rağmen iki ülkedeki siyasi gelişmelerden dolayı bilimkurgu sineması ve edebiyatı 1950'lere kadar sürecek bir duraklama dönemine girerler.

Sinema tarihi büyük oranda Amerikan sinemasıyla anılmaktadır. Yüzyılın başında diğer ülkelerden daha köklü bir sanayi oluşumu gösteren Amerikan sineması, dağıtım ağları sayesinde tüm sektörde başrolde olmayı başarmıştır. Böyle bir etkiye sahip bir araç ve tüketim garantisiyle bu aracın başka amaçlar için kullanılması kaçınılmaz olmuştur. Bu konuda özellikle 1920'lerin ikinci yarısından sonra Amerikan kültürü, düşüncesi ve muhafazakar değerlerinin ihracı bu araçla söz konusu olmaktadır.¹⁴³

1929 yılında, New York borsasının çöküşü, büyük sermaye ve endüstrinin büyük kayıplara uğramasına yol açar ve büyük bir işsizlik sorunu ortaya çıkar. Bu durum II. Dünya Savaşı'na kadar kendini hissettirmesine rağmen 1930'larda filmler “kaçış filmleri” olarak görev üstlenirler ve bu dönemde krize rağmen film sayısında önemli bir artış yaşanır.¹⁴⁴

¹⁴² 1924 yılında ABD'ye yaptığı seyahatte Manhattan'ın yüksek binalarından etkilenen Lang, futuristik ortamların ve olayların oluşturulmasında görsel yoğunluğu, ritmik hareket edecek şekilde düzenlenmiş pistonlarla, ışık hüzmeleriyle oluşturulmuş görsel şekillerle ve akıllıca bir montaj anlayışıyla sağlamayı başarmıştır. Yeraltı şehri ve baskıcı makinelerle etkileşim içinde, klostrifobik alanlarda işçilerin karmaşık, geometrik bir koreografiyle hareket halinde oluşları; geniş merdivenlerin tepesindeki Moloch makinesi, *Frankenstein*'i andıran yöntemlerle metalik Maria modelinin yaratılışı ve şehrin yıkılışı filmin öne çıkan noktalarıdır. Metropolis'in ideolojisi, finalinde işveren ve işçilerin, sermaye ve iş gücünün bir kilisenin önünde uzlaşmaları nasyonal sosyalizmi işaret etmektedir. Film, bu detaylı içeriği ve derin ideolojik sorgulamalarıyla o zamana kadar benzeri görülmemiş bir yapım olmuştur. (Phill Hardy (1995), a.g.e, s. 74)

¹⁴³ Ali Sevgilili (1995), “Hollywood'un Dünya Egemenliği ve Getirdiği Sonuçlar”, 25. *Kare*, sayı 10, s. 26

¹⁴⁴ 1933 yılı yapımı *King Kong* (Merian C. Cooper-Ernest B. Schoedsack, 1933) örneği haricinde, prodüksiyon sürecinde özel efektlere ağırlık verilen, epik prodüksiyonlar olarak nitelendirilebilecek uzun metrajlı yapımların gişe başarısı yakalayamamaları dikkat çekicidir. Amerikan film sektörünün *Metropolis*'e cevabı niteliğindeki ilk uzun metrajlı bilimkurgu filmi olan *Sadece Hayal Et (Just*

Bu dönem, seri filmlerin yükselişine tanıklık eder. O yıllarda türün dergileriyle edebi alanda gelişmeye başlayan bilimkurgu yanında fantastik kahramanları konu alan çizgi roman serileri de ortaya çıkar ve Flash Gordon, Buck Rogers, Dick Tracy gibi serilerin beyaz perdeye uyarlanmaları söz konusu olur.¹⁴⁵ Öte yandan çılgın bilim adamları, yüksek teknoloji ürünü gereçler, dünya hakimiyeti planları ve çatışmaları gibi stok konu malzemeleri ve düşük bütçeli üretim süreçleriyle bu tarz filmler beyaz perdede önemli bir ağırlık kazanırlar. Amerikan bilimkurgu sinemasının en başından beri vazgeçemediği tür olan korku ve çılgın bilim adamı teması da bu döneme damgasını vurmuştur.¹⁴⁶

Bilimkurgu sinemasının duraklama dönemine girdiği II. Dünya Savaşı'nda dünyanın diktatörlükler ve demokrasiler biçiminde iki temel kampa ayrılması, kendi sistemlerinin en iyi yönetim biçimi olduğunu ispata çalışan liderleri propagandayı gitgide daha fazla kullanmaya yöneltmekteydi.¹⁴⁷ I. Dünya Savaşı'ndan farklı olarak radyo ve sinema büyük kitlelere ulaşır duruma gelmişti ve bu dönemde ilk renkli film örneklerinden biri olan *Dr. Cyclops* (1941) ve Fleischer stüdyolarının animasyon

Imagine, David Butler, 1930) da istenilen başarıyı gösterememiştir ve bu durum İngiltere yapımı *Geleceğin Dünyası* (*Things to Come*, William Cameron Menzies, 1936) için de geçerlidir. Bu gişe başarısızlıkları, stüdyoların 1950'lere kadar bu büyüklükte projelerden uzak kalmasına yol açmıştır. (Bernhard Roloff - Georg Seeßlen (1995), a.g.e., s. 140)

¹⁴⁵ Arkaik dönemin ahlak bekçileri veya kutsal kahramanları, beyaz perdenin figürleri olarak fantazyalarda perdeye gelir. Teolojilerdeki iyi-kötü çatışmaları gibi beyazperdede de aynı yöntem kullanılır ve izleyici kahramanla özdeşleşerek onun bir anlamda müridi haline gelir. Olağanüstü kuvvetlere sahip kahramanlar edilgin kitlenin karşısına üstün insan olarak çıkar (A. Hakan Çiğdem (1999), a.g.e., s.66)

¹⁴⁶ Bu yıllarda yeni ve daha kaliteli *Frankenstein*, *Dr. Jekyll & Mr. Hyde* uyarlamaları piyasaya çıkarken, H.G. Wells'in *Görünmez Adam* (*The Invisible Man*, James Whale, 1933)'ı da beyazperdede boy gösterir.

¹⁴⁷ Arsev Bektaş (2002), a.g.e., s. 163

formatındaki *Superman* serisi gibi örnekler bu amacın desteklenmesi için piyasaya çıkarılmışlardır.¹⁴⁸

Savaştan sonra 1950’ler paranoya ve endişeli ruh halinin hakim olduğu bir dönem olmuştur. Nükleer teknolojiyle birlikte insanoğlu kendi türünü yok edebilecek bir gücü keşfetmiş ve kullanmıştır. Demokrasi için kurtarılmış olan dünya, yeniden ikiye ayrılır ve nükleer güce sahip olan “Demir Perde” ile ABD arasındaki rekabet dünya genelinde bir korkuya yol açar. Çoğunluğu düşük bütçeli B-tipi filmler vasıtasıyla savaş sonrası karamsarlık ve Soğuk Savaş’ın varlığıyla insanoğlunun üzerinde yaşadığı gezegen için bir tehlike olduğu düşüncesi, bilinçli olarak ortaya çıkarılan yok olma korkusu, savaş ve savunma psikolojisi beyazperdeden dışarıya yayılmıştır. Bu endişeler, bilimkurgu sinemasında sıklıkla işlenen paranoya temasına odaklı hikayelerle ifade edilmiş ve incelenmiştir.¹⁴⁹ *Başka Dünyadan Gelen* (*The Thing From Another World*, Christian Nyby, 1951), *Onlar* (*Them*, Gordon Douglas, 1954), *The Quatermass Experiment* (*Quatermass Deneyi*, Val Guest, 1955), *İstila* (*The Invasion of the Body Snatchers*, Don Siegel 1956), *İnanılmaz Küçülen Adam* (*The Incredible Shrinking Man*, Jack Arnold, 1957), *Uzaylı Bir Canavarla Evlendim* (*I Married a Monster From Outer Space*, Gene Fowler Jr., 1958) gibi filmler dönemin paranoiyalarını yansıtmaktadırlar. Paranoya temasının işlenişi, uzaylıların yeryüzündeki insanların kılığına girebilecekleri ve bizleri denetleyebilecekleri kalıbıyla; tıpkı “tamamen normal insanlar” gibi görünen yaratıklarla sembolize

¹⁴⁸ Phill Hardy (1995), a.g.e, s. 118

¹⁴⁹ Phill Hardy (1995), a.g.e., s. 124

edilen komünistlerin, tanınmadan “Hür Dünya” insanların aralarına karışabileceği korkusunun dışavurumudur.¹⁵⁰

1950’lerin başından itibaren “uzay operaları”nın mesajı oldukça açıktır: iktidar ve gücün kendi etki ve yetki alanlarını durmadan genişletmek zorunda olduğu düşüncesi; güç ve iktidarın ülke sınırları içinde de bir denetim mekanizmasını oluşturmasının zorunluluğu. Jürgen Menningen, bu filmlerin sömürgeci boyutlarını şu sözlerle açıklar:

Yabancı, dünya dışı güçlerin tehdidi altındaki Dünya’nın kurtarılması gerektiği bahanesiyle, sınıflı toplumun tipik eğilimlerinden biri, yani kendi çıkarlarını bütün bir insanlığın çıkarlarıymış gibi sunma kurnazlığı, bilimkurguda apaçık kendini belli eder.¹⁵¹

Soğuk Savaş atmosferinin yaydığı içe dönük sosyo-psikolojik baskının bilimkurgu filmlerini sınır (frontier) yasalarına göre sürdürülen, dışa dönük, uzaya taşınmış bir savaş ve hesaplaşma ortamına çevirdiği görülmektedir.¹⁵² Komünizm ve aynı şekilde faşizm korkusu bu dönemde her şeyin temeline yerleşmiştir.

1960’larda meydana gelen gelişmeler siyasi ve toplumsal hayatın daha da karmaşıklaşmasına yol açar. Berlin Duvarı’nın inşası ve Küba füze krizi Soğuk Savaş’ı yeni bir boyuta taşımıştır, fakat Kennedy suikastı, Vietnam Savaşı, Çin kültür devrimi ve 1968’de Fransa ve ABD’de patlak veren öğrenci olayları, farklı bir tür paranoyanın ortaya çıkmasına sebep olur. Bu durum iktidar kavramının

¹⁵⁰ Bernhard Roloff - Georg Seeßlen (1995), a.g.e., s. 224

¹⁵¹ Jürgen Menningen (1967), “Mythos und Kolportage: Erscheinungsformen des Amerikanischen Science-Fiction-Films”, *Filmstudio*, No:54, Frankfurt, s.27

¹⁵² Bernhard Roloff - Georg Seeßlen (1995), a.g.e., s. 211

sorgulanmasına ve II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan eleştirel tartışmaların daha da derinleşmesine yol açar. Fakat bu ortamın sinemaya yansımaları edebiyata olduğu gibi hızlı olmamıştır.

1960'lar aynı zamanda ABD ve Sovyetler Birliği arasında yoğun bir uzay yarışına da sahne olur. Sputnik'in yörüngeye oturtulmasıyla başlayan uydu fırlatma çalışmaları, insanlı uzay uçuşları ve en son 1969'da Ay'a ayak basılmasına kadar gelen süreç içinde bilimkurgu hikayelerinin gerçekleşmeye başladığı bir döneme de adım atılmış olunur. Bu gelişmeler yanında türün edebiyatta da ciddiye alınmaya başlanmasıyla birlikte film yapım şirketleri ve ünlü yönetmenler türe yönelmeye başlar. Stanley Kubrick (*Doktor Garipaşk (Dr. Strangelove)*, 1964), Jean Luc Godard (*Alphaville*, 1965), Francois Truffaut (*Fahrenheit 451*, 1965) gibi yönetmenlerin kaliteli yapım örnekleriyle bilimkurgu sineması yükselişe geçer. 1960'lar bu gelişmelerle göstermelik konulardan uzaklaşıp, özün ön plana alınmaya başladığı bir dönem olmuştur. Bilimsel gelişmeler hayatın bir parçası haline gelmeye başladığından artık bu gelişmelerin hayata ne gibi etkilerde bulunmaya başladığı konusu ağırlık kazanmaya başlamıştır.¹⁵³

1968 senesi, bilimkurgu sineması için bir dönüm noktası olmuştur. Stanley Kubrick, Arthur C. Clarke ile birlikte, yazarın *Gözcü (The Sentinel)*, 1951) adlı romanından uyarladıkları, insanoğlunun geçirdiği üç evrimi konu alan *2001:Uzay Macerası (2001: A Space Odyssey)*'i çeker. Görülmemiş bir bütçe ve çalışmayla

¹⁵³ Örneğin 1962 yapımı *Dr. No* (Terence Young) ile başlayarak günümüze kadar gelen 007: James Bond serisi ve 1967'den itibaren televizyon dizisi olarak başlayan *Görevimiz Tehlike (Mission Impossible)* gibi örneklerle bilim, casusların elinde ulusal güvenliğin korunması için kullanılan gizli taktiklerin, gereçlerin ve silahların kaynağı olarak kendini gösterir.

yaratılan bu film ile bilimkurgu için özel efektlerin gerçekçiliğın yakalanması için şart olduğu, dolayısıyla film bütçelerin kabarık olduğu yeni bir dönemi başlatır. Aynı yıl Franklin Schaffer, Pierre Boulle’in romanından uyarlanan *Maymunlar Cehennemi* (*Planet of the Apes*)’ni çeker ve büyük bir ticari başarı elde edilir. Bu başarının üzerine, 1973’e kadar dört devam filmi daha çekilir.

Bilimkurgu sineması için oldukça epik bir örnek sayılabilecek *2001:Uzay Macerası* sonrası, 1970’lerle birlikte bilimkurgunun ana tüketim alanı basılı medyadan, sinema ağırlıklı olarak görsel alana kaymaya başlar. Bilimkurguda görsel boyut, yazınsal olandan, görsel yaratım tekniklerinin gelişmesiyle birlikte daha etkili bir konuma yerleşmeye başlar. Bu tekniklere dayalı görsel üretimin bir sektöre dönüşmeye başlaması ve aynı zamanda “blockbuster” olarak adlandırılan yüksek kâr oranı bulunan yüksek bütçeli filmler furiasının başlaması da bu konuda oldukça önemli bir rol oynamıştır.¹⁵⁴ Bu dönemde özel efektlerin gelişme göstermesi ve önem kazanması, film bütçelerinin de oldukça yükselmesine yol açar. Eskiden bilimkurgu filmlerinin üretimini baltalayan özel efekt giderleri, anadamar (mainstream) film üretiminin sıradan bir ölçütü haline gelir.

1970’lerin başından itibaren Soğuk Savaş’ın etkileri yanında dönemin politik sıkıntıları ve iktidar sorgulamalarıyla bilimkurgu filmlerinde insanlığın kendi kendine yapabilecekleri ve yarattıklarının tehdidinde olması konusuyla paranoya teması sıklıkla işlenmiştir. Stanley Kubrick’in iktidarın beyin yıkama tehdidini konu alan *Otomatik Portakal* (*A Clockwork Orange*, 1971), devlete karşı mücadele veren

¹⁵⁴ Blockbuster – sinema veya tiyatro alanında yer alan, popüler ve geliri açısından büyük başarı kazanan yapımları ifade eder. Daha çok halkın dikkatini çeken ünlü oyuncuların başrollerde olduğu, büyük bütçeli Hollywood filmleri için kullanılmaktadır.

bir adamın kaçış öyküsü olan *THX 1138* (George Lucas, 1971), Nükleer savaş sonrası insanlığın dünya hakimiyetini kaybedişinin konu alındığı *Maymunlar Cehennemi* serisi, ekolojik çöküşe yönelik kaygıları dile getiren *Sessiz Kaçış* (*Silent Running*, Douglas Trumbul, 1972), aşırı nüfus artışıyla tükenen kaynakların yarattığı dehşeti konu alan *Soylent Yeşili* (*Soylent Green*, Richard Fleischer, 1973) ve A. Huxley'in *Cesur Yeni Dünya*'sının bir benzerini sunan, herkesin 30 yaşına kadar yaşatıldığı ve ardında bir çok korkunç sırrın saklandığı Disneyland tarzında distopik bir ortamı kuran *Logan'ın Kaçışı* (*Logan's Run*, Michael Anderson, 1976) filmleri bu yaklaşımın örnekleri olarak ortaya çıkmaktadır

Bu distopik yaklaşımın içinde, özellikle 1970'lerle gündeme gelmeye başlayan, uluslararası şirketlere yönelik bir eleştiri de ortaya çıkar. İnsanların hayatının şirketlerin kazançları uğruna harcandığı senaryolar 70'lerden itibaren türe damgasını vurmaya başlar. Yul Brynner'in başrolünde olduğu, 1973 yapımı *Batı Dünyası* (*Westworld*, Michael Crichton, 1973) ile şirketlerin elit kesim için kurduğu kibirli eğlence ortamları ve bu ortamların nasıl kontrol dışına çıkabileceği konu alınır. Hükümetler yerine şirketlerin sözünün geçtiği ve kitlelerin eski Roma eğlencelerine benzeyen, rugby, hokey ve motosiklet yarışı karışımı kanlı oyunlarla oyalandıkları bir ortamı tasvir eden *Rollerball* (Norman Jewison, 1975). *Yaratık* (*Alien*, Ridley Scott, 1979) filminde ise, uzayın derinliklerinde Nostromo gemisi mürettebatına musallat olan bir uzaylının silah olarak kullanılmak üzere dünyaya getirilmek istenmesi söz konusudur ve bu amaç için şirket insanların feda edilmesinde bir sakınca görülmemektedir.

1980'lere gelindiğinde yakın gelecek senaryolarıyla Cyberpunk akımı, edebiyat alanında olduğu gibi sinemada da etkili olmuştur ve bizi insan kılan başlıca akli niteliklerin sorgusu devam etmiştir. Devasa reklam panolarının aydınlattığı kirli, kalabalık distopik şehir ortamları, genetik mühendisliğinin köle olarak ürettiği androidlerin üzerinden insan olmayı sorgulayan *Bıçak Sırtı* (*Blade Runner*, Ridley Scott, 1982); televizyon aracılığıyla ortaya çıkan bedensel dönüşüm ve yıkıcı cinselliği konu alan *Videodrome* (David Cronenberg, 1983); OPC (Omni Consumer Products) adında tek bir şirketin tüm Detroit şehrinin kontrolünü eline geçirdiği, geleceğin kanun koruyucusu olarak tasarladığı insan ve makina karışımı bir üstün tekno-polisin konu alındığı 1987 yapımı distopik *Robocop* (Paul Verhoven, 1987), Makinaların kontrolü ele geçirdiği ve insanları avlamaya başladığı *Yok Edici* (*The Terminator*, James Cameron, 1984) gibi örnekler döneme damgasını vurur.¹⁵⁵ İnsan-makine ilişkisi ve yapay-gerçek karşılaştırması, Cyberpunk kitaplarında, filmlerinde ve çizgi filmlerinde sıkça karşımıza çıkar.¹⁵⁶ Cyberpunk, bedeni bir makine gibi görebilmemizi mümkün kıldığından bu akımın temsilcilerinde ister etten kemikten ister metalden olsun bedenin fiziksel hasar gördüğü ve daha sonra onarıldığı sahnelere çok rastlanmaktadır.¹⁵⁷

1990'lı yılların başlarında Soğuk Savaş'ın resmi olarak sona ermesinden sonra ABD'nin tek güç olarak kalışıyla birlikte artık bir "öteki"nin olmaması, ülkenin iç ve dış politikalarındaki değişiklikler, bilimkurgu senaryolarında da bir

¹⁵⁵ John Clue - Peter Nichols (1993), *Encyclopedia of Science Fiction*, NY: St. Martin Press, s.288-289

¹⁵⁶ Cyberpunk tarzı ve futuristik tasarım, Japonya kaynaklı animasyon filmleri ve serileriyle de desteklenmiştir. *Akira* (1988), *Ghost in the Shell* (1995), *Sakız Krizi* (*Bubblegum Crisis*, 1987), *Sessiz Mobius* (*Silent Mobius*, 1998) ve *Kovboy Bebop* (*Cowboy Bebop*, 1998) örnekleri bu akımın önde gelen anime yapımlarıdır.

¹⁵⁷ Tuna Erdem (1999a), "Melankolik Bilimkurgu", *Sinema Dergisi*, (Kasım 1999), s. 96

değişime yol açar. 1950 ve 1980’li yıllarda belirli kitlelere dönük olan şiddet bu noktadan sonra gruplara, sokak serserilerine, diktatörlere ve verili kodların dışına çıkan makinelere yönelir.¹⁵⁸ George Orwell’in 1984’ünde yer alan “polis devleti” ve “düşünce polisi” kavramları, sinemada özellikle 1980’lerden sonra karşılığını bulur. Gözetlenen konumundaki bireylerin yer aldığı filmlerde, denetim, medya, teknoloji bütünleşmesinin yarattığı sonuçlar ele alınır. Gerçeği saklayan sahte dünyaların nasıl oluşturulduğu ve bu dünyaların kitlelere benimsetilmesinin neden gerekli olduğu sorularına yanıt aranır, gözetim toplumu olmanın bedeli sorgulanır.

1990’lara gelindiğinde bilgisayar teknolojisi ve internetin gelişiminin etkisiyle beyazperdede Cyberpunk akımına ait örnekler artmaya devam eder, özellikle insan ve bilgisayarın birbirine bağlanmasını sağlayan arayüzlerin kullanımıyla sanal gerçeklik konusu sıklıkla işlenmeye başlanır. Philip K. Dick uyarlaması olan *Gerçeğe Çağrı* (*Total Recall*, Paul Verhoven, 1990), beyin programlama, hafıza kaybı, dolgu anılar gibi konuları işleyen bir dizi filmin önünü açar, sanal gerçeklik kullanılarak bedensel dönüşümün ele alındığı *Bahçıvan* (*Lawnmower Man*, Brett Leonard, 1992), sanal gerçeklikten varedilen bir seri katilin konu alındığı *Sanal Gerçek* (*Virtuosity*, Brett Leonard, 1995), insan beyninin bir veri deposu olarak kullanılarak veri kaçakçılığına alet oluşunun sergilendiği *Johnny Mnemonic* (Robert Longo, 1995) de bu konunun işlendiği örnekler olurlar. *Hesaplaşma* (*Paycheck*, John Woo, 2003), *Sil Baştan* (*Eternal Sunshine of the Spotless Mind*, Michael Gondry, 2004) gibi filmlerle de hafızanın gönüllü olarak silinmesi; *Truman Show* (*The Truman Show*, Peter Weir, 1998), *Gizemli Şehir* (*Dark*

¹⁵⁸ Yüksel Batur (1998), a.g.e., s. 125

City, Alex Proyas,1998) ve Wachowski kardeşlerin yazıp yönettiği *Matrix* serisi gibi örneklerle de insan hafızası yanında gerçekliğin kendisinin de programlanabilmesi mercek altına alınır.

11 Eylül 2001 saldırılarından sonraki döneme ait bilimkurgu filmlerinin iki sınıfta toplandığını söyleyebiliriz. İlk grup, özellikle 1990'ların başından itibaren gelen ve 2000 senesinden sonra daha da artan çizgi roman uyarlamaları olarak dikkati çekmektedir. Bu uyarlamaların dışında kalan filmlerin ise genel olarak distopik yaklaşımın ağır bastığı eleştirel örnekler olması dikkat çekicidir. Steven Spielberg'in yönettiği *Yapay Zeka (A.I., 2001)*, *Bıçak Sırtı* filminde olduğu gibi ruh konusu ve kapitalizmin insanları nesneleştirmesini eleştirirken, Spielberg'ün bir başka filmi olan *Azınlık Raporu (Minority Report, 2002)*, adalet sisteminde önyargı konusunu, gözetim toplumlarını ve boğucu kapitalizmin etkisindeki yaşamı ele alır. Wachowski kardeşlerin *Matrix* serisi (1999-2003), şebekeleşen ve medya tarafından yürütülen günümüz yaşantısına metaforik bir bakış sunar ve algıladığımız gerçekliğin gerçekten var olup olmadığını sorgulayarak onun birileri tarafından şekillendiriliyor olabileceğine dikkati çeker.

2.3. Bilimkurgu Edebiyatında Ütopyalar ve Distopyalar

2.3.1 Ütopyalar ve Düşlenen Toplum Tasarımları

Geleceğin toplumları ve yaşantısına yönelik senaryolar ortaya koyan bilimkurgu için iyimser ya da karamsar tonda olmak üzere iki farklı bakış açısı söz konusu olmaktadır. İyimser bakış açısı toplumsal durum, siyaset, kanunlar ve koşullar açısından ideal yer, devlet ya da durumu tasvir eden ütopyalarla ortaya çıkmakta; karamsar bakış açısı ise distopyalar, yani bu ortamlara ulaşmak uğrunda yapılacak düzenlemelerle alakalı olarak bizleri bekleyecek olan en kötü durum senaryolarıyla ortaya konmaktadır.

İnsanoğlu ‘ütopya’ terimiyle ilk defa İngiliz düşünür ve devlet adamı olan Thomas More’un 1516 yılında yazmış olduğu eserinde kullanmış olduğu başlıkla tanışır (*De Optimo Reipublicae Statu deque Nova Insula Utopia*). Latince’de ‘iyi’ anlamına gelen ‘eu’ takısını alarak ‘iyi yer’ anlamındaki ‘eutopos’ ve ‘ou’ takısıyla hiçbir yer anlamına gelen ‘outopos’un bileşimiyle oluşturur.¹⁵⁹ Bu kelime oyunuyla ideal olan fakat var olmayan, hayali bir ülke kavramı olan ütopya ülkesinin özellikleri de tek kelimeyle verilebilmiştir. Ütopya kavramı, ideal devlet fikri olarak dinde yer alan cennet fikriyle bağlantılıdır ve gelecekle alakalı, insanların aktif olarak çaba gösterecekleri, icabında uğurunda savaşmak zorunda kalacakları tarihsel hedefler ortaya koyar.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Ertan Kıvılcım (2000), *Kentin Yükselişi ve Ütopyalar*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 17

¹⁶⁰ John Clue - Peter Nichols (1993), a.g.e., s. 1260

Her ütopya, bir geçiş dönemi ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Klasik ütopyacilar yaşadıkları dönemlerin toplumsal olaylarından etkilenmişler, siyasal ve sosyal sistemi eleştirmiş ve yaşadıkları olumsuzlukların yerine geçebilecek seçenekler geliştirmeye çabalamışlardır. Bu yazarların tasarımlarında yapılar ve yürütme uygulamalarında farklılıklar olsa da ortak nokta olarak düzenli ve totaliter bir devletin varlığı vazgeçilmez bir unsurdur.¹⁶¹

Platon, Atina'nın demokrasi geleneğini doğru bulmadığından *Devlet* ile aristokrasinin yeniden kurulması için tasarısını yapar ve en iyi devlet yönetiminin bu olduğunu savunur. Platon'un *Devlet*'inde toplum üç sınıftan ibarettir: yönetici sınıf (Koruyucular), savaşçılar ve yönetilenler. Yönetilen sınıf ülkenin ihtiyacı olan şeyleri üretirken, yöneticiler ise hem yönetim hem de güvenlikten sorumludurlar. Koruyucular, toplumun gönüllü neferleri olarak kişisel yaşama dair ne varsa devlet hizmeti için hepsinden vazgeçmişlerdir. Platon'a göre devleti yönetenler filozof özellikleri olan, dünya işleriyle uğraşmayı sevmeyen, kendini bilime, öğrenmeye adanmış kişilerdir ve sadece ruhsal zevklerin peşindedirler.¹⁶² Yazara göre filozofların yönetime gelmemesi, devlet gücü ve akıl gücünün aynı insanda toplanmaması yanında vatandaşların da kendilerine düşen çeşitli görevleri yerine getirmemeleri halinde devlet sorunlardan kurtulamaz ve önerilen devlet gerçekleşemez.¹⁶³ Platon, bu yaklaşımıyla içinde yaşamakta olduğu demokratik düzene karşı tepkili bir tutum içindedir; ona göre herkesin istediğini yapma hakkının oluşu, devlet kontrolünün zayıflaması ve çöküşüne yol açacak bir potansiyel tehlike anlamına gelmektedir.

¹⁶¹ Ruth Levitas (1990), *Concept of Utopia*, New York, Syracuse University Press, s. 13

¹⁶² Dilek Özhan Koçak (2003), a.g.e., s. 8

¹⁶³ Platon (1980), *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, 4. baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi, s. 109

Thomas More, *Ütopya*'yı kaleme alırken Platon'dan etkilenmiştir; yaşadığı dönemin İngiltere'sindeki mutlak monarşik sistemi açıkça eleştirmiş ve mutluluğun düşlemekte olduğu sosyalist sisteme yakın duruştaki devlet ve yaşam tasarısıyla yakalanabileceğine inanmıştır. Ütopya adası tasarımında elli dört şehir vardır ve her yıl üç şehirden üç yaşlı bilge seçilerek, başkent olan Amaurote'de toplanarak ülke işlerini hallederler. Toplum yaşantısında özel mülkiyet kavramı yoktur ve tarımsal üretimin ağırlıkta olduğu ülkede kaynaklar herkese aittir. Çiftçilerden oluşan en çok kırk kişilik grupların başlarında bir patrik bulunmaktadır ve on patrik de baş patriğin emrindedir. Patrikler toplanarak halkın gösterdiği dört adaydan birini ömür boyu yöneticiliğe seçerler. Thomas More çağına göre sıradışı olarak tanımlanabilecek bu düzenle sosyalist düşüncenin temellerini atmıştır. Bu sistem içerisinde dini inançlar kısıtlanmamıştır, doğaya inanışın ağır bastığı ortamda Mithia adlı tek tanrıya çeşitli gök cisimleri vasıtasıyla inanılmaktadır.¹⁶⁴

Campanella ise yaşadığı dönemin İtalya'sının kaos ortamına bir tepki olarak geliştirdiği totaliter devleti *Güneş Ülkesi*'nde tasvir etmiştir. Bu tasarımda Hoh adı verilen bir baş rahip, ülkenin idarecisi görevindedir. Hoh'un egemenliği daha bilge olduğuna inanılan birisi çıkana kadar sürmektedir. Hoh'un üç yardımcısı vardır: birincisi "Pon" olarak adlandırılan barış ve savaşa ilgili konularla ilgilenmektedir, "Sin" olarak adlandırılan yardımcı da akıl, bilim ve eğitimle uğraşırken "Mor" adı verilen yardımcı da insanların fiziksel ve akıl sağlıklarının korunarak yetiştirilmesi ve cinsellikle alakalı işlerden sorumludur. Thomas More'un *Ütopya*'sında olduğu gibi her şey ortaktır, sosyalizm tasarımına benzer bir yaklaşım *Güneş Ülkesi* için de

¹⁶⁴ Thomas More (2000), *Utopia*, çev. Vedat Günyol, Sabahattin Eyuboğlu ve Mina Urgan, 2. Baskı, İstanbul: Kültür Yayınları

geçerlidir. Çalışma koşulları açısından rahat bir uygulama söz konusudur ve insanlar kendilerine kalan zamanı eğlenme ve sanatsal faaliyetler için kullanmaktadırlar.¹⁶⁵

Francis Bacon ise *Yeni Atlantis*'te bilimsel ve teknolojik gelişmenin vurgusunu yapmış, mutluluğa kavuşmanın doğanın insanlığın hizmetinde kullanılmasıyla olacağını savunmuştur. 17. yüzyılda aydınlanma hareketinin de etkisiyle doğanın insan aklıyla anlaşılması ve insan tarafından yönetilebilmesi fikri birçok bilimsel gelişmenin de ortaya çıkmasına imkan tanımıştır. Bacon, bu gelişmelerin ışığında yarattığı tasarımını Pasifik Okyanusu'nda yer alan Ben Salem adında bir adada oluşturur. Burada insanlar ileri bir teknolojiye ulaşmayı başarmışlardır ve bu eserin erken dönem bir bilimkurgu çalışması olarak nitelendirilebilmesine olanak tanıyabilecek bilimsel buluşların varlığı söz konusudur. Ben Salem'liler meteorolojinin kontrolü yanında biyoloji alanında da önemli atılımlar gerçekleştirmişlerdir. Bilim adamları yönetici konumundadırlar ve kendilerini halktan soyutlayarak bilimsel olarak ilerlemeye ve doğanın sırlarını keşfetmeye adanmışlardır.¹⁶⁶

Klasik ütopaların genel özelliklerine bakacak olursak, mekanlarının genelde dış dünyadan soyutlanmış ortamlarda, özellikle bir adada kurulmuş olması dikkat çekicidir. Bu ortamların seçilmesi, yazarlar için mikro dünyaları ve kendilerine özgü gerçekliğin kurulabilmesinde önemli avantajlar getirmiştir. Ütopyalarda ideal yaşam düzenleri, diğer insan topluluklarından ve yaşam tarzlarından, farklı ideolojilerden ve

¹⁶⁵ Campanella (1996), *Güneş Ülkesi*, çev. Vedat Günyol ve Haydar Kazgan, 3. Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınlar

¹⁶⁶ Francis Bacon (1997), *Yeni Atlantis*, çev. Hamit Dereli, 4. Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

hatta doğa gibi dış etkenlerden soyutlanmış bir ortamda yaratılabilmektedir ve yaşatılabilmektedir.

Yazarlar, ütopyalarının tasarımlarında mutluluk ve huzur kavramlarının merkezde olduğu bir hayatın oluşturulmasını hedeflemektedirler, fakat buna karşın devlet yapısının her şeyin üzerinde tutulması dikkat çekicidir. Devlet kavramı bireyler için var olması gerekirken, bu tasarımlarda bireyler devlet için yaşamaktadırlar. Öyle ki, bu yaklaşıma göre bireyin mutluluğu devletin mutluluğuna endekslenmiştir ve mutlu olmak için birey devletin istek ve amaçlarına boyun eğmek zorundadır. Bireyler bir anlamda toplumun gönüllü sarf malzemeleri konumundadır ve benliklerini devlete adanmışlardır. Onları insan kılan aşk, aile ve çocuk sahibi olma, boş vaktin kullanımı, sanatların icrası gibi birçok temel duygu, düşünce ve davranışlar ütöpik devletler tarafından sıkı kontrol ve programlara tabi tutulmaktadır ve cezalandırma sistemleriyle de kuralların işleyişini güvence altına almak için acımasız önlemler alınmaktadır. Ütopyalarda bireyin var edilmesinden çok, birlik halinde bir toplumunun nasıl olması gerektiğinin tasviri yapılmaktadır.

Gilles Lapouge, mutlak devletin çarklarının sorunsuz dönebilmesi için birey kavramının ölmesi gerekmekte oluşuna dikkati çeker. Birey kavramı, ideal devlet tasarımı için beraberinde getirdiği ne olacağı bilinmez kişilik, kıskançlık, arzular, düşler, aile bağları gibi değişkenlerle potansiyel sorunlar anlamına gelmektedir. Özgürlük ve eşitliğin savunulduğu Fransız İhtilali'nin aksine ütopya yazarları bu iki kavramı birbirinden ayırırlar. Bu devlet tasarımlarında tek tip vatandaşlık kavramı önemlidir ve özgürlük kavramına yer yoktur. Geçmiş, iç yaşantısı olmayan, sadece

toplumdaki vazifesiyle varolan ve vazifesini yerine getirmekteki başarısıyla kendini gerçekleyen bireyler ütopyalarda toplum içinde eritilmektedir; grup ise “donuk ve sessiz bir sonsuzluk” içinde yüzer.¹⁶⁷

Ütopyalar ideal düzen tasarımları olmaları itibarıyla başka hiçbir seçeneğe açık değildirler. Durağan ve değişmez toplumsal model yaklaşımı, bilimselliğe ve insan doğasına aykırı bir durum teşkil etmektedir. Platon’un *Devlet*’inde ve Tomasso Campanella’nın *Güneş Ülkesi*’nde aile yapısı dağıtılmıştır, aşk, dölleme ve doğum sonrası çocuğun eğitimi sert kurallara tabidir; cinsellik, devletin karar ve izniyle gözetim altında gerçekleşen bir kavram haline getirilmiştir. Doğan bebekler ailenin elinden alınırlar ve köklerinden soyutlanarak tek tip eğitim görürler; bu sayede kalıttan gelen davranışlarda bulunmalarının önüne geçilmiş olunur. Çoğalmanın kontrolüyle soyun ıslah edilmesi de söz konusudur, toplumun kalitesinin arttırılması ve mükemmel ırkın elde edilmesi ütopyalarda geçerli olan bir yaklaşımdır. Bu örneklerle karşın More’un *Ütopya*’sında ise aile, en temel birim olarak görülmektedir; evlilik ve boşanmak serbest olup, doğan çocuklar da aile ortamında büyütülmektedirler.

Krishan Kumar, ütopyaların 20. yüzyılda sonunun gelişini sosyalizme bağlamaktadır. Kumar, ütopyaların son iki yüzyıldır önerdikleri totaliter devlet tasarımlarıyla sosyalizmle sıkı bağlar içinde olduğunu ve Sovyetler Birliği’ndeki uygulamada ortaya çıkan başarısızlık durumunun, ütopyanın ölümüne yol açtığını

¹⁶⁷ Gilles Lapouge (1993), “Ütopya ve Olanaksızın Kaygan Yeri”, çev. Filiz Nayır Deniztekin, *Varlık*, Sayı:1025 (Şubat, 1993), s: 2

ifade eder.¹⁶⁸ Yazar, ütopyalara dayandırılan sistemin gerçekleşmesinin bireylerin sonuçları belli olmayan bir dönüşüme zorlanmalarını gerektirmekte olduğunu ve insan tabiatının neredeyse bütün özelliklerinin yok sayılıp bastırılması ve yeni bir insan modeline doğru evrimleştirilmesinin dayatılması yaklaşımını içinden bir kelebeğin çıkacağından emin olunamayan bir kozaya girmeyen tırtılın hikayesine benzetmektedir. Dolayısıyla bilimsel sosyalizmin içinin boşalması kaçınılmaz olmuş, 20. yüzyılda yaşanan dünya savaşları, etkileri ve sonuçları ütopyalar yerine distopyaların ön plana çıkmasına yol açmıştır.

2.3.2. Distopyalar, Tanımı ve Özellikleri:

Ütopyalar, ideal hedefleri ortaya koyarak ve bir anlamda içinde yaşanılan zamanın ve toplumun ilacı olabilecek tasarımlarını sunarken, distopyalar sunulan bu ilacın yan etkilerini ve tehlikelerini simüle ederek göstermektedirler. Distopyalar özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan baskıcı, totaliter iktidar sistemlerine yönelik bir karşı çıkışın araçları olmuşlardır.

Distopya terimi ilk defa *Oxford İngilizce Sözlüğü*'nde belirtildiği gibi, John Stuart Mill tarafından 1868 yılında yaptığı bir konuşmasında ortaya atılmıştır. Mill distopya terimini hayal edilebilecek 'en kötü' yönetimi ya da durumu, kaosu, savaşı ve zorbalığı tanımlamak için kullanmaktadır ve "gerçekleşmesini dilerken çok

¹⁶⁸ Krishan Kumar (1993), "The End of Socialism? The End of Utopia? The End of History?", *Utopias and Millenium*, Londra: Reaktion Books, s. 69

dikkatli olmak gereken bir ütopya” olarak niteler.¹⁶⁹ Darko Suvin distopyayı sosyo-politik kurumlar, normlar ve toplumsal ilişkilerin, yazarın kurduğu toplumda mükemmele yakın olarak örgütlendiği, genelde gelecekte geçen, topluma egemen olan, insan özgürlüğünün temelden reddedildiği, kabusu andıran bunaltıcı ve baskıcı bir toplumun edebiyat yoluyla kurgulanıp anlatılması olarak tanımlar.¹⁷⁰ Nail Bezel’e göre ütopyalar, bir çeşit yeryüzü cenneti önerirken, distopyalar akıllarında bir yerde gizli olan cenneti inşa etmeye çalışanların yarattığı cehennemi sergiler; ütopyalar mutluluk için uyum gereğini vurgularken, distopyalar uyum düzeni adına yol açılan korkuyu ve acıyı anlatmaktadır.¹⁷¹ Distopyalarda bir yandan iktidarların merkezileşmesi ve totaliter toplumsal yapılanmanın kaygısı dile getirilirken, diğer yandan da teknolojik ilerlemelere paralel olarak “pandoranın kutusu”nu açan karakterlerin kendilerini birdenbire nasıl yenik duruma düşürülmüş buldukları anlatılır.¹⁷²

20. yüzyıl edebiyatı, genelde ütöpik olanı hem imkansız hem de arzu edilmeyen olarak ele almıştır. Kontrolsüz sanayileşme, dengesiz kapitalist yayılım, Nazi Almanyası ve Stalin Rusyası gibi totaliter rejimlerin aşırı uygulamalarıyla II. Dünya Savaşı ve sonrasında gelen nükleer savaş gerilimleri, hızlı teknolojik gelişim ve tek kutuplu dünya düzeninin neden olduğu korkular edebiyatta distopik gelecek kurgularının, *Biz* (Yevgeni Zamyatin, 1921), *Cesur Yeni Dünya* (Aldous Huxley, 1932) ve *1984* (George Orwell, 1948), *Fahrenheit 451* (Ray Bradbury, 1954) gibi

¹⁶⁹ Michael S. Roth (2005), “Trauma: A Dystopia of the Spirit”, *Thinking Utopia: Steps into Other Worlds*, Oxford - New York: Berghahn Books s. 230

¹⁷⁰ Darko Suvin (1998), “Utopianism From Orientation to Agency: What We Intellectuals Under Post-Fordism To Do”, *Utopian Studies*, www.questia.com

¹⁷¹ Nail Bezel (1993), “Ütopyalarda ve Karşı Ütopyalarda Aklın ve İnsanın Durumu ve Kapsamı”, çev. Selahattin Özpallabıyıklar, *Varlık*, Sayı:1026, Mart 1993, s. 17

¹⁷² Uğur Dolgun (2005a), a.g.e., s. 197

geleceğe olumsuz bakan çalışmaların, günümüzde daha yaygın olmasına yol açmıştır.¹⁷³

Distopik eserlerde ele alınan toplumların özelliklerine bakacak olursak ilk olarak baskıcı toplumsal kontrol ve ideal toplum yanılısamasının çeşitli mekanizmalarla gerçekleştirildiğini görürüz, bunlar şu şekilde özetlenebilir:

- Felsefi - Dinî Kontrol: Toplumun diktatörlükler veya teokratik yönetim tarafından dayatılan felsefi ya da dinî ideolojiyle kontrol edildiği sistemler. Yönetim tüm kontrolü elinde bulundurur ve bir ideolojinin arkasına sığınarak vatandaşlarını sisteme ve değerlerine bağlı olmaları için propagandaya tabi tutar. Bu sistemlerde yurttaşların sembolik bir başkan ya da kavrama tapınmaları sağlanmaktadır.¹⁷⁴ Egemenlik genellikle gizli polis ve silahlı birliklerinin desteği vasıtasıyla iktidardaki partinin bürokrasisiyle kurulmaktadır. Ayrıca tek tip vatandaşlık yaklaşımı da bu sistemin vazgeçilmezlerinden olarak ele alınmakta, görüş ayrılıklarına izin kesinlikle verilmemektedir. Toplum bireylerden değil, toplumsal bütünü oluşturan atomlardan oluşur; tabu sayılan bireyselliği ön plana çıkaran her tür eylem ya da düşünce, merkezi otorite tarafından şiddetle cezalandırılmaktadır. Toplum içinde toplumsal statüler için kesin sınırlar çizilmiştir ve bireylerin konumunda herhangi bir değişikliğin yapılma şansı yoktur. Özel mülkiyet yasaktır ve her türlü ekonomik faaliyet devletin elindedir. Teknoloji devletin daha yüksek hedeflere ulaşması ve toplumsal kontrolün iç ve dış ilişkilerde

¹⁷³ Keith M.Booker (1994), *The Dystopian Impulse in Modern Literature: Fiction as Social Criticism*, London: Greenwood Press, , s. 17

¹⁷⁴ Ütopyalarda tasvir edildiği gibi demokratik olmayan bir üst sınıf tarafından yönetilen bir ulus devletin varlığı da söz konusudur.

güvenlik altına alınması için kullanılmaktadır. Vatandaşların sürekli gözetimi söz konusudur ve kurallara uymayanların acımasız bir şekilde cezalandırılırlar. Totaliter distopyalara genelde karanlık bir ruh hali ve derin siyaset hakimdir.

- Kollektif Birliğin Kontrolü: Bir veya daha fazla büyük şirketin ürünleri, reklamları ve medyayı kullanarak ekonomik ve siyasi güç kazanmasıyla yönetimde söz sahibi olması ya da yönetimi tamamen ele geçirmesiyle ortaya çıkar. Bu sistemde tek bir liderden çok, rekabet halindeki şirketlerin ağırlığı geçerlidir; ekonomik faaliyetlerin neredeyse tamamı özelleştirilmiştir ve sadece iş sektörüne hizmet eden bir yönetim sistemi söz konusudur. Bireyler her türlü tüketimi yapmaya teşvik edilmekte, sosyal gücü ve parasal varlığı olmayan bireyler bu toplum yapısında bastırılan, kullanılan, sistemin çarklarında harcanılan, sefalet içindeki taraflara dönüşmektedir.
- Bürokratik Kontrol: Toplum mantıksız bürokrasi, acımasız düzenlemeler ve beceriksiz devlet görevlileriyle yönetilmektedir. Genellikle totaliter distopyalarla alakalı olan bürokratik ya da teknokratik distopyalar sıkı düzenlemelerle yönetilen hiyerarşik toplumlardır. Totaliter rejimler toplum üzerinde tam kontrol sağlamaya çalışmaktayken, bürokratik rejimler kanunların uygulanması için zor kullanmaktadır. Totaliter rejimler kendi yeni kurallarını yerleştirmek, uygulamak amacındadırlar, fakat bürokratik rejimler mevcut kuralların uygulanması peşindedirler. Kanunların mantık ve insan

tabiatıyla çatışması söz konusudur. Vatandaşlar için günlük yaşamda kısırdöngünün kırılması uzun ve zor bir süreç olmaktadır.¹⁷⁵

- Teknolojik Kontrol: Toplumsal kontrolün bilimsel yöntemler, bilgisayarlar, robotlar gibi teknolojik sistemlerin eline geçmiş olduğu bir yapı söz konusudur. İnsanların karar mekanizmasından bir şekilde çıkarılmış olması ve sistemde insanların çoğunlukla köleler ya da hedef haline getirilmiş olmaları durumu geçerlidir. Bedene ve zihine yapılan müdahaleler, siberuzay, küresel bilgisayar şebekeleri ve dijital yanılsamaların kullanımıyla kontrolün sağlanması için teknolojiyi merkez alan uygulamalar türün doğasını özetler.

Distopyaların temel özelliklerini tematik olarak ele alacak olursak, distopik çalışmalarda genellikle yönetim teması altında güçlü bir idari yapı, sosyal sınıflar, bireyler arasında çarpık ilişkiler ve çarpık bir kimlik olgusu yer alır. Gözetim ve kontrol teması altında gerçekliğin kurgulanması, sansür, beyin yıkama faaliyetleri, izleme, psikolojik ve fiziksel kontrol gibi alt temalar ele alınmaktadır. Bilim ve teknoloji teması altında ise dijital teknolojiyle bağlantılı üstün gereçler ve sistemler; genetik mühendisliğiyle bağlantılı olarak da klonlama ve soyun ıslahı alt temaları yer almaktadır.

Tasvir edilen toplumlarda yönetim, vatandaşlarının düşünceleriyle hareketlerini kontrol ederek hayatları üzerinde egemenlik kurmaktadır ve kişilerin fikirleri ve ihtiyaçlarını umursamadan kendi hedeflerini ön plana koymaktadır.

¹⁷⁵ bu sistem tasviri için Terry Gilliam'ın 1985 yılında yönettiği *Brazil* filmi güzel bir örnek sunmaktadır. Yoğun bürokrasinin çarkları içinde yapılan basit bir hata nedeniyle bir kişi haksız yere harcanır ve bu durumu araştıran bir bürokrat toplumdaki büyük yanlışlığın farkına varır fakat devletin hedefi haline gelmekten kurtulamaz.

Yurttaşlar sınırları belli olan sosyal sınıflara ayrılmakta ve bunu değiştirmeleri için pek şans tanınmamaktadır. Yönetim, sınıf sistemini kendi çıkarlarına göre kullanmakta, bireylerin toplum içindeki kimliklerini önceden belirlemektedir ve bireyler kimliklerin kontrolü altında tutulması için çeşitli yöntemlere maruz kalmaktadırlar.

Sansür veya kurmaca gerçekliklerin oluşturulması, devlet ideolojisi altında insanların “kendi iyilikleri için” bazı düşüncelerden korunması amacıyla varolmaktadır. Sansür, halkın gördüğü ve dolayısıyla ne hissettiğinin kontrol edebilmesi için önemli bir araçtır. Belirli bir inanç ya da güdüleme yaratmak için sistematik bir şekilde ikna yöntemlerinin uygulanması sayesinde yani beyin yıkamayla tüm yurttaşların bir kalıba sokulmaları mümkün olmaktadır. Propaganda ve gerçekliklerin değiştirilmesiyle bireylerin içinde yaşadıkları sistemin onlar için en iyi ve en adil hayat olduğı fikri aşlamaktadır ve bu yolla devlete tapınmaları sağlanır; ayrıca sistem bu faaliyetleri kapsamında tüm problemlerin düşmanlar, karşıt fikirde olanlar tarafından çıkarıldığı yanılsamasını da yaratarak bağların kuvvetlenmesini hedeflemektedir. Öte yandan yönetim herşeyi olduğı gibi kişiler arasındaki ilişkileri de kontrolü altına almaktadır; gerçek ve samimi bir arkadaşlık ortamından söz edilemez ve sosyal gruplar içinde en kuvvetlisi olan aile yapısı bile çarpıtılır. Özellikle totaliter yapıda kurulan sistemlerde ideoloji, aile bağlarının da üzerine çıkabilmekte, aile fertleri birbirlerini ihbar edebilecek kadar devlete bağı olabilirler.

Distopyalarda yönetimin yığınların kontrol altında tutulabilmesi için kullandığı dengeleyici bazı ekstra yöntemler ve stratejiler de söz konusudur. Mesela bireylerin kontrolü için bağımlılığa yol açan çeşitli uyuşturucuların kullanımı ya da dikkatlerini başka şeylere yönlendirmelerini sağlayacak olan aşırı tüketimin teşviki, medya ile halkın oyalanması, sınırsız cinsellik gibi uygulamalar da söz konusu olabilmektedir.

Distopik toplumlarda ekonomik sistemin kuruluşunda dengeler gözetilmekte ve mevcut sisteminin değişimi ya da çöküşüne neden olmayacak şekilde yapılandırılmaktadır. Ayrıca genel bir özellik olarak distopyalarda mevcut sanayilerin maksimum verim ve kapasitede çalıştırması ve üretim fazlasının devlet tarafından bir şekilde ögütülmesi söz konusu olmaktadır.

Yönetimin bu sıkı uygulamalarının elbette isyanı doğurma potansiyeli yüksektir; beyin yıkamayla bile olsa her vatandaşın yönetimin ideolojisini kabul etmesini sağlamak imkansızdır. İnsan doğası gereği muhalefetin varlığı kaçınılmazdır ve gerçekleri merak eden birileri er geç çıkmaktadır. Bu açıdan distopik toplumlarda enformasyon, serbest düşünce ve özgürlük sınırlandırılmıştır; gözetim kavramı her türlü sistemde sürekli olarak bireylerin hayatındadır ve dengelerin korunması için otokontrolü sağlamaktadır. Özel polis kuvvetleri de bu sistemlerin olmazsa olmaz ögelerindendir ve yönetim şeklinin doğasına göre yapısal ve işlevsel olarak farklılık göstermektedirler. Totaliter yapıdaki ortamlarda askeri kuvvetlere benzeyen yapıda merkezi bir organizasyon söz konusuyken, kapitalizme dayalı ortamlarda ağırlıklı olarak şirketler lehine çalışan polis kuvvetleri yanında

şirketlerin kendi silahlı güçlerini kurmaları söz konusu olabilmektedir. Uğur Dolgun, distopyalar ve gözetim arasındaki ilişkiye dair şu tespiti yapmaktadır:

Uğur Dolgun, gözetime yönelik çözümlemelerde genellikle distopiyaların ele alınmasının nedenini, geleceğin toplumunu betimlemelerinden çok teknolojinin egemenliğine giren ve insan unsurunu giderek saf dışı bırakan gözetim kuramının distopyacı bir özellik taşıması olarak açıklamaktadır. Günümüzde gözetim kapasiteleri veya gözetim araçları gibi kavramlardan bahsedilirken, genellikle “Büyük Birader” metaforuyla “Büyük Birader Seni İzliyor” sloganına göndermeler yapılmaktadır; gözetime yapılan atıflarda söz konusu metafor belli bir imayı ortaya koyar ve enformasyon teknolojilerinin sunduğu imkanlar doğrultusunda geleceğe yönelik felaket senaryolarına yer verilir. Bu açıdan distopyalar, hem gözetimin kendisi hem de gözetime maruz kalanların onu nasıl algıladığına ilişkin bazı güçlü ipuçları vermektedir. “Panoptikon” ve “Büyük Birader” mecazları, toplumsal denetimin “görme gücü” olarak ortaya çıkmaktadır. Bu paralelde Bentham, Foucault ve Orwell’in eserlerinden kaynaklanan modeller, gözetime yönelik sosyal kuram açısından önemli bir referans noktası oluşturur.¹⁷⁶

Öte yandan ileri bir teknolojinin kullanımıyla ilgili temalar distopik senaryolarda vazgeçilmez öğelerden birini oluşturur. Bilimin uygulanışına işaret eden teknoloji, her güçlü ulus ve devlet için önemlidir, ama distopik toplumlarda teknolojinin kontrolü ayrıcalıklı olarak gücü elinde tutan grubun elinde yer almaktadır ve özellikle iktidarın hedeflerini daha da ileri götürmek için ve genellikle

¹⁷⁶ Uğur Dolgun (2005a), a.g.e., s. 197

otokontrolün sağlanması için önemli araçların ortaya konmasında varolmaktadır. Teknolojiyle ilgili temalar içinde gözetim, genetik mühendislik, polis kuvvetleri, kurmaca gerçekliklerin yaratılması öne çıkmaktadır.

Distopyacı paradigmlar, çağdaş dünyanın başlıca sorunsalı olarak ortaya çıkan toplumsal eğilim ve tehditlere karşı uyarı amacı taşıırken, insanlığı baskı altına alarak çevreleyen totaliter nitelikteki toplumsal yapıları tanımlamamıza da yardım ederler. Bu eserlerdeki totaliter karakteristik ile gözetim pratikleri, Eric Fromm'un 1984'e sonsöz olarak yazdığı değerlendirmede belirttiği gibi, Zamyatin ve Orwell'de baskıcı nitelikteki Stalin ve Nazi diktatörlüklerine, Huxley'de de katı bir uzmanlaşma ve hiyerarşi doğrultusunda hızla sanayileşen Batı'daki gelişmelerin sonuçlarına işaret eder.¹⁷⁷

Fromm, ayrıca yüksek teknolojinin, bilgisayarlar tarafından yönlendirilen ve makineleşmiş bir toplumun habercisi olan yepyeni bir tehlikeye işaret ettiğini belirterek bunu insanlar arasında sinsice dolaşan bir hayaletle benzetir; böyle bir toplumun oluşmasıyla birlikte, insanlık ruh sağlığını yitirmeye başlayacak ve sürekli paranoya içinde yaşayan sağlıklı bir toplum ortaya çıkacaktır. Yeni toplumsal yapının, toplumun bir makine ve insanların da onun parçaları gibi işlev görmeye başladığı, her yönüyle örgütlenmiş ve tek-tipleşmiş bir dizgeye dönüşme tehlikesi içinde olduğunu ifade eden Fromm, bu toplumun, mükemmel bir ahenk ve eşgüdüm içinde "düzenin, gücün, önceden bilme olasılığının ve herşeyden çok denetimin sürekli artmasıyla" gerçekleşen bir örgütsel yapıya sahip olacağı endişesini dile

¹⁷⁷ George Orwell (2002), *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*, çev. Nuran Akgören, 4. Baskı, İstanbul: Can Yayınları, s. 261

getirir.¹⁷⁸ Bunun sonucunda, böyle bir toplum Aldous Huxley’in ifade ettiği gibi “bireydeki iç güvenliği, mutluluğu, akı ve sevmeye kapasitesini baltalamaya, bireyi, insanlığın başarısızlığının bedelini, gitgide artan zihinsel bir hastalıkla, iş ve sözde hazzaya yönelik delice bir dürtünün altına gizlenmiş umutsuzlukla ödeyen bir otomata çevirmeye yönelmektedir.”¹⁷⁹ Kısacası, bilimin iktidarın meşrulaştırıcı ideolojisi haline gelmesi gibi teknoloji de toplumsal denetimle gözetim pratiklerinin meşrulaştırıcı ideolojisi ve mekanizması haline gelir.¹⁸⁰

20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan klasik distopyalar, hayatlarımızın her ayrıntısını izleyen kitlesel elektronik gözetimi mümkün kılan enformasyon teknolojilerinin henüz olmadığı bir dönemde kaleme alınmışlardır. Ama o dönemde temelleri atılmakta olan bu teknolojilerinin gelecekte ortaya koyacakları ve denetim potansiyelleriyle gerçekleştirebilecekleri şeyler daha o zamandan sezilebilmiştir. Bu bağlamda, distopyalarda iktidarın egemen olma ve yönetme amacıyla, “gözetim toplumu”nu ortaya çıkaracak şekilde bütünleştirilmesi ve insanlık için neredeyse çıkışı olmayan sistemli bir toplumsal yapının çeşitli yönleriyle resmedildiği açıkça görülebilmektedir.

Buraya kadar distopiyaların temalarının çözümlenmesinden sonra bu tematik repertuarı oluşturan temel eserler ele alınacaktır. Bunlardan totaliter yönetim ve gözetim temalarına yönelik kalıpları oluşturan *Biz* ve *1984* romanları ve günümüz siyasi sistemine yakın bir gelecek tasviri sunan, genetik bilimiyle kontrol temalarını ele alan *Cesur Yeni Dünya* incelenecektir.

¹⁷⁸ Eric Fromm (1990), *Umut Devrimi*, çev. şemsa Yeğin İstanbul: Payel Yayınları, s. 15

¹⁷⁹ Aldous Huxley (2001), *Cesur Yeni Dünyayı Ziyaret*, çev. Savaş Kılıç, İstanbul: İthaki Yayınları, s. 33

¹⁸⁰ Uğur Dolgun, *İşte Büyük Birader*, Hayykitap, İstanbul, 2005, s. 107-108

2.3.3. *Biz* (Yevgeny Zamyatin, 1921)

Yevgeni Zamyatin tarafından yazılan *Biz*, Bolşevik Devrimi sonrası kurulan yönetimin, ihtilalin getirdiği özgürlükçü potansiyellere karşın ortaya çıkan uygulamalarıyla totaliter bir rejime dönüşmesi tehlikesine karşı bir uyarı niteliğindedir.¹⁸¹ Lenin ve diğer erken dönem Sovyet liderlerinin bilim ve teknolojiye karşı olumlu inançlarına ters düşecek biçimde *Biz*, teknolojinin bizi insanlığımızdan edebileceği korkusunu vurgulamakta; steril, soyutlanmış, durgun bir toplumun bilimsel ve rasyonel ilkelerle yönetilen vatandaşlarının insani özelliklerinden arındırılabilmesi ihtimalini öne sürmektedir.¹⁸²

Hikaye 26. yüzyılda, bilim ve teknolojiyi kullanarak vatandaşlarını kontrol altında tutan baskıcı “Tek Devlet”te geçmektedir. Klasik ütopyalarda olduğu gibi Tek Devlet’te de tek bir lider vardır ve “Velinimet” olarak anılmaktadır. Velinimet aynı zamanda ilahi gücün temsilcisi konumundadır; sistem içinde yaratan ve yok eden yüce varlık konumundadır. Her yıl liderlik seçimi yapılmasına karşın göstermelik bir pratik olarak var olan bu faaliyetlerde tekrar aynı kişinin lider olarak

¹⁸¹ Yevgeny Zamyatin (1884-1937) - Bolşevik devrimi destekçisi olarak 1905-1913 tarihleri arasında iki kez tutuklanarak sürgüne gönderilir. 1913 senesinde küçük bir Rus köyündeki hayatı hicvettiği *Bir Taşralı Öyküsü* (*Ujezdnoje*) adlı romanıyla şöhrete kavuşur. Ertesi sene Rus ordusunu sorgulayan hikayesi *Dünya’nın Sonunda* (*Na Kulichkakh*) adlı romanından sonra yazın hayatına sosyalist gazetelere makaleler yazarak devam eden Zamyatin, esas mesleği olan gemi mühendisliği için 1916’da buz kırıcı gemilerin inşasında görevli olarak İngiltere’ye gider. Bu dönemde İngiliz yaşantısını hicveden *Adalılar* (*Ostrovityane*) adlı romanı yazar ve 1917’de Rusya’ya dönüş yapar. 1917 devriminden sonra, M. Platonov takma adıyla Jack London, O. Henry, H.G. Wells gibi yazarların tercümelerinin editörlüğünü yapan Zamyatin, devrim yanlısı bir tutum içinde olmasına karşın devrimin özgürlükleri kısıtlayıcı yaklaşımına ve Bolşeviklerin kontrolündeki sansür sistemine karşı çıkmıştır. Rejimi eleştiren yazıları dolayısıyla yönetimin dikkatini üzerine çeken yazarın, günün yaşam koşullarını bir mağarada yaşamakla karşılaştırdığı *Mağara* (*Peschera*, 1922) romanıyla 1921’de tamamladığı, ancak 1927’de yayımlanan, *Biz* (*My*) adlı distopik romanını yayımlamasıyla yasaklanır. 1931’de Stalin’in izniyle Rusya’yı terk ederek 1937’de ölünceye kadar Paris’te yaşamını sürdürür. (Petri Liukkonen (2001), *Encyclopedia of Soviet Writers - Yevgeny Ivanovich Zamyatin* (1884-1937), <http://www.sovlit.com/bios/zamyatin.html> , (ziyaret tarihi: 17 Nisan 2006))

¹⁸² Keith M. Booker (1994), a.g.e, s. 26

seçileceği her seferinde baştan bellidir. Bu otoriteye muhalefet edenlerin cezası idam olmaktadır.

Söz konusu olan distopik devlet, Rusya'nın 1917 sonrası karmaşık dönemini hatırlatan, "200 Yıl Savaşı" olarak adlandırılan ve insanlığın %99'undan fazlasını yok eden bir savaşın ardından kurulmuştur. Yeşil Duvar olarak adlandırılan camdan bir yapıyla dış dünyadan ve doğadan izole edilmiş olan bu ortamda ileri teknoloji sayesinde hava koşulları bile kontrol altına alınmıştır. Ayrıca yiyecek kaynakları sentezlenebilmektedir ve hatta yıldızlar arası yolculuğun gerçekleştirilebileceği seviyeye gelinmiştir. Integral adı verilen uzay gemisi projesiyle Tek Devlet, egemenlik alanını ve üstün toplumsal düzenini evrendeki diğer gezegenlere de yaymak planları yapmaktadır.

Gözetim olgusu tüm yapıların şeffaf, dayanıklı cam malzemeden inşa edilmiş olmasıyla ortaya konmaktadır. Şeffaf evlerde yaşayan insanların yaptıkları herşey, yani bireysel mahremiyet alanları, merkezi güç tarafından sürekli gözetlenmektedir.¹⁸³ Cinsel birleşim haricinde örtülemeyen bu şeffaf yapılar, "koruyucular" adı verilen gözetim birimleri tarafından sürekli gözetlenmektedir. Ayrıca her yerde bulunan ustaca gizlenmiş "sokak dinleyicileri" mevcuttur. Vatandaşların kuralların dışında bir hareketlerinin tespiti halinde beyinlerine yapılacak tıbbi müdahaleler, işkence ve idam uygulamaları söz konusudur ve bu uygulamalarda kullanılan teknikler de oldukça ilerlemiştir.

¹⁸³ eserin baş karakteri olan D-503, yazmakta olduğu günlükte bu durumu şu şekilde betimler: "Bol ışıklı cam duvarların arkasında yaşıyoruz, birbirimizi görebilir durumdayız. Gizleyebilecek bir şey yok"

Tek Devlet bünyesinde bireysellik, toplumsal birliktelik içinde eritilmiştir ve insanlar standartlaştırmanın gerçekleştirilmesi amacıyla seri numaralarıyla adlandırılmaktadır.¹⁸⁴ Kişilerin görevi, kesinlikle sıradan olmaktadır. Hayata matematiksel formülasyonla yaklaşım söz konusudur ve Tek Devlet'in insanları matematiksel denklemin bir parçası gibi görülmektedirler. Denklem içinde bir parçanın hatalı olması, tüm toplum formülünü de tehlikeye sokabilecek bir potansiyel olarak görülmektedir. Ayrıca hayatın her günü Frederic Winslow Taylor'un¹⁸⁵ etkili endüstriyel idare ilkelerine dayalı bir zaman tablosuyla programlanmıştır ve tüm vatandaşlar buna uymaktadır.¹⁸⁶ Uyanma, çalışmaya başlama, gibi günlük faaliyetler her gün için sabitlemiş rutinler haline getirilmiştir; uyumak bile bu program dahilinde bir görev olarak tanımlanmaktadır.¹⁸⁷ Tek Devlet'te bu rutinlerin bir

¹⁸⁴ *Biz* yayımlandıktan 27 yıl sonra, bürokratik açıdan en iyi örgütlenmiş refah devleti olarak kabul edilen İsveç'te vatandaşlara ulusal kimlik numaraları verilmeye başlanması ve bunun kamu hizmetlerinden yararlanmanın ön koşulu haline getirilmesi, gözetim toplumu tartışmaları içinde gözden kaçırılmaması gereken bir ayrıntıyı oluşturmaktadır.(Uğur Dolgun (2005b), a.g.e., s. 201)

¹⁸⁵ Frederic Winslow Taylor, yönetim ve organizasyon sorunlarına eğilerek bilimsel yönetimin ana ilkelerini ortaya atmıştır. Üretim alanındaki maddi koşulların düşünsel alandaki yansıması olan bu yaklaşım, fabrikadaki üretim sürecini zamanlama ve disiplin teknolojilerine bağlı düzenlemeler yapılmasına imkan verecek şekilde, en basit işlemlere bölme ve bu sayede üretim sürecinin detaylı analizini yapma üzerine temellendirmiştir.(Anthony Giddens (2000), *Sosyoloji*, çev. Hüseyin Özel – Cemal Güzel, Ankara: Ayraç Yayınları, s. 329) Burada üretim süreci, verimliliği ve kazancı arttırmak amacıyla en küçük ve en basit işlemlere bölünürken, diğer yandan da işçilerin kişilikleri yok sayılıyor, sürekli bir gözetime dayalı olarak, sorumluluk ve kişilik gerektiren işlerden uzak bir iş örgütlenmesi ortaya konuluyordu. Bunun sonucunda “mekanik işçilerin” veya disipline edilmiş itaatkar bir işçi grubunun ortaya çıkması hedefleniyordu.(Uğur Dolgun (2005b), *Enformasyon Toplamlarından Gözetim Toplamlarına*, Bursa: Ekin Kitapevi s 80-81) Taylor, işi gözlemlenebilir en küçük parçalara ayırmış ve her parçayı yapabilmek için gerekli çalışma süresini, kronometre yardımıyla saptamak suretiyle hareket ve zaman etütlerine dayandırmıştır. İş akışı ve gözetim teknikleri gibi konulara yönelik olarak, üretim sürecinde verimliliği sağlayıcı rasyonalizasyonu hedefleyerek hem organizasyonlarla ilgili fonksiyonel örgüt modelini geliştirmekle örgütlerde uzmanlaşma üzerine eğilmiş, hem de zaman ve hareket etütlerine bağlı olarak, adıyla anılan ücret sistemini geliştirmiştir. (Toker Dereli (1976), *Organizasyonlarda Davranış*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, s. 31)

¹⁸⁶ Keith M. Booker (1994), a.g.e, s. 26

¹⁸⁷ Çalışmanın aksamadan gerçekleşmesi ve işlerin montaj hattı üzerinde birbirine bağlı oluşu eş zamanlamayı getirmektedir. Bir grup işçinin üretimin sadece tek bir aşamasını aksatması, montaj bandı üzerindeki tüm üretim aşamalarında tıkanma ve gecikmelere yol açmaktadır. Bunun önlenmesi açısından gözetim, en katı ve yoğun biçimselliğe bürünür ve önceki dönemlerde o kadar belli olmayan zaman unsuru, fabrika üretimi içinde olmazsa olmaz bir zorunluluk haline gelmiştir. Makinelerin temposuna uymayı gerektiren bu zorunluluk, dinlenme ve yemek saatleriyle kahve molalarının standart sürelerle bağlanmasına yol açmıştır. Bunun daha ileri bir aşamasında da, sadece fabrikayla

parçası olarak her gün vatandaşların istediklerini yapabilecekleri iki saatleri de söz konusudur. Yurttaşlar, bu saatlerde caddelerde dolanabilir, çalışabilir, günlük tutabilir ya da cinsel faaliyetlerini de yerine getirebilmektedirler.

Cinsellik konusu, Tek Devlet tarafından sıkı kontrol altında tutulmaktadır. “Pembe kupon” uygulamasıyla yurttaşların seçtikleri bir başkasıyla cinsel ilişkiye girmesi sağlanmaktadır. Geleneksel ahlaki sınırlandırmalar olmadan cinsellikle ilgili davranışlar kontrol altındadır. Belirli formların doldurulması ve sonrasında devletin yaptığı çeşitli testlerle onay alınması halinde yurttaşlar devletten 15 dakikalık “çiftleşmelerini” düzenleyen pembe kuponlarını alabilmektedirler.¹⁸⁸

Tek Devlet, bu uygulamayla cinselliği yalın fiziksel bir fiile indirgemektedir ve toplum için tehlike potansiyeli oluşturması söz konusu olan aşk kavramı da nötrleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu konudaki bürokratik yordamla insanlıktan çıkma hali söz konusudur; diğer kişiye birleşmeyi isteyip istemediği sorulmamaktadır ve bu sistemde bu fiil ona cinsel konularla ilgili devlet tarafından verilmiş bir görev olarak görülmektedir. Seks, ahlak düzenlerinin aksine yasaklanmayıp yerine getirilmesi gereken bir zorunluluk halini almıştır.¹⁸⁹

Bu zorunluluğa karşı kadınların devletin kontrolü dışında doğum yapmaları yasaklanmıştır ve ancak belirli koşullarda çocuk yapabilmektedirler; buna uymayanlar ölümle cezalandırılmaktadır. Doğum sonrası çocuklar, Tek Devlet’in kontrolü altında büyütülmekte ve eğitilmektedirler.

sınırlı kalmayıp yaşamın tüm alanlarına yansımış, dünya üzerindeki sanayi uygarlıkları eş zamanlamayı benimsemek zorunda kaldıklarından, bütün ülkelerdeki çalışanlar sanki tek bir aileymiş gibi, aynı zaman dilimi içinde yatar, kalkar, işe gider ve eve döner olmuşlardır.(Alvin Toffler (1981), *Üçüncü Dalga*, çev. Ali Seden, İstanbul:Altın Yayınları, s. 79-84)

¹⁸⁸ Yevgeni Zamyatin (1996), *Biz*, çev. Füsun Tülek, 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, s.22

¹⁸⁹ Keith M. Booker (1994), a.g.e, s. 33

Tek Devlet'te sanat ve kültür olgusu, özellikle şiir, aşk ve cinsellik gibi bir tehlike olarak görülmektedir. Kitabın başlarında müzik parçalarının “müzikometre” adlı bir araçla matematiksel ilkelere bağlı olarak, herhangi bir ilham veya duyguya yol açmayacak şekilde sentezlediğinden bahsedilmektedir.¹⁹⁰

Hikayenin baş kahramanı olan D-503, Integral adlı uzay gemisinin inşasında görevli olan bir mühendistir. Mükemmel olduğuna inandığı Tek Devlet'de geçerli olan sistemle ilgili şüpheler oluşur; tanıştığı bir kadın üyeyle özgür dış dünya dahil yasak ilan edilen konuları keşfetme fırsatına erişir. D-503, Mephi'ler adında, Velinimet'i ve Tek Devlet'in toplum düzenini yok etmek üzere toplanan muhalif bir gruba katılır. Bir sonraki seçimlerde muhalifler isyan başlatırlar ve başarısız olurlar. Ele geçirilen isyancıların bir kısmı gaz odalarında infaz edilirler ve işbirlikçileri lobotomiyle yeniden sisteme uygun, uysal vatandaşlar haline getirilirler.¹⁹¹

2.3.4. 1984 (George Orwell, 1948)

Geçmiş kontrol eden geleceği kontrol eder
Bugünü kontrol eden geçmiş de kontrol eder.¹⁹²

20. yüzyıl içinde yazılmış, geleceğin gözetim toplumlarını konu alan distopyalardan olan 1984, İngiliz yazar ve gazeteci George Orwell (Eric Arthur

¹⁹⁰ Yevgeni Zamyatin (1996), a.g.e.

¹⁹¹ lobotomi – beynin bir kısmını kesip çıkarma

¹⁹² George Orwell (2002), *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*, çev. Nuran Akgören, 4. Baskı, İstanbul: Can Yayınları

Blair) tarafından yazılmıştır.¹⁹³ 1984, George Orwell'in totaliterizme karşı bir uyarı niteliğinde yazdığı politik bir romandır ve distopik bir ortamda her şeyi gören ve bilen bir devletin tüm kontrolü elinde tutmasına bağlı bir hikaye konu alınır.¹⁹⁴

1984'ün distopik ortamı İngiliz Sosyalizmi olarak adlandırılan totaliter bir yönetim şekline sahip olan Okyanusya adlı hayali ülkede kurulmaktadır. Ülke, Büyük Birader olarak anılan bir lider ve İngsos Partisi tarafından yönetilmektedir. Parti, iktidarını sürekli gözetim ve muhbir sistemiyle sağlamlaştırmaktadır.

Politik anlamda tek rakip ise devrim sırasında Büyük Birader ile aynı tarafta bulunmuş olan fakat sonradan yönetimle fikir ayrılığına düşerek Parti aleyhtarı bir tutum izleyen Emmanuel Goldstein'dir. Kalabalık bir yeraltı örgütünün lideri haline geldiği söylenmektedir fakat hikayede kendisinin ve hatta Büyük Birader'in bile hayatta olup olmadığı bir kesinliğe kavuşmamaktadır.

Toplum yapısı, var olan tek partinin görevlileri ve proller olarak anılan işçi sınıfından oluşmaktadır. Parti üyeleri de iç ve dış parti üyeleri olarak ikiye ayrılmaktadırlar: iç parti üyeleri, siyasi kararları alan ve hükümet işlerini yürüten

¹⁹³ Hindistan doğumlu George Orwell(1903-1950)'in hayatı, sonradan yazılarını etkileyecek olan deneyimlerle doludur. Eton Koleji'nden mezun olduktan sonra, o sırada bir İngiliz sömürgesi olan Burma'da bulunmuş, kısa süreliğine adanın polis teşkilatında görev yapmıştır. Bu memuriyet döneminde şahit olduğu acımasız uygulamalar, emperyalizme karşı duyduğu tepkiyi güçlendirmiştir. Gençliğinde bir dönem Fransa'da bulunan ve yazdıklarıyla geçinmeye çalışan Orwell, sonradan İspanya'da Franco'ya karşı direnişe katılır ve deneyimlerini kaleme alır. İspanya yenilgisinden etkilenen yazar, *Hayvanlar Çıflığı* adlı modern fabl ile dönemin totaliter liderlerini ve onları yaratan hırslar ve budalalıkları da taşlar (Marilyn P. Fletcher (1989), *Reader's Guide to 20th Century Science-Fiction*, Chicago & London: American Library Association, s. 447)

¹⁹⁴ Orwell, *Neden Yazıyorum* (Why I Write, 1946) başlıklı yazısında 1936'da İspanya mücadelesinden beri doğrudan ya da pasif olarak totaliterizm aleyhinde yazdığını ifade eder. (George Orwell (2004), *Why I Write* (1946), Penguin Books (no-classics), London,UK: Penguin Group)

kesimi oluştururken dış parti üyeleri ise titizlikle seçilen, toplumun orta sınıfını oluşturan memur kesimidir. Sadece sigara ve Zafer Cini tüketme lüksleri olan dış parti üyeleri, sürekli gözetim altında tutulmaktadırlar. Nüfusun %85'ini oluşturan işçi kesimi ise alt sınıfı oluşturur, düşünmeyi öğrenememiş kimseler olarak nitelenen prollere, bir üretim aygıtı olarak görevlerini eksiksiz yerine getirdikleri sürece parti eliyle müstehcenlik, kumar ve fabrikasyon edebiyat sunulur. Prollerin küçük dünyası ağır işçilik, ev işi, çocuk bakımı, komşu kavgaları, sinema, futbol, bira ve kumardan oluşmaktadır.

1984'te mevcut olan dünya düzeni Okyanusya (Oceania), Avrasya (Eurasia), Doğu Asya (Eastasia) adlarında farklı yönetim tarzlarına sahip üç süper gücün kontrolü altındadır.¹⁹⁵ Romanda Goldstein karakterinin yasaklanmış kitabı vasıtasıyla bu süper güçlerin ne kadar farklı gözükseler de ideolojilerinin aynı olduğu, fakat halkların bunun farkına varamayacak şekilde bastırıldıkları ve bunun da bu üç yönetim için iktidarlarının devamı için bir zorunluluk olduğu ifade edilmektedir.

Bu üç süper güç birbirleriyle sürekli bir savaş hali içindedir ve bu süreçte müttefikler sürekli değişmektedir.¹⁹⁶ Savaşların amacı, eskisi gibi bağımsızlıkların korunması değil, ekonomi dengeleri ve iktidar yapılarının korunmasıdır. Goldstein kitabında savaşların asla kazanılamayacağı ve bitirilemeyeceğini ifade eder, çünkü

¹⁹⁵ İngos, yani İngiliz Sosyalizmi ile kontrol edilen Okyanusya; Kuzey ve Güney Amerika, Avustralya, Afrika kıtasının bir bölümü ve Britanya adasını kapsayan bir alana egemendir. Avrasya ise Rusya ve Avrupa'yı kapsayan bir alana hakimdir ve Yeni Bolşevizm adı verilen bir ideolojiyle yönetilmektedir. Doğu Asya ülkesi ise Çin, Japonya, Kore ve Kuzey Hindistan bölgesini kapsamaktadır ve propagandasını öteki hayata hizmet etmek üzerinden kuran bir yönetim söz konusudur. Bu bölgelerin dışında kalan Ortadoğu, Kuzey Afrika, Güney Hindistan bölgeleri ise bir bütünlüğün sağlamadığı, süper güçlerin savaş alanı ve kölelerinin kaynağı konumundadır.

¹⁹⁶ Romanın ilk yarısında Okyanusya, Doğu Asya ile dayanışma içindedir ve Afrika topraklarında Avrasya ile savaşmaktadır, fakat ikinci yarıda tam tersi bir ortaklık dengesi ortaya çıkar ve Avrasya ile anlaşarak, Hindistan topraklarında Doğu Asya'ya karşı bir savaş başlatılır.

savaşlar insanların iş güçlerini kullanmak için ortam yaratmakta ve tüketim savaşına endekslenmektedir. Nükleer silahlar bir dönem sıkça kullanılmış olmasına rağmen, mevcut dünya düzeninde güçler dengesinin bozulmaması için artık kullanılmamaktadır. Onların yerine geleneksel savaş araçlarının roketler ve yüzen kaleler gibi daha da gelişmiş türevleriyle savaşılmaktadır ve savaşın amacı, sürekli savaşa yönelik sarf malzemesinin üretilmesini sağlayarak işçilerin meşgul edilmesi olmaktadır. Goldstein'in kitabında ayrıca bu savaşların bir kurmaca olabileceğinden de bahsedilmektedir: Medyanın gerçekliği kontrol edilişle sınırlı çatışmalar kitlesel savaşlar olarak yorumlanmaktadır ve dolayısıyla bu konunun ayrıntıları bu devletlerin vatandaşları ve romanın okuyucuları için hiçbir zaman bir kesinliğe kavuşmamaktadır.

Orwell, yönetimin vatandaşlarının düşünceleri de dahil olmak üzere hayatın her yönüne müdahalede bulunduğu bir ortam ortaya koyar. Roman, içinde yaşadığı distopik sistemi sorgulayan ve yönetimin baskılarından olabildiğince bağımsız yaşamaya çabalayan, devletin propaganda bakanlığı olan Doğruluk Bakanlığı'nda çalışan dış parti üyesi Winston Smith'e odaklanmaktadır. Hikaye üç bölümden oluşmaktadır: ilk olarak totaliter ülkede yaşanan hayat Winston'un gözünden tasvir edilir.¹⁹⁷ İkinci bölümde onun Julia adında bir kadınla girdiği yasak ilişki ve parti yönetimine karşı çıkan düşünceleri konu alınır ve son bölümde de Winston'ın parti tarafından ele geçirilerek işkence edilmesi ve yeniden sisteme uygun bir vatandaş haline getirilmesi anlatılır.

¹⁹⁷ Vatandaşlar tek göz bir odada yaşayıp kuru ekmek, sentetik yiyecekler ve Zafer Cini adlı endüstriyel bir içkiyle hayatlarını sürdürmektedirler. Açlık ve hastalık, sosyal hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. Parti, bu koşulların savaşlar için yapılan fedakarlıklar dolayısıyla ortaya çıktığını ifade etmektedir; fakat üst düzey üyeler en yüksek yaşam standartlarında yaşamaktadırlar.

Romanda psikolojik kontrol teması, Parti'nin yurttaşlarının serbest düşünebilmelerini sağlayan akıl kapasitelerini bastırmak için sansürle psikolojik dünyalarına müdahale etmesiyle ortaya çıkar. Parti, vatandaşlarını alçaltmak ve onları sürekli propagandaya tabi tutmak suretiyle gücünü korumaktadır. Her yerde mevcut olan ekranlarla Parti'nin zayıflıkları ve yenilgileri bile propaganda yayınlarıyla birer destan gibi gösterilmektedir. Parti her türlü bilginin kontrolünü elinde tutarak her gazete ve tarihi belgeyi yeniden düzenler. Günün değişen olaylarına göre tarihin sürekli değiştirilmekte oluşu bu işe sonu gelmez bir nitelik kazandırmaktadır; gerçekliği sürekli değişen politik açılımlar ve gelişimlere göre değiştirmek ihtiyacı, kurgulanan bir olayın sonradan yeniden kurgulanışını da doğurabilmektedir. Bu yolla geçmiş karmaşıktırılarak güvenilmez kılınır ve vatandaşlar partinin kendilerine sunduğu gerçekliği kabul etmeye hazır bir hale getirilir.¹⁹⁸

Kurmaca gerçekliğin yaratımı için bir başka yöntem de halkın günlük konuşma ve düşünce yapısının ayarlanmasıyla ortaya çıkmaktadır. “Yenikonuş” adında kurgusal bir dil ideolojik gereksinimler için ortaya çıkarılmıştır; temelde İngilizce olan bu yeni dil, eski dilin kelime hazinesinin büyük bir kısmının çıkarılmış olduğu ve dil yapısı olarak basitleştirilmiş bir yorumudur. Totaliter rejim, yıllar içinde bilinci daraltmak, herhangi bir başka düşüncenin ve konuşmanın ortaya çıkmasını engellemek için özgürlük, karşı çıkış, isyan gibi kavramları tasvir eden tüm kelimeleri dilden çıkarmıştır. “Çiftedüşün” yaklaşımıyla karışıklık içeren sözcüklerin anlamları birleştirilerek karmaşıktırılmıştır ve bu sayede her türlü

¹⁹⁸ Romanda İç Parti üyesi O'Brien insan aklı haricindeki herhangi bir gerçekliğin varlığını reddederek “gerçekliğin” hakikatin değil, parti politikasının bir fonksiyonu olduğunu ifade eder.

ideolojik kelime oyunu yapılabilir hale gelmiştir. Partinin üç temel ilkesinde bu açıkça görülebilmektedir: SAVAŞ BARIŞTIR; ÖZGÜRLÜK KÖLELİKTİR; CEHALET KUVVETTİR.¹⁹⁹

Bakanlık isimleri de Yenikonuş’a göre oluşturulmuştur. Barış Bakanlığı sürekli devam eden savaşların organizasyonundan, Bolluk Bakanlığı ülkede malzeme ve yiyeceğin dağıtımında yapılacak kısıtlamalardan, Sevgi Bakanlığı başkaldıranların tanımlanması, izlenmesi, ele geçirilmesi ve işkence edilmesinden, Doğruluk Bakanlığı ise ülkede tele ekranlarla yapılan gözetimden ve propagandadan, kısaca partinin her dediğini “gerçek” yapmaktan sorumludur.

Dinsel faaliyetler, Stalin Rusya’sında olduğu gibi yasaklanmıştır; çünkü dinsel bakış açısı partiden farklıdır, fakat ikisi de benzer yapıdadırlar ve benzeri enerjiler için yarışıyor olabilmeleri durumu söz konusudur. Bundan dolayı, parti aktif bir şekilde dini, inançlarla bağdaşan geleneksel enerjiyi kendi amaçları için kullanmak amacıyla kendi atmosferi içinde ilahi bir hava yaratma yolunu seçer.²⁰⁰ Bu ilahi hava içinde Parti sevgisinin aile kavramının bile üzerinde olacak şekilde yurttaşlara işlemesi önemlidir. Öyle ki beyin yıkama faaliyetleriyle çocukların yakın akrabalarının ideolojiye aykırı herhangi bir harekette bulunmaları halinde onları devlete rapor etmeleri sağlanmaktadır.

¹⁹⁹ Orwell’in savaş zamanında İngiliz yayın kuruluşu BBC ile olan çalışma deneyimi ona zamanının dünya koşulları hakkında geniş bir bakış açısı sağlamıştır, yazar da bu bulguları tahminlerde bulunarak genişletmiştir. “Yenikonuş”, Orwell’in İngiliz dilbilimi ve resmi sansürle olan deneyimlerine dayanmaktadır. (Marilyn P. Fletcher (1989), *Reader’s Guide to 20th Century Science-Fiction*, Chicago: American Library Association, s. 448)

²⁰⁰ Keith M. Booker (1994), a.g.e., s. 72

Öte yandan bireylerin zevk alabilecekleri tüm faaliyetler yönetim tarafından bastırılmaktadır; harabeye dönmüş şehir ortamları, sentetik gıdalar, kalitesiz sigara ve alkolle yaşamak zorundadırlar. Gerekli düşünsel enerjinin sağlanabilmesi için bireylerin cinsellikleri sürekli bastırılmaktadır ve cinsellik sadece üremek, devlete faydalı olacak bireyler oluşturmak için var olabilmektedir. Bastırılan enerji ve duygular Parti düşmanlarına yönelik savaş ateşine dönüştürülür ya da iki dakikalık nefret seanslarıyla deşarj edilir.²⁰¹

Psikolojik kontrolün önemli bir başka yüzü de yüksek teknolojiyle sürekli gözetim ve özel polis kuvvetleriyle ortaya çıkmaktadır. “Düşünce Polisi” adı verilen kolluk kuvvetleri otoritenin aleyhinde düşüncelere sahip olanların bulunup ortaya çıkarılması ve etkisiz hale getirilmesiyle görevlidir. Düşünce Polisi şehirdeki ekranlar ve mikrofonlarla heryeri sürekli olarak izlemektedir ve ekonomik üretim ve bilgi kaynakları da karmaşık mekanizmaların kullanımıyla kontrol edilmektedir. Ayrıca Parti ile işbirliği içinde olan muhbirlerin kullanımıyla Parti aleytarı oluşumlar çöktürülmektedir. Sürekli gözetim altında olmaktan dolayı yalnız kalmak söz konusu bile değildir; “Büyük Birader Seni İzliyor” mesajlarının her ortamda vurgusuyla her şekilde gözetlendiklerini bilen vatandaşlar otokontrol sistemleriyle her an davranışlarına dikkat etmek zorunda bırakılırlar ve bireysellikleri bu yolla kolaylıkla bastırılabilir.

²⁰¹ Sigmund Freud, toplumlarda cinselliğin bastırılmaya çalışılarak, cinsel enerjinin toplumu bir bütün olarak tutmak için kullanılmasının amaçlandığını ifade eder. Sonuçta cinsel zevk duygusal enerjinin israf edilmesi olarak görülmektedir. (Sigmund Freud,– Peter Gay (1989), *Civilization and Its Discontents – Standard Edition*, New York, USA: W.W. Norton & Company Inc.,s. 57)

Parti psikolojik kontrol yanında bedenleri de kontrol etme yoluyla da otoritesini kurmaktadır. Vatandaşlar her sabah toplu olarak bedensel egzersizlerini yapmaya zorlanmaktadırlar ve devletin kurumlarında yorucu mesai koşullarına maruz kalmalarıyla da her zaman tükenmişlik hali içinde olmaları sağlanır. Fiziksel kontrolün bir diğer yüzü, Parti'ye başkaldırmanın cezalandırılmasında kendini gösterir. Vatandaşlar herhangi bir sadakatsizlik halinde sistematik işkencelerle yeniden eğitimden geçirilmektedir. Bu yöntemle vatandaşların zihinleri “2+2=5” yaklaşımını bile kabul edecek şekilde yeniden şekillendirilir. Sevgi Bakanlığı, ideolojiden sapanların ceza olarak itiraflarını almakta ve tutukluların önce bu itiraflarına inanmalarını ve yaptıklarından gerçekten pişman olmalarını sağlamaktadır. Bu işlem sonunda toplum içine yeniden salıverilen kişiler, partinin otoritesinin gösterimini kendi utançlarıyla yaparlar.²⁰²

Orwell'in öngörülleri hem resmedilen teknolojiye dayalı gözetim teknikleri açısından güncelliğini korumakta, hem de günümüzde yaşanan gelişmelerle büyük ölçüde paralellik göstermektedir. Özellikle vurgulanan, toplumun sürekli olarak teknoloji aracılığıyla sürekli gözetim altında tutulmasıdır. Bu gözetim, temelde düşünce ve eylemlere yönelik toplumsal bir denetim amacı taşır. Günümüzde gözetim, “büyük biraderler” tarafından totaliter rejimlerde değil güvenlik ve demokrasi adına özgür toplumlarda yaygınlaşmaktadır. Bilindik deyişle kadife eldiven demir yumruğu saklamaktadır.

²⁰² Partinin, üyelerinin kendi iradeleriyle pişmanlık duymaları üzerindeki ısrarı, Hristiyanlık geleneğinden farklı olarak, partinin bu itaatin tanrıya duyulan türden, gönülden bir itaat olmasını istemesinden ileri gelir. O'Brien karakteri tarafından tanımlanan hareket, Foucault'un *Hapishanenin Doğuşu*'nda anlattığı halkın huzurunda gerçekleştirilen ortaçağ işkencelerinden modern zamanların kapalı mekanlardaki cezalandırmaları yanında, oto kontrol ortamına geçişe işaret etmektedir. Sistem bedenlerin cezalandırılmasından çok zihinlerinin yönetilmesini tercih eder. (Keith M. Booker (1994), a.g.e., s. 73)

2.3.5. *Cesur Yeni Dünya* (Aldous L. Huxley, 1932)

Cesur Yeni Dünya (*Brave New World*), 1932’de Aldous Leonard Huxley²⁰³ tarafından yazılmıştır ve teknolojiadaki gelişmeler ve toplumsal koşullandırmayla ilgili bir uyarı niteliğinde bir çalışmadır. Roman oldukça ironik bir tarzla, ilerlemeyle ilgili sığ fikirler uğruna özgürlüğün feda edilmemesi gerekliliğine işaret etmektedir. Okur, konformizmin ve standartlaşmanın normlar haline geldiği ve bu normlardan sapmanın sadece bir trajedi değil aynı zamanda toplum aleyhine bir suç olduğu geleceğin toplumundan bir kesitle karşılaşır.²⁰⁴

İnsanlar 26. yüzyılın Londra’sında, FS 632’de yani Ford’dan sonraki 632 yılında dertsiz tasasız, sağlıklı ve ileri teknolojinin nimetlerinden faydalanan, sınırsız cinsellik ve uyuşturucu kullanımıyla zevke dayalı bir hayat yaşamaktadır. Ekonomik çöküntü sonrası çıkan ve dokuz yıl süren bir dünya savaşının ardından, tüm dünya halkları on eyaletten oluşan Dünya Devleti’nin altında yeniden birleşmiş ve huzurlu bir toplumsal oluşumu gerçekleştirebilmiştir. Henry Ford’un endüstriyel ilkeleri

²⁰³ Aldous Leonard Huxley (1894-1963) - Romanları ve yazılarıyla bir araştırmacı ve toplumsal kuralların eleştirmenliğini yapan yazar, asil bir İngiliz ailesinden gelmektedir ve aristokrasiyle uyuşamamış bir kişi olarak tanınır. Edebiyat alanında ilerlemeyi seçen Huxley, ilk romanını 17 yaşında yayımlar ve 1920’lerde romanları ve kısa hikayeleriyle adından söz ettirmeye başlar. Yazılarıyla İngiliz toplumunu ve dönemin toplumsal geleneklerini eleştirir ve bilimkurgu romanlarında teknolojinin nimetlerinden çok, gelecekte insanların hayatları ve toplumlar üzerindeki etkisinin neler olacağı hakkında yorumlar yapar. (Marilyn P. Fletcher (1989) , a.g.e, s. 306)

²⁰⁴ Romanın oluşumunda, endüstriyel devrimin dönemin yaşantısı üzerindeki yarattığı etkiler önemli yer tutar. Kitlesele üretim gelişen dünyaya kolayca satın alınabilir ve tüketilebilir otomobiller, radyolar, ev eşyaları sunmaktadır. Huxley, 1926’dan itibaren Amerika’ya yaptığı seyahatlerde oradaki gökdelenler, dolar ekonomisi, gençlik kültürü, jazz müziğinin enerjisi, seksüel hormonlu sakızlarıyla renklendirilen ticari yaşama endeksli mutluluk ortamından etkilenmiştir. “Maddesel olarak, gezegenimiz üzerinde görülenler içinde Ütopya’ya en çok yaklaşan yer”, olarak nitelediği Amerika Birleşik Devletleri’nin kültürü ile geleceğin dünyasını şekillendirecek olan ülke olacağı kehanetinde bulunmuştur. Yeni kıtaya yolculuğu sırasında geminin kütüphanesinde rastladığı Henry Ford’un *Yaşamım ve Yapıtım* (*My Life and Work*, 1922) kitabını okuma fırsatı bulan yazar, yolculuğunun sonunda okuduklarına göre şekillendirilmiş bir ortamla karşılaşır. (David Bradshaw (2000), “*Cesur Yeni Dünya Üzerine*”, çev. Savaş Kılıç; *Cesur Yeni Dünya*, çev. Ümit Tosun, 3. Baskı, İstanbul: İthaki Yayınları, s: 335-348)

etrafında yüksek teknolojiyle şekillendirilen homojen bir toplum yapısıyla savaşlar, fakirlik, suç ve mutsuzluk ortadan kaldırılabilmektedir. Fordizm, ilahi bir havayla yeni toplumun belkemiğini oluşturur.²⁰⁵ Bu tatlı hayatın ironisi, aile, kültürel çeşitlilik, sanat, edebiyat, din ve felsefe gibi kavramların hayattan silinmesinde yatmaktadır.

Tüm bireyler ekonominin devamlılığı için birer tüketici konumundadırlar. Ultra kapitalist toplumda, Henry Ford'un Tanrı olarak kabul edildiği bir atmosferde kültür de bir mal haline getirilmiştir. Huxley'in tasarladığı gelecekte hayatın her yönü etkili üretim ve malların tüketimine odaklıdır ve sanat ürünleri de buna dahildir. Öyle ki, bu toplumda insanlar bile fabrika üretim hatlarında arabalar, sabunlar gibi farklı sınıflarda, farklı markalar ve modeller gibi üretilmektedirler.

Dünya devletinin vatandaşları toplum içinde ilkel ve barbar bir yöntem olarak görülen doğal yollarla çoğalmak yerine fabrikalarda oluşturulan embriyonlardan yaratılmaktadır.²⁰⁶ Anne rahminin yerini yapay bir hayat destek sistemi almıştır ve doğacak her bireyin kaderi ürettiği sınıfa göre tüplerden çıkmadan önce belirlenmektedir.²⁰⁷ Embriyonların üretimi toplumun ekonomik kapasitesine göre

²⁰⁵ İngilizce'de Tanrı anlamında kullanılan "Lord" kelimesi "Ford" halini alır ve T modelinin logosu, Hristiyan Haç sembolünün yerini alır (İbadet, "Dayanışma Ayini" adı verilen ritüellerle yerine getirilmektedir). Ford'un "tarih bir saçmalaktır" sözü Dünya Devleti'nin geçmişe yönelik yaklaşımını tasvir eder, (takvim yapısı bile ona göre ayarlanmıştır). İnsan medeniyetinin motor kuvveti olan tarihe yapılan Marksist vurguya karşın, Huxley'in distopik toplumu, tarih ve geleneği reddetmektedir. Eskinin yeni için terkedilmesi ekonomik sistemin önemli bir etkisidir. (Keith M. Booker (1994), a.g.e., s. 63)

²⁰⁶ Romanda "Bukanovski işlemi" adı verilen yöntemle bir kişinin 96 kopyası üretilmektedir.

²⁰⁷ Huxley'in öngördüğü yapay dölleme, taşıyıcı annelik, çocuk üretimine yönelik genetik mühendisliği, ilaçlar vs. gibi biyoteknolojilerin çoğu bugün kullanımdadır. İnsan Genomu Projesi'nin 2000 yılında tamamlanmış olması, insanlık için tehlike çanlarının çalması için yeterlidir. Birçok kuramcı, genetik teknolojiler konusunda endişe duymaktadırlar. İnsan geninin haritasının çıkarılmasıyla müdahalede bulunulabilecek alanlar tespit edilmiştir ve ilk etapta sağlık sorunlarının giderilmesi için genetik yapının değiştirilmesi çalışmaları başlamıştır. Bu müdahalelerde psikolojik rahatsızlıkların tedavisi kapsamında insan davranışları üzerinde etkili olduğu bilinen genetik kodların da değiştirilmesi söz konusu olabilecektir. Ayrıca koyun Dolly örneğiyle klonlanmanın da

planlanmaktadır ve bireyler makineden sosyal yapıları programlanmış olarak çıkarlar. Özel bir işlem sayesinde doğum sonrası olgunlaşmanın iki sene gibi bir sürede tamamlanması sağlanmaktadır.

Dünya Devlet’inde katı bir kast sistemi söz konusudur ve toplum genetik olarak tasarlanan bireylerle katmanlara bölünmüştür. Alfalar ve Betalar en üst konumda yer alırlar ve sadece bu sınıfın bireyleri kopyalanmamış tek yumurtadan oluşturulurlar. Alfalar en zeki bireyler olarak tasarlanmışlardır ve toplumun liderleri konumundadırlar. Ardından, memuriyet işlerinden sorumlu Betalar gelmektedir. Geri kalanlar Gammalar, Deltalar ve Epsilonlar olarak sınıflandırılırlar. Epsilonlar kas gücü gerektiren işler için en düşük zekayla oluşturulmuş, bedensel özellikleri ön plana çıkarılacak şekilde tasarlanmışlardır. Bu uygulamayla Dünya Devletinin savsözü olan “Cemaat, Özdeşlik, İstikrar” gibi değerlerinin daha derinden aşılması söz konusu olmaktadır.

Cesur Yeni Dünya’da devlet, yurttaşların düzen içinde tutulması için şartlandırmaya gözetimden daha çok önem vermektedir. Yazar, toplumu katmanlara ayırarak cemaati oluştururken, özdeşlik kavramını, uykuda şartlandırma uygulaması olan “hipnopedia” sistemi ile ortaya koyar. Doğumdan itibaren bireyler, hipnopedia ile bağlı bulundukları sınıfın söylemleriyle şartlandırılmaktadır ve istikrar bireylerin zeka sınırlandırmalarıyla sağlanır.²⁰⁸ 1984’de kontrol sürekli gözetim, gizli polis ve

başarılabilmiş olması, biz insanlar için “Bukanovski işlemi”nin de bir gün gerçekleştirilebileceği konusuna işaret eder. (Francis Fukuyama (2002), *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution*, New York: Farrar, Straus, and Giroux s. 9)

²⁰⁸ Louis Althousser, bireylerin inşasının şartlandırma programıyla toplum kalıplarının galip gelmesi için avantaj oluşturacak şekilde burjuva toplumdaki zeki ve kurnaz güçlerce gerçekleştirilmekte

işkencelerle ortaya konmaktayken *Cesur Yeni Dünya*'da kontrol doğum öncesinden ölüme kadar maruz kalınan teknolojik ve biyolojik müdahaleyle ortaya çıkmaktadır.

Dünya Devleti içinde bireysellik, sistem için bir tehlike olarak görülür ve buradaki mantık “birey hissederse toplum kaybeder” anlayışı üzerine temellendirilmektedir. Yönetime göre bireysellik, tek bir bireyin hayatından çok daha fazlasını tehdit etmekte ve toplumun kendisi için ciddi bir tehlike oluşturmaktadır. Önemli olan, kendisini oluşturan hücreler değişse de normal gövdenin yaşamını devam ettirmesidir. Bu yüzden, bireyselliğe asla izin ve taviz verilmemektedir. Dünya Devleti, akli harekete geçirecek olan bilimsel ya da ampirik gerçeği bastırmaya çalışmaktadır. Yönetim bilimi sansürleyip sınırlandırarak, sadece mutlu ve yüzeysel bir dünya yaratmak için kullanır. Gerçek insan doğası ve aklın arayışının sorgulanması, devletin kontrolünü zedeleyebilecek potansiyel tehlikeler anlamına gelmektedir. Yönetim, kendi yaklaşımını ayakta tutmak için vatandaşlarına kişisel özgürlüklerini umursamayacakları şekilde mutlu ve yüzeysel bir tatminin sağlanmasıyla ayakta kalmaktadır. Devlet kontrolünün sonuçları, ahlaki değerlerin ve duyguların, yani insanlığın önemli değerlerinin kaybı şeklinde olmaktadır.

Aile kurumu da ortadan kaldırılmıştır. İnsanlara sürekli sosyal olmanın dayatıldığı bu toplumda Freud'un ifade ettiği gibi aile bağlantıları toplumun aleyhinde bir duruma yol açabilmektedir; aile fertleri birbirlerine bağlandıkça bu onların kendilerini diğerlerinden soyutlamalarına yol açar ve bu da onların hayatın

olduğunu ifade eder. (Louis Althusser (1971), “Ideology and Ideological State Apparatuses”, *In Lenin and Philosophy and Other Essays*, çev. Ben Brewster, NY & London, Monthly Review Press, s. 127)

daha geniş alanlarına girmelerini zorlaştıran ve hatta engelleyen bir etken olur.²⁰⁹ Yalnız kalmanın kötü olarak vurgulandığı ahlak yapısı içinde bireyler sürekli sosyal olmak durumundadırlar ve önüne gelenle cinsel birliktelik yaşamak da sosyal bir kalıp haline gelmiştir. Serbest cinsellikle duygusal yapı yozlaştırılmaktadır.

Toplumsal hayatın kontrolünde başlıca rollerden biri de Soma adı verilen, bireyleri mutlu eden bir uyuşturucunun kullanımına aittir. Söz konusu uyuşturucu, din ve alkolün tüm avantajlarına sahiptir ve hiçbir yan etki taşımamaktadır. Somanın kullanılışı ruhsal boşluktaki bireylerin gerçeklikleri yerine mutlu halisünasyonlar koymakta ve bu yönüyle sosyal dengelerin sağlanması için bir araç olarak kullanılmaktadır.²¹⁰

Romanda Mustapha Mond karakterinin ağzından mutluluğun tanımı, her bireyin gıda, kıyafet, seks vb. gibi ihtiyaçlarının sağlanması olarak yapılmaktadır. Huxley'e göre, gerçekten etkili olan totaliter devlet, siyasi patronlarla onların yönetici ordularının tüm güçlerini kendisinde toplayan hükümetinin, kölelerden oluşan nüfusu, köleler durumlarından hoşnut oldukları için zor kullanmaksızın kontrol ettikleri bir devlettir. Huxley gerçekten devrimci olan bir devrimin, dış dünyada değil insanların ruhları ve bedenlerinde gerçekleştiğini belirtir. Buna bağlı olarak kölelik sevgisi, insanların zihinleriyle bedenlerinde derin ve kişisel bir devrimle oluşturulmadıkça başarılamaz. Huxley'in çizdiği toplum panoramasında bir Büyük Birader'e gerek yoktur; insanlar süreç içinde üzerilerindeki baskıdan

²⁰⁹ Sigmund Freud – Peter Gay (1989), *Civilization and Its Discontents – Standard Edition*, New York, USA:W.W. Norton & Company Inc. s. 56

²¹⁰ Aldous Huxley (2000), *Cesur Yeni Dünya*, çev. Ümit Tosun, 3. Baskı, İstanbul: İthaki Yayınları, s. 84

hoşlanmaya ve düşünme yetileriyle yaratıcılıklarını yavaş yavaş körelten teknolojileri yüceltmeye başlayacaklardır.²¹¹

Cesur Yeni Dünya’da mevcut olan kaçışçılık halini ve tüketime dayalı dünyasının güzel bir örneğini kendi hayatımızda da bulabilmekteyiz; Jean Baudrillard böylesi bir ortamın Disneyland’de mevcut olduğunu ifade eder:

Ziyaretçilerinin ortamın büyüüne kapıldıkları parkta çarpıcı bir tüketim sistemi bulunmaktadır. Oyunun adı para harcamaktır: girişte gerçek para Disney dolarlarıyla değiştirilerek Mickey Mouse şapkaları ve daha birçok ıvır zıvır alınarak Disney ekonomisine katkılarını gösterirler. Ziyaretçilerin kurulmuş sistemin içinde uysalca ve istekli bir şekilde ortamın geleneklerine uyum göstermeleri korkutucudur ve belkide parkın bu sinsi yönü milyonlarca kişinin gönüllü bir şekilde inek sürüsü (ya da tutuklular) gibi hareket içinde bulundurulmasıdır. Almaları gerekeni alır, görmeleri gerekeni görürler ve bunu yapabilmek için saatlerce sıra beklerler. Disneyland hem Amerikan rüyasının idealize edilmişidir hem de tüketici kapitalizminin ideal toplumunu ortaya koyar.²¹²

Zamyatin ve Orwell’in distopyalarında resmettikleri korkular toplumu enformasyonsuz bırakacak ve gerçeği bireylerden gizleyecek olanlara yöneliktir; Huxley ise toplumu pasifliğe ve egoizme sürükleyecek kadar enformasyona boğacak olanlardan ve insanların hakikatin umursamazlığı içinde kaybolmasından endişe etmektedir. Kısacası, Zamyatin ve Orwell insanlığı nefret edilen totaliter yönetimler, baskılar ve yasaklamaların mahvetmesinden korkarken, Huxley, büyük bir haz veren

²¹¹ Aldous Huxley (2001), *Cesur Yeni Dünyayı Ziyaret*, çev. S. Kılıç, İstanbul: İthaki Yayınları, s. 16

²¹² Jean Baudrillard (1988), *Selected Writings*, ed. Mark Poster, Stanford, California: Stanford University Press, s.172

ve gerçek dünyayı unutturan, popüler tv dizileri, yarışmalar, siber-uzay, sanal seks gibi şeylerin mahvetmesinden korkar.²¹³

Neil Postman, *Cesur Yeni Dünya*'nın diğer distopyalarla karşılaştırması paralelinde Orwell'in öngörüsünün geçerliliğini yitirdiğini ve Huxley'in kehanetlerinin fiili bir şekilde gerçeklik kazandığını belirtirken; televizyon çağını çılgınca yaşayan ABD'nin Huxleyci geleceği doğrulayan en açık işareti verdiğini ileri sürer. Söz konusu yargıya 1985 yılında yayımlanan eserinde varan Postman, 1980'lerde eğlence endüstrisi alanında, kadınlara yönelik pembe diziler, gençlik dizileri, yarışma programları, tele-alışveriş, vb. gibi programlarla, büyük bir patlama yapan televizyon kültürünü baz almıştır.²¹⁴ Oysa günümüzün gelişmeleri bir yandan internet ve bilgisayar etrafındaki yoğunlaşma sonrasında televizyon kültürünün önemini kısmen ortadan kaldırırken; diğer yandan da, enformasyon kültürü içinde ortaya çıkan, çok kültürlülük ve yerelleşme eğilimi, ideolojilerin yerini yeni ekonominin alması, küresel terörün yaygınlaşması, enformasyon teknolojileri doğrultusunda yaşanan mahremiyet ihlalleri ve gözetim pratikleri gibi gelişmeler paralelinde, Orwell'ci kabusları en yalın ve en sert haliyle yeniden geriye getirmiştir.

Geçmiş dönemlerde olduğu gibi hızlı toplumsal değişimler, farklı boyutlardaki sosyo-ekonomik karışıklıklara yol açmış; bunlarla mücadele için, bazen devlet kontrolü arttırılmış ve bazen de iktidar(lar) merkezileştirilmiştir. Toplumsal kriz dönemlerinde insanlık çoğu zaman, 11 Eylül sonrası ABD'de olduğu gibi, terör eylemleriyle totaliter gözetim pratikleri arasında bir seçim yapma zorunluluğuyla karşı karşıya kalabilmektedir. Bu durumda, *Cesur Yeni Dünya*'ya egemen olan mantıkta olduğu gibi, "düzenin her türlü kaostan iyidir" düşüncesi

²¹³ Uğur Dolgun (2005b), *İşte Büyük Birader*, Hayykitap, İstanbul, s.113

²¹⁴ Neil Portman (1994), *Televizyon: Öldüren Eğlence*, çev. Oman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 7-8

hakim olabileceğinden; teknolojinin mümkün kıldığı imkanlar doğrultusunda da, totaliter bir yapılanmanın tohumları hızla toplumun üzerine atılacaktır. Bugün teknoloji, giderek ekonomik ve politik iktidarların tek elde toplanmasına ve totaliter devletlerde insafsızca, demokrasilerde de fark ettirmeden güçlü hükümetlerle tekelleşmiş ekonomik örgütlenmeler tarafından yönetilen bir topluma yol açmaktadır. Bu durum, politik ve ekonomik iktidarın merkezileştiği toplumlarda demokrasinin gelişmesinin zor olacağı öngörülerini yanında; teknolojik ilerlemelerin, iktidarların merkezileşmesi ve yoğunlaşması eğilimlerini de beraberinde getireceği görüşlerini de desteklemektedir. Bu açıdan günümüzde bireyler tarafından denetlenemeyen güçler, insanlığı egemen güçlerin yönetiminde bir kaba sürükler görünmektedir. Bu güçler belirli bir azınlığın çıkarları uğruna, kitlelerin düşünce ve duygularını manipüle etmek için yeni teknikler geliştiren ticari ve politik örgütlerin temsilcileri tarafından bilinçli olarak hızlandırılmaktadırlar.²¹⁵

Özetle, distopyalarda toplumsal yaşamın giderek merkezi bir parçası haline gelen denetim ve gözetim olgusu, en serbest çağrışımlarla ortaya konmaktadır. Burada tüm derinliği ve acımasızlığı gözler önüne serilen gözetim pratikleri ve kontrol mekanizmaları, bir yandan bu tip toplumlarda yaşamını sürdürmeye çalışan insanlığın içinde bulunduğu çıkışı bulunmayan sefil durumu resmederken diğer yandan da teknolojik determinist zihinsel koşullanma ve merkezileşme eğilimi içindeki iktidara karşı bireyler ve toplumu harekete geçirerek geleceğe yönelik bir uyarı ve insanlığı böyle bir gelecekte koruma amacı taşır.

²¹⁵ Uğur Dolgun (2005a), a.g.e, s. 207

3. BİLİMKURGU SİNEMASINDA DİSTOPİK SİSTEMLER VE KONTROL MEKANİZMALARININ İŞLENİŞİ

3.1. Philip K. Dick Uyarlamaları

“Gerçeklik, ona inanmayı bıraktığın zaman kaybolup gitmeyen şeydir.”

Philip K. Dick (*VALIS*, 1981)²¹⁶

Philip K. Dick (1928-1982), 20. yüzyıl Amerikan bilimkurgu edebiyatının en önemli yazarlarından birisi olarak kabul edilmektedir. Eserlerini tam olarak anlamak ve çözümleyebilmek için hayatının da bilinmesi gerekmektedir. Hayatının büyük bir bölümünde California’da yaşamış olan Dick’in eserlerinin çoğunda bu bölgenin ortam olarak seçilmesi ve sıradan bilimkurgu protokollerinin yerini Pasifik kıyısı kabuslarının alması bu nedene bağlanmaktadır.²¹⁷ Yazar, kendisi hakkında çok şeyin söylenebileceği karmaşık bir kişidir, yetenekli bir yazar olmasına karşın sıkıntılı bir hayatı olmuştur. Aynı zamanda bir uyuşturucu bağımlısı olan yazarın hayatındaki bu sıkıntılar ve bozukluklar, eserlerini oluşturmasında ironik bir şekilde önemli bir yer tutmaktadır. Tüm bunlara karşın çoğunluğu bilimkurgu tarzında, kendine has bir tarzı olan 30’den fazla romana ve 100’den fazla kısa hikayeye imza atmıştır.²¹⁸

Yazar, yazım hayatına 1950’lerde, Soğuk Savaş kaynaklı paranoya ortamında bilimkurguda insan-teknoloji birleşimi, küresel kapitalizmin geleceği, gezegenler arası yolculuk temalarını postmodern bir yaklaşımla ele aldığı çalışmalarıyla giriş

²¹⁶ Philip K. Dick (1981), *VALIS*, California-USA:Vintage Books

²¹⁷ John Clue - Peter Nichols (1993), *Encyclopedia of Science Fiction*, New York: St. Martin Press, s.328

²¹⁸ Richard Behrens - Allen B. Ruch (2003), *Philip K. Dick*, The Modern World websitesi <http://www.themodernword.com/scriptorium/dick.html>, (ziyaret tarihi: 28 Mart 2003)

yapar. Meslek yaşantısına kısa magazin romanlarıyla başlayan yazarın, yayımlanan ilk hikayesi 1952 yılında yazdığı *Yalanın Ötesinde (Beyond Lies the Web)* ve İlk yayımlanan romanı ise 1955'te yazdığı *Uzay Piyangosu (Solar Lottery)*'dir. Sonraki birkaç yılda yazdığı ironik ve kendine özgü romanları çeşitli antolojilerde toplamıştır.²¹⁹

Hikayeleri mevcut toplumsal gelişmeler ve muhtemel sonuçlarının neler olabileceğini sorgulayan bir yaklaşım içindedir. Yazar Soğuk Savaş kaynaklı paranoyalar ve küresel kapitalizm eleştirilerine odaklı hikayeleriyle Cyberpunk akımının temelini atan yaklaşımlar sunmuştur; özellikle ekonomik, teknolojik, politik ve kültürel gelişmelerden yola çıkarak teknolojik toplumların çöküş hikayelerini kaleme almıştır. Derin savaş-felaket korkuları, nükleer kıyamet, kontrolden çıkan teknolojik ve politik gerilimlere yönelik senaryoları içinde demagogların medya kültürünü kullanarak kitleleri etkilediği ve kontrol altına aldıkları ya da insanların teknoloji, makinalar ve bazı örneklerde bir başka üstün türün kontrolü altında olduğu ortamlarda sibernetik gelişmelerin neden olduğu durumları ele almıştır. Tipik Phillip K. Dick öykülerinde mutlu ortamlar ve genelde mutlu sonlar bulunmamaktadır. Genellikle Alman faşizminde görülmüş ortamları andıran, demagoglar ve otoriter liderlerce yönetilen totaliter toplumları tasvir ederken diğer yandan zamanının yazarlarına göre küresel kapitalizmin dinamiklerini daha gerçekçi bir şekilde ele alan yazar kolektif güçlerin halkları kontrol etmek ve sömürmek için teknolojiyi kullanmalarının tasvirini yapar.²²⁰

²¹⁹ Marilyn P. Fletcher (1989), a.g.e., 189

²²⁰ Steven Best – Douglas Kellner (2001), “Apocalyptic Vision of Phillip K. Dick”, *The Postmodern Adventure. Science Technology, and Cultural Studies at the Third Millennium*. New York and London: Guilford and Routledge

Dick, 1960'ların, yani Greensboro'daki ırkçılık aleyhtarı eylemleri ve J.F. Kennedy'nin başkanlığa seçildiği yıllarla başlayan ve 1972-74 gibi Vietnam savaşının bittiği ve Watergate skandalının etkilerinin etkili olduğu yıllarda sona eren önemli ve karmaşık sosyokültürel bir dönemin yazarıdır. Bu yıllar bazı açılardan Amerikan kapitalist toplumu ve tekellerine ait komplolar ve metalaştırmayla ilgili gelişmelerin olduğu yıllardır. Kennedy suikasti ve Watergate skandalıyla ilgili cevaplanamamış sorular dönemin sosyopolitik ortamını bulandırmaktadır.²²¹

Dick'in özellikle 1962-1969 yılları arasında yazdığı romanlar, yazarın en önemli romanları olarak kabul edilmektedir. Dick, yapıtlarında duyularımızın gerçekliğini kuşkuyla karşılamamıza yol açan iç içe geçmiş öznel evrenler kurmuştur ve eserlerinde gerçek nedir sorusuyla uğraşmıştır²²² Şaşkınlığın, duyulur bağlantı noktalarının yitiminin, bozuluş ve kaygının işlenmesini bilimkurguya kazandırmıştır.²²³ Philip K. Dick, romanlarında genellikle eli kulağında, eşikte bekleyen felaket temasını işlemektedir. Felaketler ve sonrası, hileli, tuzaklı, göstermelik dünyalar, aldatmalar ve yanılsamalar bu dönemde Dick'in ana temalarını oluşturmaktadır.²²⁴

²²¹ Carl Freedman (1988), "Philip K. Dick Criticism", *Science Fiction Studies*, Vol. 15 Bölüm 2 – Temmuz 1988, DePaow University Press, Indiana, USA

²²² Marilyn P.Fletcher (1989), *Reader's Guide to 20th Century Science-Fiction*, London, UK: American Library Association, s. 188

²²³ Jacques Baudaou (2005), a.g.e., s. 39

²²⁴ Yazarın bu parlak dönemi, 1962 senesinde yazdığı *Yüksek Şatodaki Adam* (*The Man in the High Castle*) romanıyla başlar ve roman yazara 1963 yılında Hugo ödülünü getirir. Bu yükseliş *Mars'ta Zaman Kayması* (*Martian Time-Slip*,1964), *Palmer Eldritch'in Üç Bilmecesi* (*The Three Stigmata of Palmer Eldritch*,1964), *Simulakra* (*The Simulacra*,1964), *Sondan Bir Önceki Hakikat* (*The Penultimate Truth*,1964), *Dr. Gelecek* (*Dr. Bloodmoney, or How We Got Along After the Bomb*, 1965) ve yine bu yıllarda yazılan ama 1984'de yayınlanan *Yalanlar Şirketi* (*Lies Inc.*) ile sürer. Bilimkurgu edebiyatı ve sineması için altın bir yıl olan 1968 senesinde *Bıçak Sırtı* (*Do Androids Dream of Electric Sheep*) ve *Ubik* romanlarını yazar.(Marilyn P. Fletcher, a.g.e., s. 189)

Zamanımızın teknokratik düşleri ışığında bilim ve teknoloji, insan gelişiminin olmazsa olmaz güçleri olarak görülmekteyken yazar, özellikle kötü politikacılar ve kontrollerindeki ordu ve polis kuvvetleri gibi karanlık ve yıkıcı grupların elinde geçebilmesi ihtimalinden dolayı bu araçların etkilerine karşı şüpheli bir tavır içindedir.²²⁵ Öte yandan Dick'in totaliter polis devletlerinin yeni biçimlerinin yükselişine yönelik bir takıntısı söz konusudur. Örneğin, 1956 senesinde yazdığı hikayesi *Azınlık Raporu*'nda (*The Minority Report*) polisin geleceği gören "precog" adı verilen medyumlar kullandığı ve suçun daha işlenmeden yakalandığı bir sistemi ele almaktadır. Dick'in gerçekliğe karşı şüpheli tavrı, genel paranoya atmosferinin etkisindeki siyasi ortamın ve şüpheli olayların etkisindeki sosyal ortam için de geçerlidir. Yazar, bunu bir röportajında açıkça dile getirmektedir:

Medya, hükümetler, büyük şirketler tarafından sahte gerçekliklerin üretildiği bir toplumda yaşamaktayız. Oldukça karmaşık kişiler tarafından oldukça karmaşık gereçler kullanılarak üretilen sözde gerçekliklerle bombardımana tutulmaktayız. Benim onlarda güvenmediğim şey, hareket noktaları değil, güçleridir.²²⁶

1968 ile 1974 yılları arasında bunalımlı bir dönem geçiren yazar, kötü giden evliliği ve uyuşturucu bağımlılığı dolayısıyla bir süre yazmaya ara verir. Bu süre zarfında yaşadığı deneyimler, sonraki döneminde yazdığı eserleri etkilemiştir.²²⁷ Bu romanların hepsinde ya baş karakterin ya da yan karakterlerden bazılarının çeşit çeşit akıl hastalıkları olduğunu görmekteyiz ve bu genellikle şizofreni olmaktadır. Yazarın meslek yaşamının son evresi, 1974 yılında yazdığı ve 1975 yılında John Campbell

²²⁵ Steven Best – Douglas Kellner (2001), a.g.e.

²²⁶ Vincent P. Bzdek (2002), "Philip K. Dick's Future is Now", *The Washington Post*, Washington, USA, 28 Temmuz 2002, s. G01

²²⁷ Richard Behrens - Allen B. Ruch (2003), a.g.e.

Anma Ödülünü alan *Flow My Tears, the Policeman Said*²²⁸ ile başlar. Bunu 1977 yılında yazdığı ve uyuşturucu kullanımıyla ilgili deneyimlerinden etkilendiği, belirsiz gerçeklik ve paranoya teması üzerine kurulu eseri *Karanlığı Taramak (Scanner Darkly)* takip eder.²²⁹ 1970'lerin ortalarından itibaren başladığı ve 1981'de tamamladığı *VALIS* yazarın başyapıtı olarak kabul edilmektedir.²³⁰ Bu roman *İlahi İstila (The Divine Invasion, 1981)* ve *Timothy Archer'ın Ruhsal Göçü (The Transmigration of Timothy Archer, 1982)* adlı romanlarla tamamlanan bir üçlemenin parçasıdır. Bu üçleme yazarın kişiliğinin ayrı yüzlerini, özel kozmolojisini ve inançlarını bir araya getirmek için oluşturduğu kişisel ve göz alıcı bir girişimdir.²³¹

Hikayelerinin kahramanları genellikle baskıcı toplumları dengede tutmak için oluşturulmuş toplumsal yanılsamaların farkına varabilmektedirler fakat durumu düzeltmek ya da o sistemden kaçabilmek için pek bir şey yapamamaktadırlar. Soğuk Savaş ortamından gelen siyasi durumlar romanlarının arkaplanını oluşturur ve kahramanların anlayabilecekleri ve kontrol edebileceklerinin ötesinde politik ve teknolojik güçlerin etkilerine maruz kalmaları söz konusudur.²³²

Philip K. Dick, son otuz yıldır birçok eserinin beyaz perdeye aktarılması nedeniyle bilimkurgu sinemasını etkileyen önemli yazarlardan biri olmuştur. Romanları ve kısa hikayeleri, türün başlıca temalarından olan paranoya üzerinde durmaktadır. Dick'in eserlerinden aktarılan filmler *Bıçak Sırtı (Blade Runner, Ridley Scott, 1982)*, *Gerçeğe Çağrı (Total Recall, Paul Verhoven, 1990)*, *Başarısız Bir*

²²⁸ bu romanın ülkemizde basımı yapılmamıştır.

²²⁹ Marilyn P.Fletcher (1989), a.g.e., 189

²³⁰ VALIS - "Sonsuz, Aktif, Yaşayan İstihbarat Sistemi"nin kısaltmasıdır.

²³¹ Marilyn P.Fletcher (1989), a.g.e., 190

²³² Steven Best – Douglas Kellner (2001), a.g.e.

Sanatçının İtirafı (*Confessions d'un Barjo - Confessions of a Crap Artist*, Jerome Baldwin, 1992) *Yokediciler* (*Screamers*, Christian Duguay, 1995), *Azınlık Raporu* (*Minority Report*, Steven Spielberg, 2002), *İki Yüzlü* (*Impostor*, Gary Fleder, 2002), *Hesaplaşma* (*Paycheck*, John Woo 2003) ve *Karanlığı Taramak* (*A Scanner Darkly*, Richard Linklater, 2006)'dir.

3.1.1. Bıçak Sırtı (*Blade Runner*, 1982)

Ridley Scott'un 1982 yılı yapımı, Philip K. Dick'in *Bıçak Sırtı* (*Do Androids Dream of Electric Sheep?*) romanından uyarladığı bu film, geleceğin küresel kapitalizm ortamında insan olmanın ne demek olduğunu ve bireyin geçmişinin ve hatıralarının kurgusal olabileceği konularını işlemektedir. Film, şehrin genel görüntüsünün yansıdığı mavi bir göz görüntüsüyle açılır. Ruh halinin dışı vurulduğu önemli araçlardan olan göz ve geleceğin dünyasının ruha olan etkisinin işleniyor oluşu bu görüntüyle simgeleşmektedir.

Hikaye, 2019 yılında Los Angeles şehrine odaklanmıştır; endüstriyel yaşamın aşırılıkları dünya üzerindeki yaşamı tehdit edecek kadar büyük bir kirliliğin ortaya çıkmasına yol açmış, gökyüzünün bile karardığı, sürekli asit yağmurlarının yağdığı bir ortamı doğurmuştur. Bu durum tabiatın ve hayvan türlerinin ortadan kalmasına yol açmış ve insanlar dünya dışı gezegenlerdeki kolonilere göçetmeye başlamışlardır.

Şehir temasının işlenmesiyle küreselleşmeyle kapitalizmin etkileri vurgulanmaktadır ve bu eskinin üzerine yeninin inşa edildiği Los Angeles şehrinin temsilinde de açıkça görülmektedir. Sistemin elitleri, yaratmış oldukları yeni dünyalarına taşınmışlar ve geride tükettikleri ve kirllettikleri dünyayı, sistemin alt katmanlarında kalmış olan halklara bırakmışlardır. Güneş ışığının yerini alan dev reklam panoları, gökdelenler, yıkıntılar ve endüstriyel atıklar şehir dokusuna hakimdir; sokaklar kalabalıktır ve uzak doğuluların ağırlıkta olduğu her milletten insanla doludur.

Distopik sistem, belirgin bir otorite yerine büyük şirketlerin hüküm sürdüğü bir küresel kapitalizm düzeninde ortaya konmaktadır. Toplumsal yaşam özellikle Tyrell Şirketinin kontrolü altındadır; filmin ilk sahnesinden itibaren reklam panolarıyla vurgulanan şirket olgusu, Tyrell şirketinin piramit şeklindeki devasa bina görüntüsüyle devam eder. Dev şirketler yaşam alanının görselliğini sahip oldukları güçlerle tanrısal bir ihtişamla işgal etmektedirler.

Bu tanrısallık olgusuna, kopya insanları üreten ve ruhları olan bu insanları geçici sarf malzemesi olarak tüketen Tyrell şirketinin hareketleriyle daha da derin bir boyut kazandırılmıştır. Sistem kendi alanını ve iktidarını genetik bilimini kendi amaçları için geliştirerek, 1950'lerden beri süregelen kullan-at ürünler üzerine kurulu olan Amerikan yaşam tarzını evrime uğratmış, ürünlerinin envanterini kendi ürettiği köleleriyle genişletmiştir. Şirket, ilerleyen genetik mühendislik teknolojilerini kullanarak özellikle diğer gezegen kolonilerinin ele geçirilmesi ve oralarda çalıştırılmak üzere 'kopyalar' olarak adlandırılan androidlerin üretimiyle öne

çıkmiştir. Bu sistem içinde insan ruhu ve bedeni artık bir sarf malzemesi haline getirilerek varoluşun sisteme ne kadar gerekli olunduğuna endekslenmesi söz konusu olmuştur. Hikayede Tyrell Şirketi tarafından sürekli olarak geliştirilen kopyalar, özellikle Nexus-6 olarak adlandırılan serinin ürünleri dayanıklılık ve zeka yönlerinden üstün varlıklar olarak üretilmektedirler. Fakat kopyalar bilinçlerini kazanırlar ve köle olmayı redederek kolonilerde kanlı isyanlar çıkarırlar. Steven Best ve Douglas Kellner tasvir edilen bu düzen hakkında şu yorumu yapmaktadırlar:

Bıçak Sırtı, teknolojiyi insanları sömürmek için yaratan ve sınırlandırılmış ömürleriyle nesneleştirilmiş iş gücünün aracı olmayı ret ederek kopyaları isyankarlar olarak sunan kapitalizmin baskıcı özüne işaret etmektedir. Tyrell şirketi, kopyaları açıkça itaatkar iş gücü olarak üretmektedir. Fakat Nexus-6 serisi kopyalarla şirket, doğanın oyununa gelmiş ve farkında olmadan kendi bilincini kazanmış ve köleliği reddeden androidler yaratmıştır. Karl Marx'ın da dile getirdiği gibi kapitalizm kendi faydacı yaklaşımıyla er geç sınıf olgusunu ve isyan etme bilincini edinecek karmaşık işçiler üreterek kendi sistemini tehlikeye atmıştır.²³³

Güvenlik kuvvetleri teması da kopyaların sistem tarafından dışlanmalarıyla birlikte kaçak kopyaların avlanması için Blade Runner grubu olarak adlandırılan ve dedektiflerden oluşan özel bir birimin oluşturulmasıyla ortaya çıkar. Hikaye bu birimde çalışan Rick Deckard'ı merkez almaktadır; altı kopya kaçarak dünyaya girmeyi başarmıştır ve etkisiz hale getirilmeleri görevi zorla ona verilmiştir. Androidler tamamen organik parçalardan üretilmektedir ve fiziksel olarak insanlardan bir farkları yoktur. Dedektifler bir şüphelinin insan mı yoksa kopya mı olduğunu Voight-Kompp testi adı verilen, sadece şüphelinin gözlerini tarayan elektronik bir aygıt kullanarak duygusal tepkilerini uyandıracak bir dizi sorunun

²³³ Steven Best ve Douglas Kellner (2001), "The Apocalyptic Vision of Philip K. Dick", *The Postmodern Adventure: Science Technology, and Cultural Studies at the Third Millennium*, New York and London: Guilford and Routledge

sorulduğu bir görüşmeyle tespit edebilmektedirler. Film boyunca kopya insanların tespiti için yapılan bu testlerle gözün ve ruhun vurgusu yapılmaktadır. Kopyaları insanlardan ayıran şey, empati kuramamaları dolayısıyla gösterdikleri kendilerine özgü tepkileridir, fakat her yeni geliştirilmiş seride insana daha çok benzemeleri bu testi daha da zorlaştırmaktadır.

Bu durumun oluşturulmasıyla paranoya ortamı kurulmaktadır. Kopyaların fiziksel olarak insana eşdeğer olmaları ve bu yüzden tespitlerinin zor oluşu durumuyla 1950’lerde yaşanan komunizm paranoyasının bir benzeri oluşturulabilmiştir. Bu korkuya bağlı olarak gözetim olgusunun da vurgusu yapılmaktadır. Gözetim mekanizması, kopya avcılarının haricinde şehrin üzerinde sürekli uçan polis devriyeleri, reklam zeplinlerinde bulunan tarayıcı spot ışıklarını da kullanarak sürekli olarak şehri taramaktadır. Ayrıca Gaff karakterinin Deckard’ı sürekli takip etmesi örneğinde görüldüğü gibi gözetimi sağlayan birimlerin de birbirlerini de izlemekte olmaları söz konusudur.

Paranoya’nın bir başka yansıması da Tyrell şirketinin güvenlik önlemi olarak, ürettiği kopyaları sadece dört yıl yaşayacak şekilde tasarlamasıyla ortaya çıkmaktadır. Kopyaların kin tutma, aşık olma gibi insanlara mahsus olduğu kabul edilen duyguları geliştirmeleri ihtimali söz konusudur ve bu yüzden kopyaların bilinçlerini kazanmadan önce genetik olarak bir “son kullanma sürelerinin dolması” durumu ayarlanmıştır. Tüm bu önlemlere rağmen kaçak androidler çoktan bu duygulara kavuşmuştur ve mevcut düzenin insanları insanlıklarından çıkarttığı bir

atmosferde insanlara göre daha iyi savaşçılar, aşıklar, işçiler ve filozoflar haline gelerek gerçek insanlardan daha gerçek olmuşlardır.

Philip K. Dick, romanında yarattığı bu durumla insanların tabiattan uzak, medya ve toplumun çürümüş normları tarafından kontrol edildikleri yüksek teknoloji alanında insanlık namına neyin kalmış olduğunu sorgulamaktadır. Yazar bu konuyla ilgili yorumunu şu şekilde dile getirmektedir:

“Kim insandır ve kim insan kılığındadır? Bizler gerek bireyler olarak gerekse toplu olarak bu sorunun cevabından emin olmadıkça kendimizin ne olduğundan emin olamayız.”²³⁴

Sorunun cevabı, androidlerin ne kadar insanî özellikler taşıdığı ve insanların da insanlıklarını kaybederek ne kadar makineleştiklerinde yatmaktadır. Voight-Kompf testinde bir kişinin insan oluşunun anlaşılmasında insanların hayvanlara ve diğer insanlara karşı sempati ve şefkat gösterebiliyor oluşlarından hareketle empati kurabilme yeteneği ana ölçüt olarak seçilmiştir, fakat toplumsal hayata bakıldığında insanların genel olarak duygularını yitirmekte oldukları ve mekanikleşmekte oldukları görülmektedir. Kopyalar bir diğeri için insanlardan daha fazla tutku ve şefkat duygusuna sahip olmuşlardır.²³⁵

Gerçekliğin kontrol edilmesi teması, Tyrell şirketinin yeni seri androidlerine yapay anılar ve kurgulanmış fotoğraflarla sahte bir geçmiş düzenlemesinin tasviriyle

²³⁴ Philip Kindred Dick (2000), *Do Androids Dream of Electric Sheep* (1968), 5. baskı, London-UK: Orion Books Ltd.

²³⁵ Judith Kerman (1991), *Retrofitting Blade Runner: Issues on Ridley Scott's "Blade Runner" and Philip K. Dick's "Do Androids Dream of Electric Sheep"* Bowling Green University Popular Press, USA

ortaya çıkmaktadır. 1984 ve *Cesur Yeni Dünya*'da karşılaştığımız, geçmişin karıştırılması ve yerine kurmaca anılarla kurmaca bir geçmişin yerleştirilmesi stratejisi burada Tyrell şirketi tarafından, kopyaların varoluşlarıyla ilgili bir karmaşaya yol açmamaları için programlanmaları ve istenilen rollere göre şekillendirilmeleri için uygulanmaktadır. Öyle ki Deckard'ın karşılaştığı ve aşık olduğu, yeni kopya serisinin ilk prototipi olan Rachel karakteri de bir kopya olduğunu dedektiften öğrenir. Bu gelişmenin ardından Deckard'ın da kendisinin bir kopya olup olmadığını sorgulamaya başlamasıyla uygulamanın kişiler ve toplumsal psikoloji üzerinde ne kadar karmaşık sonuçlara yol açabileceği çarpıcı bir şekilde vurgulanmaktadır.²³⁶

Burada ayrıca dikkati çeken nokta, Philip K. Dick'in insanları, makineleri, kurumları ve gerçekliğin kendisini inşa edilmiş ve yeniden inşa edilmeye uygun olarak sunmasında yatmaktadır. Muhafazakar bilimkurgu hikayelerinde görülen, karşıtlıkların sabit olduğu ve nesneleştirilmiş teknolojiyle insanları değiştirmeyen yaklaşımın aksine *Bıçak Sırtı*'nda insanların da teknolojiyle inşa edilişi ön plana çıkarılarak aradaki sınırlar bulandırılmıştır. Ama ikisinin de toplum yararına yönelik yeniden inşa edilebileceğinin gösterimi finalde Deckard ve kopyaların lideri Roy'un birbirleri arasında empati kurabilmeyi başarımlarıyla yapılır. İnsan ve teknoloji arasında farklı bir sinerji oluşturulabilmektedir.

²³⁶ Burada Ridley Scott'un filmin yaklaşık on sene arayla piyasaya sürülen iki yorumuyla yarattığı iki farklı bakış açısı seyirciye sunulmaktadır. 1982 yorumunda Deckard kesinlikle bir insandır; şüpheye düşmüştür, kafası sistem yüzünden karışmıştır, ama sonuçta Philip K. Dick'in romanında da olduğu gibi o bir insandır. 1992'de piyasaya çıkan "Director's Cut" uyarlamasında ise Deckard'ın rüyasında tek boynuzlu bir atı gördüğü sahne eklenmiştir, bu sahneyle filmin sonunda dedektif Gaff tarafından bırakılan origami tek boynuzlu atın anlamı değişerek, Gaff'ın onun hafızasındakileri bildiğini ve bu durumda Deckard'ın da bir kopya olduğunu gösteren bir simgeye dönüşür. Ayrıca ilk uyarlamadaki Deckard ve Rachel'in araçları içinde kaçtıkları ve arka planda mutlu sonu ifade eden bir konuşmanın yer aldığı sahnelerin de çıkarılması, hikayenin değişiminde önemli bir etmen olmuştur.

Yazar, kurduğu distopik sistemle insanların bedenleri üzerindeki yıpranmayı hızlandırabilecekleri gibi toplumsal sistemlerin de kendilerinin ve dünyanın yıpranışını çabuklaştırabileceklerini vurgulayabilmiştir. Best ve Kellner bu yaklaşıma paralel olarak büyüme ve sürekli üretimin hep daha fazla enerji gerektiren, kaynakları kurutan, çöp üreten, durmaksızın tüketen kapitalizmin mega-makinası entropik çöküşü her geçen gün daha da hızlandırmakta olduğu yorumunu yapmaktadırlar.²³⁷ *Bıçak Sırtı*, filme uyarlanış sürecinde romanda yer alan medya kültürü ve dinin saptırıcı yönlerine ilişkin birçok detayın çıkarılmış olmasına rağmen romanda oldukça yoğun olan küresel üretim sisteminin vurgusu yapılabilmektedir.²³⁸

Ultramodern şehrin karanlık tasviri yanında çok kültürlü toplumun kendi karmaşık lisanını oluşturmuş olmasının vurgusu da tükenmekte olan nihilist teknokapitalizmin altını çizmektedir. İnsanoğlunun hayatta kalışı hayalgücü, içebakış, siyasi irade gerektirmektedir ve ayrıca hayatın kültürel ve kuramsal mirasımızın üzerine inşa edilerek, geçmişin unutulmaması gerekir. Bilim, teknoloji ve kapitalizm daha yoğun küresel bir oluşum içine evrimleştiğçe esas soru ortaya çıkmaktadır: insanlık doğal evrimle toplumsal gelişimini uyumlu bir hale getirebilecek midir yoksa mevcut

²³⁷ Steven Best ve Douglas Kellner (2001), a.g.e.

²³⁸ Roman, yüksek teknolojinin hakimiyetindeki dünyada gerçek ile yapay olanın, insan ve teknolojinin, doğal gerçeklikle simülasyonun içe patlamasıyla ilgili Dick'in öncelikli temalarının örneklerini sunmaktadır. Romanın beyazperdeye uyarlanışında çeşitli ayrıntıların ayıklanmış olduğu ve önemli değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Philip K. Dick, androidlerin gerçek olmayan, başkaları tarafından “doldurulmuş” anılara sahip olmasının karşısına tamamen medya tarafından filtrelenen ve “doldurulan” kolektif bir hafıza koymaktadır ve insan-android arasındaki bir sınırı daha yıkmaktadır. Örneğin radyodan ve televizyondan bütün gün yayınlanan bir talk-show'un android sunucusu Buster Friendly karakteri dikkati çeken kültürel bir simgedir. Buster, programlarında ideolojik olarak Mercerizm adı verilen bir dine ve felsefi bir harekete sataşmaktadır. Mercerizm, Wilbur Mercer adında savaştan önce yaşadığına inanılan bir kişinin efsanesi üzerine kuruludur. Bu harekete dahil olanlar, *Matrix*'de olduğu gibi, bir tür elektrikli empati kutusu kullanarak, kısa bir süre içinde duyularını Wilbur Mercer'in dünyasına aktarır ve onun varlığı benzeri kutuları kullanmakta olan birçok insanın da bir anlamda o şebekeye bağlanarak onun bir parçası olmasıyla deneyimlenir. Öte yandan androidler hiçbir zaman deneyimleyemeyecekleri Mercerizm dinini de baltalamaya çalışmaktadırlar. Romanda yer alan bir başka araç ise, adını nörolojist Wilder Penfield'dan alan “Ruh Hali Orgu” (Penfield Mood Organ) adı verilen, kullanıcısının ruh halini ve duygularını onun isteğine göre düzenleyen bir araçtır. Ruh halini “programlanabilir” kılan bu buluş, androidlerle insan arasındaki sınırı bulandıran bir başka ayrıntıdır. (Philip Kindred Dick (2000), *Do Androids Dream of Electric Sheep* (1968), London: Orion Books Ltd., 5. baskı)

gelişmeler ve açgözlülüğümüz bizleri yoğun bir savaş, yıkım sonucu kendi türümüzü ve beraberimizde dünya üzerindeki karmaşık yaşamın da tükendiği bir sona mı götürecektir.²³⁹

Özetlenecek olursa *Bıçak Sırtı*, genelde kapitalizm sistemi içinde üstün bir grubun sömürüsü altında dünyanın durumu, hayatın anlamı ve gelecekte alacağı hal üzerine karamsar bir yorum getirmektedir. Sistemin yansıması olarak ileri derecede yozlaşmış bir şehirleşmenin hakim olduğu geleceğin Amerika Birleşik Devletleri'nde kamu alanı ve insan haklarından bilinçli olarak vazgeçildiği bir ortamda insanlar ömürleri sınırlı, kendi iradeleri dışında, dıştan belirlenmiş hayatlar yaşayan, tıpkı androidler gibi programlanmış varlıklar haline dönüştürülmektedirler. Bu yaklaşımla distopik sistem zaaf ve becerileri belirleyen ve insanlara sadece öngörülen alan içinde hareket edebilme şansı tanıyan bir yapı olarak kendini ortaya koymaktadır.

3.1.2. Gerçeğe Çağrı (*Total Recall*, 1990) ve Hesaplaşma (*Paycheck*, 2003)

Paul Verhoven'in yönettiği 1990 yapımı, Philip K. Dick'in 1966 yılında *The Magazine of Fantasy & Science Fiction* dergisinde yayımlanan kısa romanı *Sizin İçin Hatırlayabiliriz*'den (*We Can Remember It For You Wholesale*) uyarlanan *Gerçeğe Çağrı*, Soğuk Savaş'ın sona ermekte olduğu dönemde yapılmış ilk bilimkurgu filmlerinden biridir.

²³⁹ Steven Best ve Douglas Kellner (2001), a.g.e.

Gerçeğe Çağrı, insanoğlunun Mars gezegenini fethederek kolonileştirdiği 2084 yılını konu almaktadır. Distopik sistem, Mars'ta Vilos Cohagen'in liderliğinde totaliter bir yönetim olarak kurulmuştur. Mars'ta tüm üretim ve ekonomik faaliyetler Terberiyum adı verilen, çok işlevli bir madenin çıkarılması üzerine kurulmuştur ve çoğunluğu madenci olan Mars nüfusu oldukça zor koşullar altında çalıştırılmaktadır. Mars'ta özellikle oksijen dağıtımı hayati önem taşımaktadır; Cohagen bu dağıtımın tekeli elinde bulundurarak tüm ekonomik ve toplumsal düzeni kendi istediği gibi yönlendirebilmektedir. Kendi iktidarının devamı için kurduğu baskı rejimi yanında tarih öncesi dönemde uzaylılar tarafından inşa edilmiş olan ve gezegenin atmosferini solunabilir oksijenle dolduracak bir sistemin varlığını da gizli tutmaktadır.

Sosyal ve ekonomik eşitsizliğin bir başka yönünü de gezegen nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan mutantlar oluşturmaktadır. Kâr etmek amacıyla düşük kaliteli radyasyon kalkanlarının kullanılması, madencilerin gerektiği gibi korunamamaları mutasyon geçirmelerine yol açmaktadır. Öte yandan Mars toplumunda Hitler Almanyası'nı andıran uygulamalar da söz konusudur; zayıflar, sakatlar parazitler olarak görülmektedir ve toplumun en alt tabakalarına itilerek en kötü koşullarda, sefaletle terk edilmektedirler. Mutantlar, toplumdan soyutlanmaları dolayısıyla Venusville adı verilen batakhaneye dönmüş bir bölgede kötü koşullarda fuhuş ve yasadışı işlerle yaşamaya çalışırlar.

Totaliter yönetime karşı Kuato adında bir mutantın önderliğinde bir direniş hareketi başlamıştır ve hiçbir yer güvende değildir. Dünya da dahil olmak üzere her

yerde sıkı güvenlik ve gözetim söz konusudur. Her an her yerde bir bomba patlayabilmekte ya da çatışma çıkabilmektedir. Toplu yaşam alanlarına giriş ve çıkışlar sürekli X-ışınli ekranlarla taranmaktadır ve yönetim, her yerde güvenlik kuvvetleri bulundurmak yanında kendi özel gizli servisi ve ajanlarıyla direniş liderinin peşindedir.

Filmde kurulan bu atmosfer içinde öncelikle ele alınan tema, kurmaca gerçekliğin beyinlere yapılan müdahalelerle yaratılması olarak öne çıkmaktadır. Hikaye, sıradan bir inşaat işçisi olan ve karısıyla sıradan bir hayat yaşayan Douglas Quaid'e odaklanmaktadır. Rüyalarında sürekli olarak Mars'ı gören ancak kolonilere gitmeye gücü yetmeyen Quaid, müşterilerinin beyinlerine yapay hatıraların ekimini yapan Rekal şirketine başvurur ve bir Mars macerası satın alır. Ekimin gerçekleştirilmesi sırasında daha önceden hafızasının silinerek bir başka yüklemenin yapılmış olduğunun anlaşılması, içinde yaşamakta olduğu gerçekliğin sahteliğini ortaya koyar.

Quaid ve izleyici için tam bir belirsizlik ve farklı bir paranoya ortamı, teknolojinin müdahalesi sonucu gerçekliğin bulandırılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş cihazlar kullanarak beyine doğrudan müdaheler yapılabilmesi, kişiye anılar ekleyip çıkarmak suretiyle tüm geçmişinin ve benliğinin değişime uğratılabilmesi hiçbir şeyden emin olunamaması ve güvenilememesi anlamına gelmektedir. Bu noktadan itibaren Quaid bile kendisinin aslında ne olduğunu bilememektedir ve içinde yaşadığı gerçekliğin ne olduğuna güvenememektedir. İlk olarak kendini karısı, iş arkadaşları ve ajan Richter tarafından avlanmaya çalışılırken bulur. Kendisine

ulaştırılan, hafızası silinmeden önceki kişiliği tarafından kaydedilmiş bir video mesajıyla gerçek adının Hauser ve aslında kendisinin direnişçiler tarafına geçmiş olan Mars'ın eski üst düzey güvenlik görevlilerinden biri olduğunu öğrenir. Mars'a giderek kolonilerin liderine karşı direniş hareketine katılır fakat herşeyin sonunda tüm olanların aslında direniş liderinin öldürülmesi için düzenlenen komplonun bir parçası ve esas kişiliğinin yönetimin tarafında olan bir ajan olduğunu öğrenmesi gerçekliğe sistem tarafından yapılacak müdahalelerin ne kadar etkili ve karmaşık olduğunu göstermek için yeterlidir.

Gerçeğe Çağrı, bu hikaye yapısıyla tipik bir Phillip K. Dick yaklaşımı sergileyerek gerçeklikle yanılsama arasındaki ayrımı sorgulamaktadır. Filmde gerçek olarak sunulan olayların ayrıntıları ve hikaye yapısı, filmin başında Rekal şirketinde ekimi yapılmak istenen olay zinciriyle uyuşmaktadır. Bu yüzden seyirci de izlediklerinin hayal mi yoksa gerçek mi olduğu konusunda da emin olamamaktadır. *Bıçak Sırtı*'nda kopyaların ve insanların kendileri hakkında şüpheye düşmeleri durumunda da gördüğümüz bu ikilem, gerçeklik olgumuzun sadece elimizdeki anılarla veya başka bir değişle verilerle kendi kimliğimizin ve düşüncelerimizle hareketlerimizin alanının belirlendiğini göstermektedir. Bir kişinin geçmişi, 1984'te vurgulandığı gibi, hafızasında saklı olan bilgiden oluşmaktadır. Silinmesi halinde geçmiş olarak bilinenden geriye bir şey kalmamaktadır, gelecek olgusu da kişilerin geçmişlerine dayalı planları üzerine kurulmaktadır, kişinin geçmişi ve düşüncelerinin elinden alınması halinde gelecek de ortadan kalkacaktır. Bu durumda geriye sadece içinde yaşanan zaman kalır ve kişi her türlü şekillendirmeye hazır hale getirilmiş olur.

Beyine yapılan müdahaleler, John Woo'nun 2003 yılında yönettiği, yine bir başka Philip K. Dick uyarlaması olan *Hesaplaşma*'da da karşımıza çıkmaktadır. *Gerçeğe Çağrı*'da ve *Zamyatin'in Biz* distopyasında karşımıza çıkan lobotomi uygulamalarının bir benzeri *Hesaplaşma*'da beyinde bulunan hafıza kaynağı hücrelerinin çok hassas lazerlerle nokta atışı yapılarak yok edilmesiyle gerçekleştirilmektedir. Geleceğin kapitalizm düzeninde bu teknoloji şirketler lehine, kendileri için çalışan kişilerden yaptıkları çalışmalara ait anılar ve bilgi birikimlerinin de söküp alınması için kullanılmaktadır.

Film, firmalar için rakip ürünlerin ters mühendislik²⁴⁰ ile çözümlemesini yaparak onlardan daha üstün modelleri geliştiren bir teknoloji dahisi olan Michael Jennings'e odaklı gelişmektedir.²⁴¹ Jennings, yaptığı işlerde kontratların bir parçası olarak, şirket ve proje sırlarını açığa vurmaması için proje sonunda yapılan işe ait her türlü anının silinmesini kabul etmeye zorlanmaktadır ve bu uygulamada sadece işle ilgili hatıralar değil, işlemin sınırlılıkları dolayısıyla toplumsal yaşama dair diğer tüm hatıralar da silinmektedir.

Günümüzde genelde özel sektörde yapılan kontratlarda görmeye alıştığımız, çalışan kişinin iş anlaşmasının bitimi sonrasında üç ile beş yıl arasında değişen sürelerde şirket ve yapılan işlerin bilgilerini açıklamaması ve özgül ayrıntıların başka işlerde kullanılamayacağına dair maddeler konmaktadır. Fakat bunların şirketler açısından yeterince güvenilir olduğu söylenememektedir. *Hesaplaşma*'nın geleceğin

²⁴⁰ Ters Mühendislik – bir ürünün incelenerek üretim şemasının çıkarılması

²⁴¹ Hikaye, Jennings'in üç senelik bir iş bağlantısını 90 milyon dolar gibi bir fiyata kabul etmesiyle başlar, bu sürenin sonunda proje sürecine ait hatıraları silinen mühendis kazandığı parayı almaya gittiğinde FBI tarafından vatan hainliği ve cinayet suçundan tutuklanır. Jennings bir şekilde kaçmayı başarır ve eşyalarında gizli olan ipuçlarıyla silinen yılları içinde neler olduğunu çözmeye çalışır.

kapitalizm tasvirinde şirket çıkarlarının ve haklarının korunması amacıyla bu yöntemle ideal bir yolun bulunmuş olması söz konusudur. Fakat çalışan açısından ücreti ne kadar iyi olursa olsun, kazanılan deneyimler, geliştirilen özel kuramlar ve tekniklerin bile şirket tarafından kişinin beyninden çekilip alınması söz konusudur. Nitekim, filmde Jennings'in gelecek zamanı gözetleyen bir araç icad etmesine karşın, o çalışmaya ait hiçbir şey hatırlayamaması ve hayatından 3 senenin (buna yaşanmış olan bir gönül ilişkisinin de tüm ayrıntıları dahil) silinmesi oldukça acımasız bir uygulamadır.

3.1.3. *Azınlık Raporu (Minority Report, 2002)*

Philip K. Dick'in 1956 yılında yazdığı aynı adlı kısa romanından Steven Spielberg'in Scott Frank ve Joh Cohen'le birlikte beyazperde uyarladığı *Azınlık Raporu (Minority Report)*, ulusal güvenlik, üstün gözetim ve denetim sistemleri, adalet sistemi ve kişileri tüketime yönlendirme taktikleri üzerine eleştiriler sunmaktadır.

Filmde merkezi öneme sahip olan gözetim teması, 2054 yılında Washington D.C.'de şehrin her yönüne hakim olan biyometrik gözetim araçlarıyla ortaya konmaktadır.²⁴² Gözetim, toplumsal hayatın üzerinde önemli bir role sahiptir ve

²⁴² Biyometrik sistemler bir kişinin sadece kendisinin sahip olduğu fiziksel ve davranışsal özelliklerin tanınması prensibine göre çalışmaktadır. Bu özelliği kullanılarak kişisel kayıtlar toplanır ve bir kod verilerek sistemde depolanır, istenildiğinde kayıtlar çağırılarak karşılaştırma yöntemiyle sonuca ulaşılır. Bu sistemler parmak izi ile el geometrisinin incelenmesi, yüz özelliklerinin karşılaştırılması, ses ve konuşma tahlili, iris ve retina tanımlaması gibi teknolojilerden oluşmaktadır. Şifre veya pin numarası, tanıtım kartı gibi sistemlere göre kişilerin kendilerine özgü özellikleri yoluyla otomatik

gözetimde teknolojinin tüm nimetlerinin kullanımıyla bireyler üzerinde klostrofobik bir paranoya ortamı yaratılmakta ve bu yolla oto kontrol sağlanmaktadır. Her yerde bulunan devasa ekranlarla “Precrime-İşe Yarıyor!” sloganları kullanılarak propaganda yapılmaktadır ve kuralların dışına çıkılması halinde vatandaşların hiçbir kaçış şansının olmayacağı vurgulanmaktadır.

Film, öncelikle suçların daha işlenmeden cezalandırıldığı bir toplumun ne kadar adil olabileceği sorusuna odaklanmaktadır ve “kader” ile “seçim yapabilmek” arasındaki dengeyi gündeme getirmektedir. Suçları daha işlemeden tespit eden, faillerini yakalayan ve anında cezasını kesen bir sistem, gözetim teknolojileri için ütöpik bir hedeftir ve insanlar üzerinde kurulacak olan otokontrol garanti altındadır. *Azınlık Raporu*’nda konu alınan gelecekte Adalet Bakanlığı bunu gerçekleştirmenin bir yolunu bulmuştur ve denemek için bu kenti pilot bölge olarak seçmiştir. Sistem, Precog’lar olarak adlandırılan, bilgisayarlara bağlı biri kadın, üç genç mutant medyumu kullanmaktadır ve bu sayede gelecek de işin içine katılarak gözetimin ileri bir noktası oluşturulmuş olur. Hızlı bir şekilde işleyen suç engelleme sürecinde Precog’lar belirli bir süre içinde gerçekleşecek olan cinayetlerin görüntülerini yakalayabilmekte ve olaya karışan tarafların isimlerini de yetkililere iletmektedir; geleceğin suçuna ait ceza, savcı ve yargıçla kurulan video bağlantısı sayesinde jürinin olduğu bir duruşma yapılmaksızın onaylanmaktadır. Her türlü donanımına sahip bir ekip, medyumlardan gelen görsel bilgileri kullanarak cinayetler işlenmeden önce olay yerini tespit eder ve baskın yaparak suçun işlenmesini engeller.

tanımlama yapan bu teknoloji, yanılsama özelliği düşük olan bir çözüm sunmaktadır. (Uğur Dolgun (2005b), *İşte Büyük Birader*, İstanbul: Hayykitap, s.115)

Tutuklananlar ise “Muhafaza Salonu” adı verilen bir yerde ömür boyu bilinçleri dondurulmuş bir şekilde tüplerde muhafaza edilerek cezalarını çekerler.

Hikaye, bu birimin başında bulunan ve sisteme tüm benliğiyle inanan John Anderton adındaki polis şefine odaklanmaktadır; yönetmekte olduğu sistemin kendisinin otuzaltı saat içinde hiç tanımadığı birisini öldüreceği kehanetinde bulunmasıyla bu kişi için zorlu bir kaçış başlar.²⁴³ Masumiyetini kanıtlamaya çalışan Anderton, kaçışı sırasında savunduğu sistemin karanlık yönlerini keşfeder. Sistemde üç medyumdan birisi diğer ikisiyle uyuşmayan bir tutum sergileyerek bir azınlık raporu oluşturabilmektedir. Bu durum, tespit edilen muhtemel suçlular için bir seçme şansının olabileceği ve masum oldukları bir geleceğin oluşmasının mümkün olduğu anlamına gelmektedir. Bu durum filmde ortaya çıkan paradoks tasviriyle doğrulanır; Anderton’ın gelecekteki cinayetten olayın zanlısı olarak haberdar olmasıyla geleceğini değiştirmek için fırsat oluşur ve bu sayede durumdan haberdar olmaması halinde başarıya ulaşacak bir komployu atlatarak kaderini değiştirme şansına erişir. Sistem, bu yönüyle çalışma felsefesi ve özellikle geleceğe gerekirci bakış açısıyla iddia edildiği gibi mükemmel değildir. Öte yandan yönetim, kendi gözetim sisteminin çalışması için sistemin özünü oluşturan medyum gençlerin bir havuzun

²⁴³ Film, diğer gözetim sistemlerinin işleyişini bu kaçış birlikte göstermektedir. Geleceğin şehrinde her köşede bulunan retina tarayıcılar her yere hakimdir ve herkesin her an nerede olduğu takip edilmektedir. Şehir, her yönüyle devasa bir şebeke sistemidir ve bu sistem birbirine bağlı olan reklam panoları, her an haber ağına bağlı olan değişken gazeteler, ulaşım araçları gibi her türlü vasıtayı ve iletişim kanallarını kendi bünyesinde barındırmaktadır. Örneğin kaçarken bu sistemle Anderton’ın içinde bulunduğu hususi aracı, ihbar üzerine sistem tarafından elektronik olarak polis merkezine yönlendirilir; araçtan kurtulmayı başaran kaçağın her an nerede olduğu retina tarayıcılarla kolaylıkla takip edilebilmektedir, metroya sığındığında interaktif gazetelerini okuyanlar anında güncellenen sayfalarından Anderton’un kimliğini öğrenirler ve ihbar ederler. Özel güvenlik ekipleri asayişin sağlamak amacıyla uçan araçlar, sırtlarında uçmalarını sağlayan çanta şeklinde roketler, basınç tüfekleri, kusturucu çubuklar, örümceği andıran yapay zekaya sahip ayaklı retina tarayıcılar, tutuklama sırasında şüphelileri etkisiz hale getiren ve bir walkman kulaklığını andıran etkisizleştiriciler gibi güç üstünlüğü sağlayan donanımlarıyla her an peşindedirler.

içinde uyuşturulmuş bir şekilde, sürekli olarak vahşi ölümlerin kabuslarını görmeye zorlanmasına göz yumarak insanlık haklarını çiğnemektedir.

Geleceğin gözetlenmesi temasıyla ABD Başkanı'nın 11 Eylül sonrası "sıkıyönetim yetkileri" ile donatılması ve derinlemesine soruşturmayı bekleme zorunluluğundan muaf tutularak anlık hareket ve infaz kararları alabilmesi hakkında bir eleştiri söz konusudur. Didem Yaman, ABD'nin bu yaklaşımının, teröre karşı aldığı önlemlerden birisi olarak "önleyici müdahale" kavramıyla kendini gösterdiğini ifade eder. Bu kavram çerçevesinde teröre karşı önlem alınması için doğrudan bir saldırı veya tehditin doğmasının beklenmeyeceği, insan hakları, özgürlükler ve demokrasi gibi değerlere yönelik her türlü tehdidi henüz oluşum aşamasındayken yok etme hakkının bütün özgür dünya için kullanılacağı ifade edilmiş ve sert düzenlemeler içeren yeni yasalar çıkarılmıştır. Bu yasal düzenlemelerin geniş bir yelpazeye yayılmış olması, ABD'nin her alanda gözetimi arttırarak kontrol mekanizmalarını genişletmek ve etkinleştirmek istemesinin göstergesidir. Söz konusu terör saldırılarının yasalar çerçevesinde getirdiği en önemli değişiklik, yürütme organına ait yetkilerin, kişi hak ve özgürlükleriyle mahremiyetleri ortadan kaldıracı şekilde, "terörle etkin mücadele" adı altında genişletilmesi ve kanun koruyuculardan yana çeşitli düzenlemelere gidilmesidir. Özellikle Vatanseverlik Yasası, içeriği ve beraberinde getirdikleri açısından büyük önem arz etmektedir. Çıkarılan yasaların büyük kısmı, istihbarat edinimiyle ilgili tedbirleri, kamu güvenliğini arttırıcı önlemleri, acil durum planlarını, terörizm karşıtı programları ve sınırların güvenliğini arttırıcı uygulamaları kapsamaktadır.²⁴⁴

²⁴⁴ Didem Yaman (2005), "11 Eylül Sonrasında ABD: Algılamalar, Psikolojik Yansımalar ve Yasal Düzenlemeler", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Yıl:1 Sayı:1, s. 136

Jean Baudrillard, bu sistemle ikinci Irak müdahalesi arasında bir bağlantı kurmaktadır. *Savaşın Maskesi* adlı makalesinde, filmde konu alınan işlenmesi muhtemel suçların engellenmesi senaryosuyla Saddam Hüseyin'in toplu katliam silahlarına sahip olması konusunu ilişkilendirmektedir. Baudrillard'a göre, Saddam biyolojik silahlara sahip olma ihtimaliyle gelecekteki bir katliamın potansiyel suçlusu konumundadır. Saddam'ın bu durumu ve Irak müdahalesi, gelecekte olacakların yeniden programlanmasıdır; bu yolla sadece herhangi bir suçun değil, aynı zamanda hegemonik dünya düzenini rahatsız edebilecek bir olayın da engellenmesi söz konusudur.²⁴⁵

Geleceğin dünyasında mahremiyet diye bir kavram yoktur. İnsan en büyük üç kalesini kaybetmiştir. Beynini, bedenini ve ruhunu yitiren insan mekanik ve elektronik gözün yönetiminde bir oyuncığa dönüşmüştür. Geleceğin dünyasında gizli olan herşey ve her yer gözetlenmeye tabidir.²⁴⁶ John E. McGrath *Büyük Birader'i Sevmek* adlı çalışmasında böylesi bir ortamın hayatlarımızda ortaya çıkışına dikkat çekmekte ve gündelik hayatın bir tasvirini yapmaktadır:

Kameralar işe giderken izliyor, plakayı not alıyor, metro beklerken davranışlarını takip etmekte, para çekerken, dükkana girerken, yolda yürürken defalarca daha kaydetmekte; birçok ticari veri bankası alışveriş alışkanlıklarını ve harcama geçmişini yorumlamakta, devletlerarası şebekeler telefon görüşmelerini takip edip şüpheli kelimelerini süzmekte, patronun bile seni izleyip kaydediyor, komşuların arka bahçenin fotolarını satın alabiliyor, New York'da polis köpekleri bile kamera

²⁴⁵ Jean Baudrillard (2003a), "The Mask of War", *Rebonds, Libération*, Paris, 10 Mart 2003, www.ctheory.net/articles.aspx?id=494 (ziyaret tarihi: 11 Mart 2006)

²⁴⁶ Serkan Paydak (2004), "Gözetim Toplumu ve Sinema", *Sinemada Anlatı ve Türler*, Ankara: Vadi Yayınları, s. 227

taşıyor. “Gözetim altındasın” artık sadece belirli bir kişiye yapılan bir duyuru değil, kültürümüzün bir parçasıdır.²⁴⁷

Azınlık Raporu, ortaya koyduğu geleceğin şehir tasarımıyla Manuel Castells’in “enformasyon şehri” olarak adlandırdığı şehir tasvirine yakın bir sunum yapmaktadır. Castells, şehri kapitalist yeniden yapılanmayı mümkün kılan yeni iletişim ve enformasyon teknolojilerinin dahil olduğu tarihsel bir dönüşüm olarak görmektedir. Eskinin üzerine yeninin inşa edildiği şehirde, eski yerlerin alanı giderek “akışların alanı” tarafından kontrol edilmektedir. Bu akışlar, elektronik uyarıcılar ve devrelerce mümkün kılınır ve bunlar kapital, bilgi, teknoloji, imge ve sembol akışlarıdır. İnsanlar halen mekanlarda yaşasalar da işlev ve gücün organize edildiği yerler akışların alanıdır. Bu bağlamda David Lyon, enformasyon şehirlerinin aynı zamanda gözetim şehirleri olduğunu ifade eder:

Akışların alanındaki yeni esneklik ve mobilitenin faydaları ne olursa olsun, bu akışlar kişiler ve süreçler hakkında, yaptıklarının izlenmesini ve takip edilmesini mümkün kılan veri ve bilgileri tanımaktadırlar. Ancak hepsi bundan ibaret değildir. Hızın bu kadar merkezi olduğu bir zamanda, sadece şu an ne olduğunu bilmek değil, aynı zamanda neyin olmak üzere olduğunu tahmin etmek de can alıcıdır. Gözetim, gerçek hayatta olmamış olaylar ve süreçler üzerine önveri oluşturmak için kendi kendinin önüne geçer. Bir zamanlar şehirde gözetim demek, sokak ışıkları ve fiziksel mimari aracılığıyla nöbet tutmak ve çarpıklıkları önlemek anlamına gelmekteyken şu an aynı zamanda bütün halk hakkında kamera görüntüleri de kullanarak elektronik etiketler tutmak demektir. Bu, eski yöntemlerin yürürlükten kalkması değil, bunlara yenilerinin eklenmesidir. Bu yeni yöntemler gözetimi eski sınırlarının ötesine götürmek için tasarlanmıştır.²⁴⁸

²⁴⁷ John E. McGrath (2004), *Loving Big Brother*, NY: Routledge

²⁴⁸ David Lyon (2006b), a.g.e., s. 114

Gözetim ve devlet birlikteliğinin amacı, güvenlik ve suçun önlenabilirliğidir. Günümüzde suç ve güvenlik, farklı etnik kimliklerden oluşan toplumların birincil sorununu oluşturmaktadır; New York, Paris, Londra, Berlin gibi metropollerde caddelere, sokaklara ve lüks mağazalara gizli kameralar yerleştirilmesinin öncelikli nedeni budur. İktidarın gözünde mahremiyet ve suça teşebbüs kavramları içiçe geçmiştir. Gizli kamera kullanımının yaygınlaşması ve suç oranlarının azalması, devlet ve özel sektör tarafından gereksinim duyulan, minyatür gözetim sistemlerine olan yatırımların artmasına neden olmaktadır. Öte yandan ucuz kameralar, dinleme cihazları, gece görüş özelliği olan dürbünler gibi ürünleri satan “spyshop” tarzı mağazalar yaygınlaşmış, gözetim sıradanlaştırılmıştır.²⁴⁹

Faaliyette bulunan 4.2 milyon kapalı devre kamerayla dünyanın en fazla güvenlik kamerasına sahip ülkesi ünvanına sahip olan İngiltere başta olmak üzere, ABD ve Avrupa hızla kameralı sistemlerle donanmaktadır. 2002 yılında Londra’daki çift katlı otobüslerin üzerinde “gözleyen gözlerin altında güvendesiniz” panolarıyla vurgulandığı bu ortamda her ondört kişiye bir kameranın düşmesi ve Londra’ya gelen yabancıların günde ortalama üçyüz kere görüntülediği tahmin edilmektedir.²⁵⁰

Türkiye’de ise kameralı şehir gözetiminin ilk ayağı, MOBESE (Mobil Elektronik Sistem Entegrasyonu) altında İstanbul Valiliği’nin desteğiyle İstanbul Emniyet Müdürlüğü bünyesinde kurulan “Kent Bilgi ve Güvenlik Sistemi”

²⁴⁹ Uğur Dolgun (2005b), a.g.e., s.225

²⁵⁰ David Shenk (2003), “Elektronik Göz: İleri Teknoloji Sizi İzliyor”, *National Geographic*, sayı: 31, Kasım 2003, s. 72-86

modülüyle 2005 yılı itibariyle faaliyete geçmiştir.²⁵¹ MOBESE ile İstanbul halkına sunulmakta olan kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi, yönetim işlevinin kolaylaştırılması, muhtarlık hizmetlerinin düzenlenmesi ve suç oranının düşürülmesi hedeflenmektedir.²⁵²

Günümüzde gözetim yayılmış, merkezileştirilmiş, düzensizleştirilmiş ve her şehir planının bir parçası olmuştur. Bu bağlamda *Azınlık Raporu*'nda tasvir edildiği gibi, gelecekte gözetimin sağladığı avantajların artırılması için şehir dokusu içinde kameralı gözetime ek olarak retina tarayıcılar başta olmak üzere biyometrik gözetim ve yüz tanıma sistemleri gibi gelişmiş uygulamaların da görülmeye başlanması o kadar da uzak bir ihtimal değildir. David Lyon, ayrıca gözetimin geleceğinin planlanmasında, *Azınlık Raporu*'nda Precog'ların kullanımına benzer bir şekilde, risk yönetimine odaklı olarak, önceden kimin veya neyin risk arzettiğinin bilinebilmesi yoluna gidilmekte olduğunu ifade eder. Yeni gözetim yaklaşımları içinde tıpkı trafik kazalarının olma ihtimalinin önceden değerlendirilmesi gibi, suç işleme olasılıkları da risk hesaplamasına indirgenmiştir. Yazara göre gözetim verileri gitgide simüle etme, modelleme ve henüz gerçekleşmemiş olayları önceden tahmin etmek için bu bilgilere dayanarak karar alma noktasına erişmeye yönelik kullanılmaya başlanmıştır. Bu, gelecekte kimin nerede suç işleyeceğine dair önceden çalışılması ve

²⁵¹ Bu çerçevede 952 muhtarlık, 3500 polis aracı, 150 mobil polis karakol ünitesi, İl ve İlçe Komuta Merkezleri ve İl Emniyet Müdürlüğü hizmetlerinin yürütülmesini sağlayan 12 ayrı sistem, yazılımlar ile entegre edilmiştir. İftaiye, sağlık acil durum hizmetleri başta olmak üzere, zamanla gerekli görülen diğer kurumların da sisteme entegre edilmesi planlanmaktadır.

²⁵² MOBESE - İstanbul Emniyet Müdürlüğü (2006), *MOBESE'ye Hoşgeldiniz*, MOBESE - İstanbul Emniyet Müdürlüğü resmi websitesi, <http://mobese.iem.gov.tr>, (ziyaret tarihi: 15 Mayıs 2006)

gerektiği şekilde polis kuvvetlerini sevkmesi şeklinde gelişen bir adalet sistemine işaret etmektedir.²⁵³

Kentsel yaşamın bir parçası olan gözetim, toplumun düzenlenmesine katkıda bulunmaktadır. Gözetimin “diğer yüzü” onun sosyal ve ekonomik ayrımları desteklemesinden, tercihleri kanallı etmesinden ve istekleri yönetmesinden, hatta en önemlisi kısıtlama ve kontrol etmesinden çıkmaktadır.²⁵⁴ Özellikle risk yönetimi sınıflandırmalarıyla bağlantılı olduğu sürece gözetimin bazı yan etkileri olabilir ve bu genellikle bazı grupların diğerlerinden daha fazla sistematik bir şekilde gözetlenmesi ile ortaya çıkabilir. *Azınlık Raporu*’nda cinayetlerini örtbas etmek için sistemi kullanan Burgess’ın durumunda olduğu gibi gözetimden kazançları olan hükümet departmanlarının ve ortaklarının amaçlarını gerçekleştirmek için iyi bir konumda bulundukları açıkça ortadadır.

Azınlık Raporu’nda Orwell tarzı karamsar bir gözetim tasvirinin yanısıra özel şirketlerin hayat üzerindeki kontrollerine de dikkat çekilmektedir. Kişilerin zihinleri devamlı ticari odaklar ve hükümetin mesaj bombardımanına maruz kalmaktadır. Her yerde, her şekilde mevcut olan devasa ekranlar retina tarayıcılarla ortak çalışarak yayın alanına giren potansiyel müşterilerinin kimliklerini okumakta, onların adına özel çağrılarda bulunmaktadır. Filmde GAP mağazasındaki örnekte ise bu uygulamanın biraz daha genişleyerek, veritabanlarından çıkarılan bilgiyle daha öncesinden yapılan alışverişte alınmış ürünler sıralanarak, müşterinin memnun kalıp kalmadığının da sorulduğu görülmektedir.

²⁵³ David Lyon (2006b), a.g.e., s. 120-134

²⁵⁴ David Lyon (2006b), a.g.e., s. 16

Arsev Bektaş, reklamcılığı, bir ürünü pazarına uygun hale getirmek, tüketiciye tanıtmak, rakipleriyle arasında farklılık yaratmak ve kârı azami düzeye yükseltmek için kullanılan tekniklerin bütünü olarak tanımlar.²⁵⁵ Sanayileşmiş toplumlarda reklamcılık, kurumsal propagandanın en açık biçimidir. Bireylere belirli bir davranışı ya da görüş açısını benimsetmeyi amaçlayan reklamcılık, hedef kitleleri adeta mesaj bombardımanına tutar. Bununla beraber, reklam mesajları, ancak bu inanılmaz bilgi yüklemesi içerisinde kendilerine anlamlı bir yer bulabildikleri ve bireylerin nasıl tepki verebileceklerini tahmin edebildikleri ölçüde etkili olabilir. Bireyler, televizyon ekranına baktıkları halde bir reklamı gerçekten görmeyebilir, radyoyu dinlemelerine karşın belirli tekerlemeleri duymayabilir ya da basılı reklamlara göz atmalarına rağmen bu mesajları okumayabilirler.²⁵⁶ *Azınlık Raporu*'nda yer alan kişiye özel seslenişler, bunun sağlanması için güzel bir strateji örneği ortaya koymaktadır.

Reklamcılık, kitle iletişiminin gelişimi, ulaşım ve iletişim alanlarındaki ilerlemelerle birlikte kitle kültürünün doğuşunu sağlayan en önemli güçtür.²⁵⁷ Uğur Dolgun bu bağlamda, gözetim toplumlarının karakteristik uygulamalarını bünyesinde barındıran ve kapitalist sistemdeki dönüşümler sonrasında ortaya çıkan “yeni ekonomi” anlayışının, sanayi toplumunda ön planda yer alan üretimin yerini günümüzde tüketimin alması ve buna bağlı olarak tüketici davranışlarıyla tüketim kalıplarının piyasada daha önce olmadığı oranda değer ifade etmesinin, pazar

²⁵⁵ Arsev Bektaş (2002), a.g.e., s. 229

²⁵⁶ Jib Fowles (1997), *Advertising and Popular Culture*, Thousand Oaks, CA: Sage Productions

²⁵⁷ Terrance H. Qualter - O'Donnell, Jowett (1991), *Advertising and Democracy in The Mass Age*, New York: St. Martin's

dinamikleri açısından gözetimi zorunluluk haline getirmiş olduğunu ifade eder. Üreticinin elindeki gücün giderek pazarlamacıların eline geçmeye başladığı piyasalarda, tüketiciyle ilgili her türlü bilgi, şirketler için büyümenin ve rakipler karşısında avantaj elde etmenin olmazsa olmaz koşulu haline gelmiştir.

Şirketler ne kadar fazla tüketici bilgisine ulaşabilirlerse sektördeki yerlerini o kadar kolay sağlamlaştırırlar. Böylece gözetim pratiklerini içeren listeye, devlet kurumları, istihbarat servisleri ve merkezi otoriteler yanında, büyük-küçük farkı gözetmeden tüm şirketleri de eklemek gerekmektedir. Asıl önemli olansa, tüketim ve tüketici profillerinin çıkarılması amacıyla, gündelik yaşamda bireyleri dört bir yandan sarmakta olan gözetim pratikleridir. Bu durum, tüketici kalıplarına yönelik enformasyonu, piyasa değeri olan ve rekabet avantajını eline geçirmek isteyen şirketlerce talep edilen bir materyale dönüştürmektedir. Bunun yanında, kapitalist sistemde bireyler toplumun katılımcı üyesi sayılabilmeleri açısından, giderek daha fazla tüketici rolü üstlenmek zorunda kalmakta, yani “tükettikleri oranda vatandaş” olabilmektedirler. Böylece “tüketim” kavramının anlamı değişmekte, tüketim olgusu ekonomik bir süreç olmanın yanında, çeşitli göstergelerle sembollerden oluşan toplumsal ve kültürel bir fenomene dönüşmektedir. Aynı zamanda piyasa da dönüşüme uğrayarak tüketim yerine tüketiciyi hedeflemekte, tüketimin tahlili tüketiciye ait enformasyon yoluyla gerçekleştirilmektedir. Bunun yolu da, tüketiciyi her yönüyle tanımaktan ve sıkı bir şekilde gözetim altına almaktan geçmektedir.²⁵⁸

Ticari gözetimin en sık gerçekleştiği yerler, tüketicileri kendine çekip ürünleri almaya ikna etmek üzere tasarlanmış olan alışveriş merkezleri ve şehirlerdeki tüketici alanlarında gerçekleşmektedir. Fakat internetle birlikte elektronik ticaretin yayılması, ticari gözetimin de farklı bir boyut kazanmasına ve yayılmasına yol açmıştır. Durham Üniversitesi beşeri coğrafya profesörü Stephen Graham, kişisel bilgisayarların satış işlemlerinin gerçekleştirildiği ve kişisel verilerin yollandığı bir yer haline gelmiş olduğuna dikkati çekmektedir. Bilgisayarların sabit

²⁵⁸ Uğur Dolgun (2005b), a.g.e., s.234

disklerine “cookie” olarak adlandırılan ve hangi sitelere girilip çıkıldığının ve nasıl tercihler yapıldığının kayıtlarını tutan ve karşı tarafa yansıtan ajanlar yerleştirilmektedir. Bir siteye yeniden ziyaret gerçekleştirildiğinde kayıtlar yenilenir ve kullanıcı özelleştirilmiş pazarlama teşebbüslerine daha açık bir hale getirilmiş olur.²⁵⁹ Bu uygulamaya bir örnek olarak amazon.com gibi sitelerin bir sonraki ziyaretlerimizde *Azınlık Raporu*’nda olduğu gibi bizleri adlarımızla çağırması ve dönem dönem önceki siparişlerimizle bağlantılı olarak benzeri ürünlerin reklamlarını göndermeleri verilebilir.

Günümüzde ortaya çıkmakta olan bu gelişmeler *Azınlık Raporu*’nda tasvir edilen hayatın bir benzerinin bizleri çevrelemekte olduğunu açıkça göstermektedir. Bu oluşumların, adalet ve mahremiyet hakları açısından sınırları ihlal etmesinin önüne geçilmesi için hem iç hem de uluslararası sınırlarda kapsamlı bir şekilde hukuki temellerin oluşturulması, bireylerin de haklarının korunması için bilinçlendirilerek gerekli önlemler için harekete geçmeleri gerekmektedir.

3.2. Matrix Serisi (1999 – 2003)

Andy ve Larry Wachowski kardeşler tarafından yazılıp yönetilen *Matrix* serisi, postmodern bir yaklaşımla, sinema haricinde iki ve üç boyutlu animasyon tarzlarını da bünyesinde barındırarak kısa filmler halinde bir paket olan *The*

²⁵⁹ Stephen Graham (1998), “The End of Geography or the Explosion of Place? Conceptualizing Space, Place and Information Technology”, *Progress in Human Geography*, sayı:22(2), 165-185 http://www.geography.dur.ac.uk/information/staff/personal/graham/pdf_files/41.pdf (ziyaret tarihi: 4 Haziran 2006)

inceleyerek ve üzerlerinde deneyler yaparak bedenlerini nasıl kontrol edebileceklerini öğrenmişler ve insanların bu yeni varoluş biçimine direniş göstermemeleri için bilinçlerini Matrix adı verilen bilgisayar tabanlı gerçeklikle uyuşturarak sanal bir hapis ortamıyla kontrol altına almışlardır.

Kurmaca gerçeklik temasını merkez alan filmde Matrix, yapısı itibariyle sanal gerçekliği kullanmaktadır ve başka dünyaların egemen konuma geldiği, fiziksel olarak olmasa da zihinlerinin “nöro-biyolojik” yaşam simülasyonu ile etkileşimi kullanılarak işgal edildiği bir ortamdır. Dijital makineler “gerçek” olan gerçekliğe dair her şeyin önünü keserek kendi yarattıkları simülasyon hayatı koymaktadır ve insanların algılayabildikleri şeyler Matrix’in kendilerine sundukları ve ona bağlı kişilerin bu ortam aracılığıyla birbirleriyle etkileşimleri ile ortaya çıkan senaryolarla sınırlandırılmaktadır. Sanal gerçeklik, insanların duyularını 0’lar ve 1’lere, elektrik sinyallerinin iletilip iletilmemesine indirgemıştır. Bu durum o kadar etkilidir ki, sanal dünyada olan yaralanmalar gerçek bedende de aynı etkiyi yaratmakta ve hatta zihnin ölümüyle beden de ölümü gerçekleşmektedir; çünkü bu sistemde zihin olmadan beden de yaşaması imkansızdır.

Matrix’in sanal dünyasında Thomas Anderson adıyla saygın bir yazılım şirketinde programcı olarak çalışan ana karakter, geceleri ise Neo kod adıyla bilgisayar korsanlığı ve yasaklanmış yazılımlarla uğraşmaktadır. Yönetime ait tüm kurumlara ve özel ağlarına dilediği gibi girip çıkarak, gerçeklikle ilgili bazı soruların cevaplarını aramaktadır, fakat bilgisayar tabanlı bir sanal dünyada hayatına

küresel ekonomiyi altüst etmesi üzerine kriz oluşur. İnsanlar makinelerin sundukları barışçı yolları görmezden gelerek onlara savaş açar ve makineler galip gelerek dünyanın kontrolünü ele geçirirler.

hükmedildiğinin farkında değildir. Kendisine ulaşan Morpheus adındaki bir diğer bilgisayar korsanı ve ekibi onu bu soruların cevabını bulması için 1999'un sanal dünyasından gerçek dünyaya yani 2199 yılı olduğu tahmin edilen zamana çıkarırlar. Morpheus, içinde bulunulan koşulların oluşumunu Neo'ya anlatır ve o zamana kadar içinde yaşanılmış olan gerçekliğin ve bildiği her şeyin bir yalan, bir kurmaca olduğunun öğrenilmesi Neo için pek kolay olmaz. Morpheus bilinen gerçeklikle ilgili şu yorumu yapar:

“Gerçek olan nedir? Gerçeği nasıl tanımlarsın? Eğer ne hissettiğinden, koklayabildiğinden tadabildiğin ya da gördüğünden bahsediyorsan, o zaman gerçek dediğin şey kısaca beyin tarafından okunan sinyallerdir.”

Film, öncelikle “gerçek nedir ve nasıl algılanır?” sorusuna odaklıdır ve 1984, *Bıçak Sırtı*, *Gerçeğe Çağrı* distopyalarında da tartışılan konu burada da öncelikli olarak ele alınmaktadır. Bu örneklerde birbiriyle kesişen ayrıntılarla geçmiş bilgisinin, anıların, öğrenilmiş verilerin ve algının gerçeklik olgusunu şekillendiren detaylar olduğu ortaya konmaktadır. Sonuç olarak gerçeklik olarak bildiğimiz şeyi bir bakıma duyu organlarımız aracılığıyla beyinlerimize gönderilen verilerin yorumlanması olarak tanımlayabiliriz. *Cesur Yeni Dünya*, *Bıçak Sırtı* ve *Gerçeğe Çağrı* örneklerinde verilerin beyinlere yerleştirilerek gerçekliğin ve kimliklerin programlanması gerçekleştirilirken, *Matrix*'de bu durum, makinaların kapsüllerdeki kişilerin beyinlerine giden sinir sistemlerini kendi bağlantılarıyla ele geçirmesi ve sadece kendi etkileşimli sanal gerçeklik sisteminden gelen verilerin geçişine izin vererek bireylerce algılanan gerçekliği şekillendirmeleriyle ileri bir noktaya taşınmaktadır.

Matrix dünyasının algıya hakimiyetine benzeyen bir yaklaşımı günümüzde bilgisayar oyunlarında görmemiz mümkündür. Bu konuda özellikle 1980’lerden itibaren bilgisayarların grafik ve ses özellikleriyle paralel olarak gelişen bilgisayar oyunlarına bakacak olursak bu yaklaşımı daha iyi anlayabiliriz. Bu yazılımlar kendi mikro dünyalarını kurabilmekte ve sunmakta olduğu etkileşimle oyunu oynayan kişinin bilincini oyunun oynandığı süre boyunca kaplayabilmektedir. 1990’larda bilgisayarların grafiksel yetenekleri ilerleme kaydettikçe gerçekçi görselliğin elde edilmesi söz konusu olmuş ve kişiler için bu noktadan sonra ekranda gördüğü görüntüyü kendi gerçekliğiymiş gibi algılamaya başlayarak farklı bir boyuta geçiş yaptığı ve yazılımın dünyasıyla bütünleşerek oyunlardaki senaryoları “yaşamaya” başladığı bir dönem başlamıştır.²⁶² Internetin gelişmesi ve hızlanmasıyla birlikte “online gaming”, yani aynı anda oyun ortamının sunmuş olduğu “başka dünya” gerçekliği içinde, dünyanın her köşesinden insanın buluşabildiği sanal bir ortam çerçevesinde, ortamın kurallarıyla etkileştiği bir uygulama ortaya çıkmıştır.

Jean Baudrillard’ın simulakr kuramına göre düşünüldüğünde Matrix bir simulakr olarak nitelenebilir, çünkü “orijinali olmayan bir kopyadır”. 20. yüzyıl dünyası artık yoktur, gerçek dünya savaştan dolayı bir harabe haline gelmiştir ve sağ kalanlarsa yer altına sığınmışlardır. Fakat 1999’un dünyası bilgisayar simülasyonu olarak varolmaktadır. İnsanlar bir simulakrın içinde yaşamaktadırlar, kendisinin gerçekliğinde var olan bir kopya dünyada. Filmde Morpheus, Baudrillard’dan bir alıntı yaparak “Gerçekliğin çölüne hoşgeldin” ifadesini kullanarak Baudrillard

²⁶² Oyunların “game-play” olarak adlandırılan oynanma yapılarının gelişimine bakıldığında, özellikle 1990’ların ikinci yarısından itibaren karmaşık yazılım yapısı ve AI, yani yapay zeka ile kendi dünyasının kurallarını sunabilen ve oyunu oynayanın kararları ve seçimleri ile bu dünyanın etkileşimi sonucu birçok senaryonun ve olay akışının ortaya çıktığı oyunlar söz konusu olmuştur. Genellikle FRP yani “Fantasy Role Playing” olarak adlandırılan oyunlarla kişi farklı yerler, farklı zamanlar ve farklı kimliklerde farklı hayatlar yaşama şansını bulabilmektedir.

felsefesinin temelinde yer alan üçüncü grup simulakrlara işaret eder. Bu hipergerçekliktir, kodlar ve modellerden inşa edilmektedir ve gerçek dünyada bulunan hiçbir şeyi referans alma zorunluluğu bulunmamaktadır. Baudrillard’a göre postmodern toplum “orijinal” kavramını, kendinden hakiki gözüken bir şeyi temsil eden şey için reddetmiştir.²⁶³

George Orwell'in 1984'ünde olduğu gibi *Matrix*'te de insanların hayatının görünmez bir irade tarafından denetlenip yönlendirilmesi söz konusudur. 1984'te Büyük Birader adıyla zihinlerde somutlaşan bu irade, *Matrix*'te insanların kendi elleriyle yarattığı ama kontrollerinden çıkan teknoloji halinde ortaya çıkmaktadır. 1984'te insanlar tele ekranlar, düşünce polisleri ve muhbirlerle gözetim ve denetim altına alınırken, *Matrix*'te durum daha vahimdir, çünkü insanlar zaten zihnen ekranın içindedirler, yani hayatları sanal ortamda farkettilmeden manipüle edilmektedir.²⁶⁴ Ayrıca Düşünce Polislerinden de üstün, sanal ortamın sağladığı fizik kurallarının üstünde güce sahip ajanlar da söz konusudur. Sistem, kapsüllerdeki insanların beyinsel tepkimelerine karşılık simülasyonun işleyişinin hesaplamalarını yaptığından her türlü hareket, davranış ve sisteme aykırı bir oluşum derhal sistem tarafından algılanarak önlemleri alınmaktadır.

Matrix serisinin özellikle ilk filminde daha kolay bir hayatın insanlar için öneminin vurgusuyla sentetik hayatla gerçeklik arasındaki karşıtlık ortaya konmuştur; Cypher ne kadar sahte olsa da, *Matrix*'i dışarıdaki zor gerçek dünyaya

²⁶³ Baudrillard, Jean (1998), *Simulakrlar ve Simulasyon*, çev. Oğuz Adanır, 1. Baskı, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları

²⁶⁴ Zehra Âzâde Soysal (1999), “*Matrix* ya da İçsel Bir Yolculuk Hikayesi”, *Ülke Dergisi*, Sayı 41

tercih eder ve yeniden Matrix'e dahil olmak için arkadaşlarına ihanet eder. Cypher'ın Ajan Smith'le pazarlık yaptığı sahnede "bilgisizlik mutluluktur" ifadesi 1984'teki "bilgisizlik kuvvettir" sloganını hatırlatmaktadır. Gerçek dünya ortamında yüzleşmemiz gereken zor şeyler vardır ve sistem tarafından köleler haline getirildiğimiz farkına varmak da ilk adım olmaktadır. Bir sonraki adım gerçek özgürlük için güvende olma duygusunun feda edilmesidir. Bu iki adım da filmin karakterleri tarafından atılmış olmaktadır; fakat daha ötesi söz konusu mudur?²⁶⁵ *Simulakra ve Simulasyon*'da yer alan "Nihilizm üzerine" başlıklı bölüm, terörizm kavramına kontrol mekanizmalarına "ışık tutan" bir araç oluşuna dikkati çeker, fakat aynı zamanda sistemin kendisini nihilistik olarak gözlemler ve şiddeti bile kayıtsızlıkla içselleştirebilir. Sonuçta, Baudrillard'a göre sorun çözümsüzdür.²⁶⁶

Platon'un, *Devlet* ütopyasında yer alan *Mağaranın Alegorisi* ile *Matrix* arasındaki bağlantı ve kurmaca olandan gerçek olana geçiş evresinin tasviri dikkati çekmektedir. Platon'un bu alegorisinin önemi, sadece en çok aydınlanmış olan kişilerin farkına varabileceği, görünen şeylerin altında görünmez gizli gerçeklerin yatmasının vurgulanmasındadır. Platon'un ütöpik görüşüne göre ancak bu aydınlanmaya ulaşabilenler geri kalanların idarecisi ve kanun koyucuları olabilirler. Eserde bu uygulama şu şekilde tasvir edilmektedir:

Çocukluklarından itibaren bedenleri ve bakış yönleri zincirlerle sabitlenmiş mahkumların bir mağara duvarına bağlanmaları söz konusudur. Mahkumların arka tarafında dev bir ateş yanmaktadır ve ışığın yansıma yönünde çeşitli hayvanlar,

²⁶⁵ Jim Rovira (2003), "Baudrillard and Hollywood: subverting the mechanism of control and The Matrix", <http://towerofbabel.com/sections/film/cinemastardust/matrixtr.htm> (ziyaret tarihi: 17 Mart 2006)

²⁶⁶ Jean Baudrillard (1998), a.g.e.

bitkiler vb. şekiller yükseltilmiş bir yürüme yolundan geçirilerek gölgelerinin, mahkumların tek algı noktası olan duvara yansması sağlanır. Bu şekilleri taşıyanların konuşmaları ise mahkumlar tarafından gölgelerin sesleriymiş gibi algılanmaktadır. Bu gölgeler ve sesler mahkumların tek bildikleri gerçekliktir. Bir mahkumun salınması halinde ateşi gördüğünde gözleri kamaşacaktır ve beliren şekiller gölgelerinden daha az gerçek gelecektir. Mağaradan dışarı çıkarılacak olursa yine bir şey göremeyecek kadar gözleri kamaşacaktır ve zamanla bu yeni gerçekliğe gözleri alışmaya başladıkça karanlıktaki görüntülerden daha parlak görüntülere doğru algılama ve alışma süreci geçerli olacaktır. En sonunda tüm görünebilirlik kavramının ardındaki ışığın esas kaynağı olan güneşi ve anlamını algılayabilecektir.²⁶⁷

Bu alegoride, “aydınlanma” sürecinden sonra bu kişinin mağarada kalmış olan arkadaşlarını kurtarma isteği duyması oldukça doğaldır; mağaraya geri döndüğünde, kurtarmayı istediği arkadaşlarının gerçeği nasıl karşılayacakları ve verecekleri tepkinin ne olacağı önemli bir konudur. Bir kısmının serbest bırakılmak istemeyip kendi gerçekliği, alıştığı ortamın yanılısamanın mutluluğu içinde kalmak istemeleri, bunun için saldırganlaşmaları bile söz konusu olabilecektir.²⁶⁸

Peki *Matrix* serisi bir çözüm önerebilmekte midir? Sonuçta Neo’nun kimliğinin, gerçekliğin ayrıca *Matrix*’deki gücünün farkına varmış olması ve kendini bu uğurda feda etmesiyle seyirci sanal dünyanın sona ereceğine inandırılmaya çalışılmaktadır. Peki sonrasında ne olacaktır? Filmin kurmakta olduğu alemde milyonlarca kişi podlarda, gerçek dünyanın koşullarından haberdar değildir.

²⁶⁷ Platon (1980), *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, 4. baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi

²⁶⁸ Benjamin Jowett (1998), “Plato: The Allegory of the Cave, from Republic”, *Reading About The World*, Volume 1, Washington State University Press, http://www.wsu.edu:8080/~wldciv/world_civ_reader/world_civ_reader_1/plato.html (ziyaret tarihi: 4 Mart 2006)

Milyonların uyandırılmasına ne dünya hazırdır ne de insanlar.²⁶⁹ Matrix yok olmamıştır*, Zion'daki yönetim biçimi de hala seçkinlerin elinde bulunmakta ve ayrıca insan tarlaları da hala yerinde durmaktadır.²⁷⁰ Hemen her şeyi makinelerin, mimar ve kahinin düzenlediği, mimarın serinin sonunda vurguladığı gibi barışın sadece aynı oyunun başka türlü oynanmasına indirgendiği, hemen her şeyin yine Matrix'e ve kararlarına bağlı olduğu bir dünyada, gerek kurtarıcı olarak görülen Neo'nun gerekse Zion insanlarının bir iradeleri olduğundan söz etmek mümkün değildir. Kısacası, serinin son filmi *Matrix Devrimleri*'nin mesajı, serinin ilk filmi *The Matrix*'de gerçekleştirilen devrimin bir yanılsamadan ibaret olduğu, hiçbir çıkışın olmadığı böylesi bir dünyada bir devrimin gerçekleşmesinin olanaksız olduğudur.²⁷¹ *Matrix Devrimleri*'nin sonlarına doğru Ajan Smith'in ağzından şu yorum yapılır:

“Tüm bu uğraşının, bu direnişinin, öte nedeni nedir? Özgürlük mü? Gerçeklik mi? Belki de insanların sevgisini kazanmak için barıştır? Tüm bunlar insanların varoluşlarını meşru kılmak için uydurdukları yapay değerler, hepsi tıpkı *Matrix*'in yapaylığı kadar yapay”

Buna karşılık Neo'nun verebildiği tek cevap, “Benimki sadece bir seçim ve sen her zaman haklıydın” şeklinde olur. Gerçekten de elle tutulur hiçbir ahlaki zeminin, insanların sistemi yeniden üretmek dışında bir işlevi kalmadığı bir dünyada

²⁶⁹ Jim Rovira (2003), a.g.e.

* Sonuçta makineler insanlarla daha büyük bir tehdit karşısında bir anlaşma yapmışlardır.

²⁷⁰ Ender Ayna, (2003) “Uyarı: Program Yanıt Vermiyor, Devrim Gerçekleşmedi”, *Altıyazı*, Sayı 24 (Kasım 2003)

²⁷¹ Murat Güney (2003), “*Matrix'in Nihai Mesajı..*”, *Altıyazı*, sayı:24, Kasım 2003, s. 89

çaresiz kalan Neo'nun kurtardığı ve daha doğrusu kurtarabileceği hiçbir şey bulunmamaktadır.²⁷²

Kendi dünyamıza baktığımızda medyanın yükselen rolü, gerçekliğin yitirilişinin açık bir kanıtıdır: "imgeler, göstergeler ve kodlar üreten taklit makineleri" olarak medya, temsil ve gerçeklik bağıntısının "tersine çevrilişi"nin en yetkin örneğini verir. Medya, gerçekliği yansıtan bir dolayım olmaktan çıkarak; gerçek dediğimiz her şeyin kendisinin bir dolayımı olarak ortaya çıktığı tözsel bir bulutsu'ya dönüşmüş gibidir. Sanki karşımızda gerçek olandan daha gerçek bir gerçeklik vardır. Salt habersel, bir sava göre de 'çıplak' gerçeğin anlatımına dayanmayan televizyon iletişimde bu etkileşim farklı bir içerik kazanmaktadır. Çünkü aynı paradigmanın bir sonucu olarak, yani gerçeğin karşıdakinin alımlama özgürlüğü içinde üretilmesi sonucunda, "kültürel değerin toplumsal olarak inşası"na dönük bir akışkanlık yaratılmaktadır. Bu, aslında televizyon gibi görsel medyanın son derecede bilinçli olarak kullandığı bir tekniktir. Bütün televizyon görsel mantığının bu yaklaşım üstüne kurulduğu söylenebilir ki, yine bu olgu, görsel medya gerçeğinin yukarıda değinilen çoğulluğunu da belirler.²⁷³ Aslında amaç tam olarak şudur: Gerçekle olan edimsel bağı koparmak, "var olmayan bir gerçekliğin görüntüsünü yaratmak" aç olanı tok, kötüyü iyi, mutsuzu mutlu gibi göstermek. Gerçeklik ve sanallık arasındaki ayrımı ortadan kaldırmak.²⁷⁴

²⁷² Murat Güney (2003), a.g.e., s. 89

²⁷³ Ali Rıza Taşkale (2006), *Medya ve Anlatısı: "Gerçeğin Görüntüsel Çölüne Hoşgeldiniz!",* http://www.tesmeralsekdiz.org/icinden_okumalar/medya_ve_gercegin_colu.asp, (ziyaret tarihi: 17 Aralık 2006)

²⁷⁴ Oğuz Adanır (2000), *Baudrillard'ın Simülasyon Kuramı Üzerine Notlar Ve Söyleşiler*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, s. 43

Sosyolog C. W. Mills, özgürlüğün tanımını yaparken, özgürlüğün sadece insanın dilediğini yapabilmesi olanağı ya da önündeki seçeneklerden birini seçebilmesi olanağı olmadığını ifade eder. Bu bağlamda özgürlüğün elde edilebilmesi için öncelikle seçenekler üzerinde düşünülmesi ve tahlil edilmesi gerekmektedir, özgürlük bundan sonra tanımlanabilir. Mills'e göre özgürlük sorunu "insana ilişkin sorunların geleceğine dair kararların nasıl kimin tarafından alınmakta olduğu sorunudur. Yani özgürlük sorunu, "bir karar mekanizması" ve "insanın olası geleceklerinin neler olabileceği" sorunudur."²⁷⁵ Mills'e göre, modern çağda özgürlüğe ve akla yönelik en önemli tehdit, "ortadaki sorunların açık ve görünen sorunlar haline getirilmemiş olması; sorunların açıkça ifade edilip ortaya konması yerine, sorunlarla ilgilenme konusunda yaygın bir isteksizliğin oluşturulmasıdır." Sorunların açıklığa kavuşturulamamasının nedeni ise, bunları açıklığa kavuşturmak için gerekli yetenek ve niteliklerin tehdit altında bırakılmasıdır.²⁷⁶ Fakat herkesin özgürlük için gerekli olan akla sahip olmakta istekli olmayışı, özgürlüğü istememesi, insanları "mutlu robotlar" haline getirmiştir. Mills her ne kadar özgürlük sorununun insanın kendi tarihini düşünüp yorumlamasıyla çözülebileceğini söylemiş olsa da, ona göre, insanlar düşünme yeteneklerini yitirmiş olmalarından dolayı böyle bir sorunun varlığını tanımayacak, bu nedenle de özgürlüğü istemeyecek ve "mutlu" bir şekilde yaşayacaklardır.²⁷⁷

Baudrillard, *Matrix Reloaded* filmiyle ilgili olarak 19 Haziran 2003 tarihli *The Observer* gazetesinde yayımlanan röportajında, *Matrix*'in, zaten büyük bir

²⁷⁵ Charles Wright Mills (2000), *Toplumbilimsel Düşün*, çev. Ünsal Oskay, İstanbul: Der Yayınevi, s. 276

²⁷⁶ Charles Wright Mills (2000), a.g.e., s. 283

²⁷⁷ Dilek Özhan Koçak, a. g. e., s. 64

“matrix” tarafından üretilip pazarlandığını dile getirmiştir. Baudrillard’a göre Matrix’i yaratan mimarın, Zion’un anomalilerinin de sisteme dahil edilip etkisiz hale getirmek için kurulduğunu söylemesi, filmin mutlak ve çıkışsız bir dünya öngördüğünü göstermektedir. Düşünre göre dikkat çekici olan nokta ise aslında filmin, dünya çapında pazarlanması ve yayılmasının, içeriğinin bir dışavurumu olmasıydı. Bu noktada Marshall McLuhan’ın ‘araç mesajdır’ deyişine göndermede bulunan Baudrillard ironik bir dille, *Matrix*’in mesajının tam olarak kendi kendisi olduğunu ifade etmektedir. Baudrillard aslında bu değerlendirmeleriyle filmin durduğu noktayı ortaya koyuyor ve konu olarak simülasyonu seçen *Matrix* filmlerinin de simülasyon düzeninden ayrı düşünölemeyeceğini, filmlerin bugünkü dünyanın bir uzantısı olduğunu çarpıcı bir şekilde açıklamaktadır.²⁷⁸

Gözetim sistemlerinin insan yaşamına hükmü sonucunda tek bir alan işgal edilmemiştir. *Matrix*’te “Makineleşme” sürecinde gözetim sistemi, insan bedeni ve beyinde nasıl uygulanacaktır?” sorusu mercek altına alınmıştır. Gerçek ile sanal arasındaki ayrımı yok eden *Matrix*, çift değışkenli karşıtlıklara dayalı sistemlerin, insanın elini kolunu bağladığını, onu köleleştirdiğini ve tüm yaşam enerjisini emip yok ettiğini söylemektedir. Söz konusu sistem, bir ve sıfır seçeneklerine dayalı bilgisayar sistemleri olabileceği gibi, gerçek/sahte, doğa/teknoloji, din/bilim, kadın/erkek, ak/kara gibi karşıtlıklara dayanan tüm düşünce sistemleri de olabilmektedir. İnsanoğlu bu yüzyıla kadar geçirdiği sosyal ve siyasi ortamda kendi yarattığı sistemin kurbanı olmuştur ve onun kontrolünde onun yarattığı gerçeklikleri

²⁷⁸ Baudrillard, Jean (2003b), “The Matrix Decoded: Le Nouvel Observateur Interview With Jean Baudrillard “, *International Journal of Baudrillard Studies*, Volume 1, Sayı:2 (19-25 Haziran 2003) çev. Gary Genosko – Adam Bryx, http://www.ubishops.ca/BaudrillardStudies/vol1_2/genosko.htm#_edn1 , (ziyaret tarihi: 10 Mart 2006)

yaşamak zorunda kalmıştır. Yaşadığımız kurmaca gerçeklik ve yaşanan tatlı cehalet de mutluluk kaynağımız olmuştur.

3.3. *İsyan (Equilibrium, 2002)*

Kurt Wimmer tarafından yazılmış ve yönetilmiş olan *İsyan*, hikaye yapısı olarak postmodern bir yaklaşımla George Orwell'in *1984*, Ray Bradbury'nin *Fahrenheit 451*, Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya*, George Lucas'ın *THX 1138*, *Logan'ın Kaçışı (Logan's Run)*, *Bıçak Sırtı* ve Wachowski kardeşlerin *Matrix* serisi gibi distopyalardan referanslar sunmaktadır. Film, 11 Eylül olaylarından sonra ortaya çıkan açık totaliter sistem eleştirileriyle yüklü olmasıyla dikkat çekmektedir.

Distopik sistem, tüm dünyayı yakıp yıkan III. Dünya Savaşı'nın sonrasında totaliter rejimle yönetilen Libria adındaki bir ülkede kurulmaktadır. Dış dünyadan dev duvarlarla soyutlanan topluluk Peder olarak anılan bir liderin idaresi altında bulunan Tetragrammaton* Meclisi tarafından yönetilmektedir. Peder'in *1984* romanında yer alan Büyük Birader ile idare, propaganda, gözetim ve denetim için kullandığı polis kuvvetleri açısından benzerlikleri söz konusudur. Ülkenin her tarafında mevcut bulunan dev ekranlarla sürekli olarak Peder'in propagandası yayınlanmaktadır.

* Tetragrammaton – Yunanca'da Yahudilerin 'Tanrı'yı ifade etmek için kullandıkları dört harfli bir kelimedir. (YHMH-Yod, He, Waw, He)

Yönetim, dünya savaşının nedeni olarak insanî duyguları sorumlu tutmaktadır ve toplumda duygular her türlü yöntem kullanılarak bastırılmaktadır. Bu yöntemlerin başında, *Cesur Yeni Dünya* ve *THX 1138*'den tanıdık bir yöntem olarak karşımıza çıkan, Prozium adı verilen bir uyuşturucunun kullanımı gelmektedir. Equilibrium²⁷⁹ adı verilen merkezlerden alınmakta olan ve yurttaşların düzenli olarak kendilerine enjekte etmeleri zorunlu tutulan bu uyuşturucu, insanların duygularını körelterek empati kurmalarını engellemektedir.²⁸⁰ Bu yolla bireylerin gerçeklikleri ve toplumsal hayat, bedenlerin biyolojik olarak kontrol altına alınmasıyla yönetimin istediği şekilde biçimlendirilir. Kişiler arası ilişkiler, aile fertleri arasındaki bağlar bile bu şekilde etkisiz hale getirilir. 1984'te görmüş olduğumuz gibi yönetimin ideolojisi herşeyin üzerine yerleştirilerek yakın akrabaların birbirlerini ihbar ederek ölüme göndermeleri bile sağlanır.

Francis Fukuyama, psikolojinin bedendeki kimyasallara dayalı olmasına dikkati çekmektedir ve günümüzdeki mevcut ilaçları göz önüne alarak bir veya iki nesil sonra nörofarmakolojideki gelişmelerin filmde ele alınan Prozium gibi duygu kontrolü ilaçlarının üretimine olanak tanıyacacağını öngörmektedir. Fukuyama özellikle eczacılık uygulamalarının halihazırda kendine güven ve konsantrasyonu düzenleyici Prozac ve Ritalin gibi ilaçların üretimini başarabilmiş olmasına dikkati çekmektedir. Prozac bir anlamda, *Cesur Yeni Dünya*'da yer alan Soma ile benzeşmektedir; bu ilaç bir açıdan mutluluk hapi olarak görülebilmekteyken genelde hiperaktif çocukların sakinleştirilmesi için kullanılan Ritalin de bir bakıma bir toplumsal kontrol aracı olarak ortaya çıkmıştır. Fukuyama, Ritalin kullanımıyla ilgili,

²⁷⁹ Equilibrium - denge

²⁸⁰ Bu uygulamayla *Bıçak Sırtı* filminde insanların yaşamakta oldukları empati kuramama halinin bir benzeri oluşturulur.

sınıflarda yerinde durmayarak yaramazlık yapan çocuklar ve gençler örneğini vermektedir. İnsan evrimi, o yaştakileri saatlerce masalarda oturmak üzere şekillendirmemiştir ve ebevyenlerle öğretmenlerin bu ilaç sayesinde insanın doğasından gelen fiziksel aktifliği bastırarak çocuklar üzerinde kontrol sağlamaları mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda gelecekte bilimin genetik bilgisiyle istenmeyen davranışların devre dışı bırakılması ve istenildiği gibi yönlendirebilmesi için kişilerin genetik yapılarına göre özel üretilecek ilaçların üretiminin mümkün olabileceğini ifade etmektedir.²⁸¹

İsyan'da duygusal öğelerin yok edilmesi kapsamında sanat eserleri, müzik ve edebiyat ürünleri gibi her türlü kültürel ürün EC-10 olarak adlandırılarak yasaklanır ve *Fahrenheit 451*'i hatırlatan bir şekilde, özel birimler tarafından yakılarak yok edilir; evcil hayvanların bakımı bile suç kabul edilmekte olup, sistematik temizlik yapılmaktadır.

Totaliter rejimle yönetimi tasvir edilen distopyaların genel bir özelliği Libria yaşantısında da ortaya çıkmaktadır: Tetragrammaton Meclisi, her vatandaşı için tek tip hayatlar yaratmaya çalışmakta ve birey olma kavramını ortadan kaldırmaktadır. Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya*'da ifade ettiği gibi bireyselliklerin ön plana çıkarılması ve kendi başına hareket edilmeye çalışılması durumunda, toplumsal düzenin alt üst olma tehlikesi belirecektir. Buradaki mantık, "birey hissederse topluluk sendeler" anlayışı üzerine temellendirilmektedir; yöneticilere göre

²⁸¹ Francis Fukuyama (2002), *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution*, New York: Farrar, Straus, and Giroux

bireysellik, “bir tek bireyin hayatından çok daha fazlasını tehdit etmekte ve toplumun kendisi için ciddi bir tehlike oluşturmaktadır.”²⁸²

Libria’da denetim mekanizmaları, bu bağlamda birlik ve uyumun sağlanması için kullanılmaktadır. Gözetim, kanun kuvvetlerinin en üst noktasında bulunan, Grammaton Rahipleri olarak adlandırılan, her türlü yetkiyle donatılmış özel polis kuvvetlerinin kontrolündedir. Nazi döneminin SS subayları ve günümüzün federal ajanları gibi ayrıcalıklı bir konumda olan Rahipler özellikle EC-10 materyallerinin takibi ve bu yolla aynı zamanda duygu ihlali yapanların izinin sürülmesi ve imha edilmeleriyle görevlendirilmişlerdir. Kurallara uymayanlarla ilgili cezalandırma sistemleri etkili bir şekilde çalıştırılmakta ve yakalananlar Adalet Sarayı’nda görülen bir dava sonrasında devlet düşmanı olduğuna karar verilenlerin dev fırınlarda “işlenmektedirler”.

Şehir duvarları dışında yaşayan ve savaş öncesi toplumundan kalan bir yaşama tarzıyla sanat eserlerini stoklayarak korumaya çalışan bir diğer direniş grubuna sık sık baskınlar düzenlenmektedir.²⁸³ Polis kuvvetleri ve Rahiplerin tüm çalışmalarına karşın Libria’da “Yeraltı” olarak bilinen bir direniş hareketinin varlığı söz konusudur. Bu hareketin üyeleri totaliter devletin yaklaşımının tersine, savaş ve suç ortamlarının insani duyguların yaşanmasında yan etkiler ve ödenecek olan küçük bedeller olduğuna inanmaktadırlar. Bu örgütün üyeleri Proziyum fabrikalarını hedef

²⁸² Aldous Huxley (2000), *Cesur Yeni Dünya*, çev. Ümit Tosun, 3. baskı, İthaki Yayınları, İstanbul, 2000, s. 132

²⁸³ Yevgeni Zamyatin’in *Biz* distopyasında yer alan Yeşil Duvar ve vahşi kalabilmiş doğadaki asillerle paralellik söz konusudur.

alan terörist saldırılar düzenleyerek totaliter yönetime karşı bir devrim hareketi başlatmaya çalışmaktadırlar.

Filmin baş kahramanı, John Preston adında duygu ihlali yapanları sezebilme yeteneğiyle başarı kazanmış Libria'nın en üst rütbeli Grammaton Rahiplerinden biridir. Bir operasyon sonrasında, bir kitabı saklayan ortağını soğuk kanlılıkla öldürmesiyle sistemin ideal temsilcisi olarak sunulan Preston için değişim, bir doz Proziyum alımını kaçırmayla başlar ve bastırılan duyguları yeniden su yüzüne çıkar. Duygu suçundan dolayı karısının idam edilmesini de içeren geçmişini sorgular. İmha ettiği eserleri anlamaya ve suçlu gözüyle bakılan kişilerle empati kurmaya başlar. Yoğun gözetim toplumunun ardındaki gizemi araştırmaya başlayan Preston, direnişçilere katılarak sistemin çöküşüne yardım eder.

Bu süreçte liderin yıllar önce öldüğü ve yerine Tetragrammaton Meclisi tarafından Dupont'un lider seçildiğini öğrenilir. Meclis, *1984* romanında olduğu gibi bir strateji izlemiştir ve sahte gerçeklik kullanarak eski liderin sanal görüntülerini kullanarak toplum üzerindeki baskıyı sürdürmeye devam etmiştir. Ayrıca finalde yönetimin kendisini vatandaşları için zorunlu kıldığı her türlü duygu ve davranıştan muaf tuttuğu açıkça ortaya çıkar. Preston ve direnişçiler Dupont'u öldürür ve sonrasında da propaganda ekranlarının kaynağını ve ilaç fabrikalarını yok ederek ülkedeki totaliter rejimi devirmeyi başarırlar.

Film, distopik birçok öğeyi bir araya getiren bir yaklaşım içinde olmasına rağmen mutlu bir sonla bitmektedir. Finalde, devrim görüntüleri arasında mavi bir

göze yansıyan yanan binaların görüntüsüyle *Bıçak Sırtı*'na gönderme yapılmaktadır; o filmde şehirleşme ve makineleşmenin insanlığa baskın gelişini vurgulamak üzere kullanılan bu görüntünün *İsyan*'da distopik yönetime baskın gelen, insani duygularını geri kazanmış yığınların devrimini vurgulamak için kullanılması dikkat çekicidir. *İsyan*, klasik distopya romanlarında olduğu gibi, totaliter rejime yönelik çeşitli uyarılarda bulunmaktadır. Fakat bu uyarılar yanında çözümün de kültür ve insani değerleri kaybetmeyerek, gereğinde tepki göstererek sağlanabileceği mesajını vermektedir. 2001 yılı sonrasında ABD yönetiminin özgürlükleri kısıtlayıcı birçok gözetim yasasını devreye sokmasıyla totaliter rejimlerdeki benzer bir ortamın oluşacağı sinyallerini verdiği bir dönemde bu filmin yapılması bu açıdan önem taşımaktadır.

3.4. *GATTACA* (1997)

Andrew Niccol'un senaryosunu yazıp yönettiği *GATTACA*'da genetik biliminin giderek artan önemine bağlı olarak yol açabileceği toplumsal değişiklikler hakkında uyarılarda bulunmaktadır.²⁸⁴ Film, genetik müdahalelerle oluşturulması muhtemel adaletsiz toplumsal yapının nasıl olacağı ve insan DNA'sı odaklı biyometrik gözetim sistemlerinin kullanımıyla nasıl destekleneceğini ele almaktadır.

²⁸⁴ *GATTACA*, ismini, DNA yapısında var olan temel molekül çiftleri olan Adenin, Timin, Sitozin (Cytosine) ve Guanin'den almaktadır ve ele aldığı konu itibarıyla bir cyberpunk hikayesi olmaktan daha çok biyopunk niteliği taşımaktadır. Biyopunk, genetik biliminin hayatlarımızda daha çok önem kazanmaya başlamasıyla biyoteknoloji odaklı toplumların nihilistik ve karanlık yönlerini dedektiflik romanları, kara filmler, Japon animeleri ve postmodernist metinlerin tarzlarını kullanarak dışarıvuran bir alt akımdır. Cyberpunk akımından farklı olarak, bireyler mekanik yollarla değil, genetik mühendisliğin nimetleriyle oluşturulmaktadır.

GATTACA'nın ortaya koyduğu distopik sistemde toplumsal hayat sürekli ilerlemeye ve mükemmelliye yönelik olarak şekillendirilmektedir ve genetik bilimi bu hayatın belirleyici ögesi konumundadır. Bu dünyada insanlar eskisi gibi cinsel ilişki sonucu değil, laboratuvar ortamında yaratılmaktadır. Uygulamada bireyler tüm genetik haritaları çıkarılmış, herhangi bir zihinsel ya da fiziksel kusur oluşturabilecek genetik kodları ayıklanmış ve sadece başarılı olmak için mükemmelleştirilmiş bir şekilde dünyaya getirilebilmektedirler. *GATTACA*'da sorulan soru, mükemmel insanın ve toplumun oluşturulmasının ve böyle bir ortamda gerçekten insanlık değerlerinin korunmasının mümkün olup olmayacağıdır.

Genetik müdahaleyle geliştirilen bireyler toplumsal yapı içerisinde en üst sınıfı oluştururken, doğal yöntemle dünyaya gelen bireyler toplumda “yeni alt sınıf vatandaşlar” olarak görülmektedir. Doğum anında yapılan DNA tahlilleriyle yetişkinlikteki IQ seviyesi, bedensel gelişim ve sınırlılıklar gibi ayrıntıların tespitiyle hayatlarının biyolojik özeti çıkarılan bireyler, ya “geçerli” ya da “geçersiz” (aynı zamanda dejenere (de-gene-rate) terimi de kullanılmakta) olarak sınıflandırılırlar ve toplum içinde bu sıfatlarının belirlediği sınırlar içinde yaşamak zorunda bırakılmaktadırlar. Bu sınırlar özellikle iş hayatında kendini belli etmektedir ve kişilerin seçilmesinde başlıca ölçüt olarak DNA yapılarına bakılmaktadır. Filmde bu ayrımcı yaklaşıma “Genoizm” adı verilmektedir ve aslında yasadışı olmasına rağmen toplumun kanunları ciddiye almayarak işe alımlarda geçerli bireylere öncelik verildiği vurgulanmaktadır. Ayrıca toplumun mükemmelliye olan saplantısı elit tabaka olarak kabul edilen geçerlilerin de toplum normlarıncı sürekli olarak başarılı olmak için zorlanmalarına yol açmaktadır. Rekabetçi ortam içinde bireylerin her

türlü müdahaleyle geliştirilmelerine rağmen onlar arasında da genetik bir rekabetin varlığı söz konusudur. Örneğin Eugene Morrow karakteri şampiyon bir yüzücü olarak tasarlanmış olmasına rağmen olimpiyatlarda ikincilik almıştır ve toplumun kendinden beklediklerini veremediği için intihara kalkışmıştır. Gattaca şirketinin ütöpik toplum tasarısı, genetik gözetimle ve sadece en iyilerin seçildiği ayrımcı yaklaşımıyla gerçekleştirilebilmektedir.

Hikayenin odaklandığı Vincent Freeman²⁸⁵ karakteri, ‘tutku çocuğu’ olarak adlandırılan, eski yöntemle dünyaya gelmiş bir bireydir. Mükemmelliğin ölçüt olduğu bu toplumsal yapı içinde Vincent göz bozukluğu, ölümcül bir kalp rahatsızlığı ve sıradan bir fiziğe sahiptir.²⁸⁶ Toplumsal normlar içinde doğal bir insan oluşunun getirdikleri yüzünden ailesinin varlığından pek gurur duymadığı ve dışladığı bir üyesidir, kardeşi Anton ise genetik müdahaleyle Vincent’in sahip olamadığı fiziksel ve zihinsel özellikleriyle toplum ve ailesi tarafından kabul gören, daha çok iş olanağına erişmek gibi ayrıcalıklara sahip “geçerli” bir birey olarak ortaya konmaktadır. *GATTACA*, Vincent’in bu dengesizlik ortamını aşabilmek için Eugene Morrow adlı geçerli bir kişinin genetik kimliğini kullanarak Gattaca şirketinde en üst seviyede bir mühendis olmayı başarması ve önemli bir uzay programına katılmasının hikayesini anlatmaktadır.

²⁸⁵ Burada kahramanın soyadı olan Freeman ile de bireyin özgürlüğüyle ilgili bir vurgulama da söz konusudur.

²⁸⁶ Los Angeles Times yazarı Jack Mathews filmle ilgili yaptığı eleştirisinde geleceğin genetik biliminde insana müdahaleyle ilgili her türlü gelişmeye rağmen astigmat ve kalp sorunları gibi, diğer bedensel kusurlara karşı bir müdahalenin olmayışına dikkat çekmektedir. Günümüzde bile benzeri tedavi yöntemlerinin varlığı göz önüne alındığında “çok uzak olmayan bir gelecekte” bu yöntemlerin kullanımdan kalkmış olmaları ilginçtir. Bu noktada, normal yollarla dünyaya gelen insanların, en az harcamayla sürekli gelişme yanlısı sistem tarafından birer yük olarak kabul edilmesi, normalleştirilmeleri için kaynak sağlanmayarak gözden çıkarılmaları ve köleler haline getirilmeleri söz konusudur. (Jack Mathews (1997), “*GATTACA*”, *Los Angeles Times*, 24 Kasım 1997, s. 6)

Biyoteknoloji, gelecekte bilişim teknolojilerinin toplumsal hayatta yarattığından daha kapsamlı dönüşümü yaratma potansiyeline sahip oluşuyla öne çıkmaktadır. İnsanın genetik yapısının geliştirilmesiyle evriminin hızlandırılması ve yönlendirilmesini ifade eden Öjeni (eugenics) bu konuda öne çıkan kavramlardan birisidir. Öjenik uygulamalar çerçevesinde, üremenin seçici bir şekilde gerçekleştirilmesiyle arzu edilen özelliklerde nesillerin elde edilmesi amaçlanmaktadır. Seçici üreme kavramı, Platon'un *Devlet* ütopyasında, vatandaşların üremesinin hükümetler tarafından kontrol edilmesi gerekliliğinin ifade edilişi kadar eskidir. Platon, hükümetin en iyi özelliklere sahip erkeklerin en iyi kadınlarla mümkün olduğunca çok birlikte olması sağlanmasını ve eşleştirmelerin sahte bir piyango yöntemiyle yapılmasını önerir.²⁸⁷ Soyun ıslahı konusunda karşımıza pozitif ve negatif ıslah olmak üzere iki yaklaşım çıkmaktadır: pozitif ıslah, üstün özellikleri olanların daha fazla çoğalmasını amaçlarken, negatif ıslah çerçevesinde kalıtsal özellikleri zayıf olarak nitelendirilenlerin üremekten uzak tutulmalarını hedeflenmektedir.²⁸⁸ Soy ıslahıyla, öncelikli olarak daha sağlıklı ve

²⁸⁷ Platon (1980), *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, 4. baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi

²⁸⁸ Tarihte negatif ıslah, soykırım da dahil, akıl hastaları, azınlıklar ve marjinaler gibi toplum dışı kabul edilenlerin zorla kısırlaştırılmaları gibi ciddi insan hakları ihlalleri ve negatif ayrımcılığın desteklenmesi için bir araç olarak kullanılmıştır. 1930'larda Nazi Almanyası'ndaki ırkçı politikalar ve II. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan korkunç deneyler belli grupları hedeflemiştir. Suçlular, zihinsel özürlüler, eşcinseller, işsizler, çingeneler, deliler ve zayıf olanlar ırkın devamında yer almaması gereken taraflar olarak seçilirler. Adolf Hitler, üstün Alman ırkının sayılan gruplara mensup insanlar tarafından bozulduğunu, güçlü ve saf ırktan bireylerin daha çok üremelerinin sağlanması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu amaçla 14 Haziran 1933'de, kalıtsal hastalıklı çocukların doğumunun önlenmesi için bir yasa çıkarılır ve bu yasaya göre, 45 yaş üzeri kadınlar hariç, kalıtsal hastalığı olan her hastanın kaydedilmesi zorunluluğu getirilir. Yasanın yürürlükte olduğu ilk yıl içerisinde 3500'den fazla kişi kısırlaştırılmıştır. Nazi rejiminin sonuna doğru 200'den fazla "genetik sağlık mahkemesi" oluşturulmuş ve 400 binden fazla kişi zorla kısırlaştırılmıştır. (Robert Proctor (1988), *Racial Hygiene: Medicine Under the Nazis*, Cambridge, Mass. Harvard University Press, s. 108) Nazi Almanyası deneyiminden sonra ırksal temizlik ve toplumun "uygunsuz" bireyleriyle ilgili birçok fikirden vazgeçilmiştir. Nürenberg davaları sonrasında savaşın beraberinde getirdiği tacizlere ithafen, 1948'de Birleşmiş Milletler tarafından Evrensel İnsan Hakları, 1950'de de UNESCO tarafından medikal etikler ve ırk ve kalıtım konuları üzerine açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamalarda "kadın ve erkek, ırk, din özelliklerinde hiçbir sınırlandırma olmaksızın her insanın evlenme ve aile kurma hakkı vardır" ifadesi açıkça kullanılmıştır. ABD ve Avrupa'da savaş sonrasında soyun ıslahına yönelik tavır değişmiş olsa

daha zeki nesillerin yaratılarak toplumun kaynaklarını korumak ve medeniyeti daha kaliteli bir seviyeye çıkarmak hedeflenmektedir. Bu amaçlara ulaşmak için önerilen yöntemler, ilk zamanlarda seçici üremeye odaklıyken modern öneriler doğum öncesi testler, genetik inceleme, doğum kontrolü, suni dölleme ve genetik mühendislik gibi yöntemlerin kullanılmasına yönelmektedir.²⁸⁹

İnsanoğlunun genetik olarak geliştirilmesi, bu teknolojilerin toplumlarca benimsenmesi ve etkileri üzerinde birçok tartışma söz konusudur. Örneğin ilk olarak Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya*'da betimlediği gibi genetik sınıflara ayrılmış bir toplumsal yapının bireylerin hayatta kendi kimliklerini nasıl şekillendireceklerine dair karar verme haklarının ellerinden alınarak ortaya çıkması ihtimaliyle ilgilidir. Siyasal ekonomist ve felsefeci Francis Fukuyama, politik rejimlerin şekillenmesi ve sınırlandırılmasında insan doğasının önemli bir rolü olduğuna dikkati çeker. İnsan doğasında yapılacak önemli değişikliklerin birey eşitliğinin bozulmasına ve liberal demokrasinin çöküşüne yol açma potansiyeli dolayısıyla bu müdahalelerin dünyanın en tehlikeli fikirlerinden birisi olduğunu ifade eder. Tehlike, biyoteknolojik uygulamalarla doğal seçim yerine genetik seçimin gelişiyse bireyler arasındaki

da başta Kanada ve İsveç olmak üzere az sayıda ülke 1970'lere kadar akli dengesi bozuk kişilerin zorla kısırlaştırılması gibi uygulamaları sürdürmüşlerdir (See Broberg –Nil Hansen, *Eugenics and the Welfare State*, Berkeley: University of California Press, 2005) Soy ıslahı konusunda modern zamanlarda akıllara ilk gelen Nazi rejimi olsa da, bu konuda ilk adımlar ABD'de atılmıştır. Bu çaba 20. yüzyılın başlarında, Kuzey Avrupalı insan tipinin öne çıkarıldığı bir program dizisi olarak ortaya çıkar. 1896 senesinde Connecticut eyaletinde soy ıslahı kriterleriyle şekillendirilen saralı ve zihinsel özürlü kişilerin evlendirilmelerini engelleyen kanunlar yürürlüğe konmuştur ve birçok eyalette de bu kanunların kabulü gecikmemiştir. (Mark Haller (1963), *Eugenics: Hereditarian Attitudes in American Thought*, New Brunswick, New Jersey, Rutgers University Press) 1909'da California eyaleti zorunlu kısırlaştırma, koloniler halinde izole etme ve evliliklerin sınırlandırması gibi ıslah uygulamalarını yasallaştıran üçüncü eyalet olmuştur ve bu yasalar toplam 27 eyalette yürürlüğe girmiştir. California eyaleti, Amerikan soy ıslah hareketlerinin merkezi olarak kabul edilmektedir ve II. Dünya Savaşı öncesinde 60 bin kişinin bu sınırlar içinde kısırlaştırılmış olması söz konusudur. (Edwin Black (2003), *The Horrifying American Roots of Nazi Eugenics*, George Mason University's History Network, 24 Kasım 2003, <http://hnn.us/articles/1796.html> (ziyaret tarihi: 15 Mayıs 2006)).

²⁸⁹ Robert Proctor (1988), *Racial Hygiene: Medicine Under the Nazis*, Cambridge, Mass. Harvard University Press

genetik çeşitliliğin azalması ve belirgin sosyal gruplar arasında kümelenmesine yol açması ihtimaline dayanmaktadır.²⁹⁰

Alman felsefeci Jürgen Habermas, 2003 yılında kaleme aldığı çalışmasında insanî değerlerin, biyolojik tabanlı olarak, türümüzün kimliğinde yattığını ifade eder ve “tür etiğinin” genetik müdahalelerle yıkılabilir olduğuna dikkat çeker:

Biyoteknolojik süreçlerde insanın araçsallaştırılması, türün kendisini etik olarak anlamasını derinden etkileme potansiyeline sahiptir. Zenginleştirici müdahalede embriyoya, tasarımcının şahsi tercihlerinin bir aracı olarak yaklaşılır ve bu, araçsallaştıran bir davranıştır. Gerçekten de, genetik olarak tasarımılanan bireyin, ne tasarımın ilk evresinde ne de gelecekte, öngörülebilir bir rızasından söz edilemez. Tasarlanan kişinin gelecekte ortaya çıkacak bireysel yaşamı genetik olarak belirlenirken, bu belirlenimin sonuçları önceden bilinemez; bu bilenemediği ölçüde de öngörülmüş bir rızanın bulunduğu da iddia edilemez.²⁹¹

GATTACA’nın odaklandığı bir başka konu da gözetimin, insan genlerini tahlil eden biyometrik sistemlerle toplumsal hayatın içine işlemesidir. Sistemler, bireylerin yegâne kimlikleri olan DNA’larına odaklanmaktadır; şehrin birçok yerinde bulunan turnikelerle kişilerin parmaklarından alınan kan örnekleri anında tahlil edilerek veri tabanlarında kimlikleri doğrulanmak suretiyle geçiş izinleri verilmektedir. Tüm bu ihtişamına rağmen *GATTACA* bu sistemlerin nasıl alt edilebileceğini de ele almaktadır. Vincent, bir karaborsa genetik kimlik pazarlayıcısı vasıtasıyla Eugene Morrow ile tanışır ve onun kan ve idrar örneklerini kullanarak ve arkasında kendi gerçek kimliğini ele verecek organik bir parçasını bırakmamaya dikkat ederek

²⁹⁰ Francis Fukuyama (2002), *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution*, New York: Farrar, Straus, and Giroux, s. 7-10

²⁹¹ Jürgen Habermas (2003), *The Future of Human Nature*, Cambridge: Polity

sistemleri atlatmayı başarır. Kimlik pazarlayıcısı geçersiz kabul edilen vatandaşların varolmak için bu gözetim rejimini atlatmak zorunda oluşlarını iyi bir ticari fırsat olarak değerlendirmiş ve sattığı genetik kimlikleri değerli bir mala dönüştürmüştür. Bu yöntem genelde işe yarıyor gözükmemektedir, çünkü filmde birkaç kez sergilendiği gibi görünüşün farklı olması bile genetik doğrulama gerçekleştiği sürece ikinci planda kalmaktadır. Beden ve kimlik öncelikle genetik düzeyde okunmakta ve değerlendirilmektedir.

Filmde konu alınan bu gözetim stratejileri günümüzde sadece bilimkurgu olmaktan öteye geçerek çeşitli uygulamalarla toplumsal hayata girmeye başlamışlardır. David Lyon, insan genlerinin haritalanmasıyla beraber olası hale getirilen biyo-gözetimin, kişilerin fiziksel ve psikolojik gelişimlerinin durumuyla ilintili olduğunu ifade eder. Bu tip hayat şekilleri hakkındaki bilimsel ön bilgi, bundan dolayı özellikle işverenler ve sigorta şirketleri için büyük önem taşımaktadır. Bu tür verileri genetik test ve gözetime dayanan bir şekilde, adaylar ve müşteriler arasında ayırım yapabilmenin bir yolu olarak kullanmayı ummaktadırlar. Görüleceği gibi, yükselen işveren sigorta ücretleri genetik testin güvenilirliğinin birleşimi bu tür bir biyo-gözetimin gelişimini cesaretlendirmektedir. Yazar, bu noktada bedenin şifre yerine geçmekte olduğunu; genetik kodla beraber giriş veya dışlanmanın çok ciddi sosyal ve aynı derecede kişisel sonuçları olabileceği tespitinde bulunur.

Genetik testler kamu siyasetinin bir parçası olduğunda, bazı gruplar için olumlu olduğu kadar olumsuz sonuçları da olabilir. Sadece geçmiş hakkındaki tarihi bilgileri değil, gelecekteki gelişmeler hakkındaki bilgileri de içeren mükemmel bilgi için olan istek, sonunda sigorta şirketlerinin oluşumunda olan maddelerden oluşan risk yönetimi söylemleri tarafından desteklenmektedirler. Kapitalizmin yeniden

yapılandırılması ve değişik bilgiler arasındaki karışımın teknolojik kolaylaştırma, gözetimin kağıt dosyalardan dijitalleştirilmiş belgelere doğru gitmesine ve bedenin kendisinin içine nüfuz etmesine izin vermiş olur. Sonunda bedene bir doküman gibi davranılır ve beden, şifre çözmek için kullanılan belgeyi sağlayan bir şifre haline gelir.²⁹²

Günümüzdeki beden gözetimi teknolojilerinin tutarlı bir özelliği, bilgisayara bağımlı olmalarıdır. Bilgisayar gücü büyüdükçe, daha önceden otomasyonun sınırları dahilinde olmayan uygulamalar da artmaktadır. Gözetim çalışmaları açısından bakıldığında, bazı biyoteknolojileri, enformasyon teknolojileri olarak kabul etmek mantıklıdır. Bunun nedenlerinin bir parçası, bilgisayarlaşmanın özellikle biyoteknoloji konusunda değişik teknolojik alanlardan veri transferi yapmak konusunda ortak dijital bir dil sağlamasıdır. Fakat daha derinden bakıldığında, kalıtsal enformasyon söz konusu olduğunda, bağlantılar daha da yakındır. Şifre çözmek, idare etmek ve tekrar programlamak, genetik bilimler için ana konudur.²⁹³

Gözetimde risklerle savaşmak için bilgi arayışında beden gözetimi değerli bir kaynak olarak görülmektedir. DNA, sadece geçmişte ne olduğunun değil, aynı zamanda gelecekte de ne olacağının detaylarını verecek bir potansiyele sahiptir. *Azınlık Raporu*’nda ele alındığı gibi risk söylemleri öncelikle gelecek hakkındaki bilgiyle ilgilenirler. Ulrich Beck’in ifade ettiği gibi, “risk bilincinin temeli şu anda değil, gelecektir.”²⁹⁴ Bundan dolayı herşeyden önce DNA’yı kullanan beden gözetimi, bir sonraki doğal adım olarak ortaya çıkmaktadır. Sonuç, beden gözetiminin, sosyal aktivitelerin ve insan aktörlerin anlaşılma yollarının genel

²⁹² David Lyon (2006b), a.g.e., s. 149-156

²⁹³ David Lyon (2006b), a.g.e., s. 153

²⁹⁴ Ulrich Beck (1992), *Risk Toplumu, Yeni Moderniteye Doğru*, Londra:Sage, s. 32

dönüşümündeki yerini almasıdır. İşyerinde, artık önemli olan, bir kişinin yeterliliği ya da kişisel tavırları değildir. Bir kişinin gelecekteki potansiyel sağlık durumu, şu an iş ayrımcılığı, çatallaşması ve sınıflandırılması için önem taşımaktadır.²⁹⁵

Öte yandan filmde şirketin üst düzey çalışanlarından birisinin öldürülmesi durumuyla olayı araştırmak üzere görevli polis kuvvetleri ve dedektiflerinin kullanmakta oldukları yöntemlerin de bir sunumu yapılır. Şirket binası ve her çalışan organik parçacıklara odaklı olarak titiz bir incelemeye tabi tutulur. Dedektifler şirket binası içinde bulunan DNA delillerini toplamak için elektrikli el süpürgeleri kullanmaktadırlar; toparlanan organik deliller, ulusal DNA veri tabanıyla doğrudan çalışan bir cihazda tahlil edilerek anında kime ait olduğunun dökümü alınabilmektedir.²⁹⁶ Vincent'ın dikkatsizlik sonucu olay yeri yakınında düşürdüğü tek bir kirpik, araştırmada şüpheli durumuna gelmesi için yeterli olur.

1997 yapımı olan filmde bu veritabanı merkezli hayat bilimkurgu olarak kurulmaktayken artık günümüzde bu sistemler hayatımızın birer parçası haline gelmiştir ve artık CSI serileri²⁹⁷ gibi adli tıp kurumlarına odaklı polisiye dizilerinde bile sıradan bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. *GATTACA*'da tasvir edilen DNA tabanlı teknolojiler, yeni değildir ve neredeyse yirmi senedir aktif bir şekilde adli tıpta kullanımdadır. Bu uygulamalar çerçevesinde adli tıp, suç mahallinden alınan saç, kan, meni, tükürük, deri gibi bedensel parça ve sıvıları kullanarak

²⁹⁵ David Lyon (2006b), a.g.e., s. 169-170

²⁹⁶ Dedektiflere bu yüzden elektrikli süpürge üreticisi olan Hoover markasına da bir gönderme yapılarak "Hoover" adı verilmektedir.

²⁹⁷ CSI serileri – Crime Scene Investigation yani olay yeri inceleme birimlerine odaklı bu terimi başlık olarak seçen diziler, 2000 senesinden bu yana Jeff Bruckheimer prodüktörlüğünde CSI: LasVegas, CSI: Miami, CSI: New York adlarında üç farklı uyarlamasıyla güncel gözetim ve suç araştırma tekniklerinin gösterimini yapmaktadır.

şüphelilerin kimliğini tespit edilebilmektedir. Genel adıyla genetik parmak izi ya da DNA profilinin çıkarılması olarak anılan bu tahlil yöntemi, 1984 yılında İngiliz genetik bilimci Alec Jeffreys tarafından Leicester Üniversitesi bünyesinde geliştirilmiştir.²⁹⁸

Diğer yeni gözetim biçimleri gibi DNA alma işlemi de çabuk ve acısızdır. Kan alma, bir gözlemci nezaretinde idrar örneği verme ya da fiziksel aramaya maruz kalmakla karşılaştırıldığında sadece ağza pamuklu bir çubuğun sürülmesiyle çabuk bir şekilde alınabilmesi dolayısıyla uygulama açısından iki taraf için de daha az sorunlu bir yöntemdir.²⁹⁹ Genelde bu işlem için şüphelinin rızası gerekli olsa da arama izni ve mahkeme emriyle bu zorunlu hale getirilebilmektedir. Fakat bu sistemin en büyük kusuru, karşılaştırılacak DNA referanslarına ihtiyaç duymasıdır. Bu yüzden 1980'lerden bu yana ABD, İngiltere, Kanada ve Avustralya, hüküm giyen suçluların ulusal düzeyde DNA veri tabanlarını oluşturmaktadırlar.³⁰⁰ Toplumun

²⁹⁸ Bu teknik, ilk olarak o yörede işlenen Enderby cinayetleri olarak anılan, iki genç kızın tecavüz edilerek öldürüldüğü bir seri cinayet davasının çözümünde kullanılmıştır. Kurbanlar üzerinde bulunan katile ait bedensel sıvıların, kasabada bulunan beş bin kişiden alınan kan ve tükürük örnekleri ve sonradan tespit edilen şüphelilerle karşılaştırılması sonucunda Colin Pitchfork adındaki şahıs tespit edilir ve itirafı üzerine 1988 senesinde tutuklanarak ömürboyu hapse mahkum edilir. Bu dava sonrasında birçok idari bölgede çeşitli suçların şüphelisi konumundaki kişilerin bilgisayar veri tabanlarına işlenmek üzere DNA örneği vermeleri zorunlu kılınmıştır. Bu uygulamanın devreye girişiyle birlikte önceden çözülememiş olan, olay yerinde şüphelilerle ilgili kalıntılar bulunmuş olan davalar da çözümlenmeye başlar. Ayrıca, bu metodlardan babalık testleri, arkeolojik buluntuların incelenmesi, organ naklinde uyumluluk testi gibi amaçlar için de yararlanılmaktadır. (İngiltere Adli Tıp Servisi websitesi (Birleşik Krallık Adli Bilimler Servisi websitesi (2006), "Casefiles: Colin Pitchfork – the first murder conviction on DNA evidence also clears the prime suspect", http://www.forensic.gov.uk/forensic_t/inside/news/list_casefiles.php?case=1, (ziyaret tarihi: 15 Nisan 2006)

²⁹⁹ Gary T. Marx (2005), "Soft Surveillance: The Growth of Mandatory Volunteerism in Collecting Personal Information—"Hey Buddy Can You Spare a DNA?", *Dissent*, (Winter 2005), <http://web.mit.edu/gtmarx/www/softsurveillance.html#note1> (ziyaret tarihi: 14 Nisan 2006)

³⁰⁰ Bu konuda ilk olarak Nisan 1995 tarihi itibarıyla İngiltere'de Adli Bilim Servisi (Forensic Science Service) altında kurulan NDNAD (National DNA Database – İngiliz Ulusal DNA Veritabanı) ve ardından 1998'de ABD'de FBI'a bağlı olarak faaliyete geçen CODIS (Combined DNA Index System-Birleşik DNA İndeks Sistemi) bu konudaki oluşumlarını devreye sokarak başta gitmeyi başarmış ve en geniş arşivlemeyi yapabilmışlardır. İsviçre'de iki yıldan fazla hapis cezası alınması halinde DNA örneği vermek zorun tutulmaktadır, Almanya ve Norveç'te sadece belirli suçlar için bu işlemler

tümünü kapsayan DNA veri tabanlarının da, parmak izleri gibi oluşturulması düşüncesi halen tartışılmaktadır. Fakat bu veritabanlarının sağlayacağı avantajlar düşünülecek olunursa, sonucun ne olacağını tahmin etmek o kadar da zor olmamaktadır.³⁰¹

GATTACA, gelecekte genetik biliminin yol açabileceği sıkıntılara işaret eden bir yapım olarak ortaya çıkmış ve tartışma platformlarında bu alana yönelik uygulamaların toplumsal yapıda yaratabileceği sınıflaşma ve eşitsizlik ihtimallerine yönelik birçok tartışmanın başlamasına yol açmıştır. Özellikle filmin piyasaya çıkmasından üç yıl sonra İnsan Genomu Projesi kapsamında DNA'mızın dizin yapısının çözümlenmesinin tamamlanması, dikkatlerin genetik biliminin getireceği uygulamalara çevrilmesine sebep olmuştur. *Cesur Yeni Dünya*'da tasvir edilen sosyal yapının oluşumuna olanak tanıyacak uygulamaların teknik olarak başarılması, filmde de ifade edildiği gibi “çok uzak olmayan bir gelecekte” mümkün olabilecek gibi gözükmektedir. Yine de bu uygulamaların yürürlüğe girmesi uzun sürecek ahlaki ve hukuki tartışmalara bağlıdır. Genetik biliminin özellikle sigorta şirketlerinin uygulamalarıyla gözetim alanında kullanılmaya başlanması şimdiden toplum içinde eşitsizliklere yol açmaya başlamıştır. Kamuoyunun bu konuda harekete geçerek

mahkeme emriyle yapılabilmekteyken, bu konuda sert uygulamaları yürürlüğe koymayı başaran İngiltere'de ise tutuklanan her kişinin veritabanına girilmek üzere DNA örneği vermesi zorunlu kılınmıştır. London Evening Standard gazetesinin 20 Aralık 2005 sayısında yayınladığı verilere göre bu kuruluş o yılın sonunda 585 bini 16 yaş altı çocuklar olmak üzere, 3.4 milyon kişinin kaydını arşivlerinde tutmaktadır. CODIS 1990'dan itibaren on dört eyalette pilot sistem olarak, IAFIS (Integrated Automated Fingerprint Identification System - Entegre Otomasyonlu Parmakizi Tanımlama Sistemi) sistemine destek amaçlı faaliyete başlamış ve 1998'de elli eyalette tam yetkiye kavuşmuştur. Geniş bir bilgisayar ağıyla donatılan bu veritabanı sisteminde kayıtlar “kurbanlara ait adli deliller” ve “tutuklulardan alınanlar” olarak iki kategoride toparlanmaktadır ve Haziran 2006 itibarıyla tutuklu DNA kayıtlarının sayısı kuruluşun resmi web sitesinde 3,310,423 olarak açıklanmıştır. (Federal Bureau of Investigation - Combined DNA Index System (CODIS) Home Page (2006), <http://www.fbi.gov/hq/lab/codis/index1.htm>, (ziyaret tarihi: 15 Nisan 2006)) Bu durum, sivil özgürlük yanlısı grupların tepkisini çekmektedir, çünkü uygulama dahilinde kişinin suçsuzluğu ıspat edilse bile beraat sonrasında kayıtlar saklanmaya devam etmektedir.

³⁰¹ Enis Coşkun (2000), *Küresel Gözaltı*, Ümit Yayıncılık, s. 23

toplumsal yapıda ortaya çıkacak bir “genoizm” oluşumunun önüne geçmek için hukuki dayanakların oluşumunu sağlaması gerekmektedir.

3.5. *Ada (The Island, 2005)*

2005 yapımı Michael Bay’in yönettiği *Ada (The Island)* ise genetik biliminin bir başka konusu olan klonlama çalışmalarında kaydedilen gelişmelerin ışığında bir gün insanın bile metalaştırılabileceğine ve büyük şirketlerin elinde nasıl şekillendirileceğine dair karamsar bir senaryo sunmaktadır.³⁰²

Distopik sistem, klonlanma işlemlerinin yasal olarak izin verildiği 2019 yılının dünyasında kurulmaktadır. Politikacılar, sporcular, mankenler gibi toplumun elit kesimini oluşturan insanlar kendileri için bir anlamda “sigorta poliçesi” olması için kendilerini klonlatabilmektedirler. Bu oldukça pahalı bir işlem olması dolayısıyla sadece üst gelir grubuna ait kişilerin bu hizmetten yararlanmaları söz konusudur ve klonlarının varlığıyla toplumun elitleri ömürlerini, iktidarlarını olabildiğince uzatabilme şansına erişebilmektedirler. Bu durum haliyle sosyal eşitsizliğin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Francis Fukuyama, bu uygulamaların “yaşa bağlı hiyerarşileri” de etkileyeceğini ifade eder: yazara göre bu ayrıcalıklı

³⁰² *Ada*, Robert S. Fiveson’un 1979 yapımı *Klon Dehşeti (Parts: The Clonus Horror)* adlı filminin yeni bir uyarlamasıdır. Benzer hikaye yapısına sahip *Klon Dehşeti*’nde içinde sadece politikacıların olduğu elit bir grup sonsuz yaşamı yakalamak için kendilerini klonlatırlar ve kopya insanlar Clonus adı verilen, üniversite kampüsüne benzeyen bir ortamda dış dünyadan habersiz, izole edilmiş bir şekilde tutulmaktadır. Sorun çıkarmalarının engellenmesi için lobotomi uygulanan kopyalar, kendileri için özel hazırlanan ortamda sürekli kameralar ve gardiyanlar gözetiminde kurgulanmış hayatlar yaşamaktadırlar. Klonların önüne bir cennet adası ideali yerine bir logonun ulusal bayrağının yerine geçtiği kurmaca bir Amerika konulmaktadır. Bu iki kardeş filmde de toplum elitlerinin insan hakları ve birçok etik kuralı hiçe sayarak genetik klonlama ile kendilerine sonsuz yaşam ve süresiz iktidar şansı yaratmaları durumu resmedilmektedir.

kişiler, uzatılmış yaşamlarına bağlı olarak ileri yaşlarda kazanacakları “deneyimli kişi” sıfatlarına bakılarak yönetimle alakalı konumlara seçilecek öncelikli bireyler haline gelme avantajına sahip olacaklardır.³⁰³

Şirket teması bu pazarda ünlülerin ihtiyaçlarını karşılayan tek şirket olarak öne çıkan Merrick şirketi üzerine kurulmaktadır. Müşteriler ve kamuoyu, şirketin sunduğu bu hizmetlerin sadece yedek organların üretilmesiyle sınırlı olduğunu bilmektedir, fakat gerçekte üretilen müşterilerin bilinçleri yerinde olan ikizleridir. “Ürünlerin” gerçekte ne olduğunun gizlenmesi de şirketin kâr etmek ve gücünü korumak amacıyla her türlü değer ve yasayı hiçe sayabileceğine işaret etmektedir.

Bıçak Sırtı örneğinde olduğu gibi *Ada*’da konu alınan şirketin insan bedenini metalaştırması üzerine doğanın ürünüyle insan yapımı olan arasındaki ayrımın geçerliliğinin tartışılması gerekmektedir. Aslında filmde işlenen bu konunun günümüzde de önemli gündem maddelerinden birini oluşturması söz konusudur. Bu bağlamda Aykut Çoban, *Biyoteknoloji, Habermas ve Kendimiz Olmak* adlı çalışmasında günümüzde yaşam formlarının patentlenmesinin gerekçelendirilmesi doğanın ürünü ya da insan yapımı olmak retorik ayrımına dayanmakta olduğunu iddia eder. Yazar, 1980 yılında Amerikan Yüksek Mahkemesinin, *Diamond-Chakrabarty* davasında, canlı organizmaların patentlenip pazara çıkarılmasının önünü açarken bu ayrımı gerekçe olarak kullanmış olmasına dikkati çeker. Mahkeme kararına göre, canlı ve cansız şeyler arasında yapılan bir ayrım uygun değildir; doğrusu, doğada bulunan ya da doğanın ürünü olan şeylerle, canlı olsun olmasın

³⁰³ Francis Fukuyama (2002), a.g.e., s. 64-66

insan yapımı olan şeyler arasında bir ayırım yapmaktır. Buna göre, insan yapımı olduğu sürece, cansız şeylerde olduğu gibi, canlı varlıklar da patentlemeye ve mülkiyete konu olabilmektedir.³⁰⁴

Dünya Ticaret Örgütü'nün TRIPS anlaşmasının³⁰⁵ yaygınlaştırdığı yasal düzenlemeler çerçevesinde, yaşam formlarını mülkiyet ilişkisinin bir parçasına dönüştürmek için öncelikli koşul, patentlenecek 'yaratığın' doğanın bir ürünü değil de insan yapımı olduğunun iddia edilmesidir; çünkü eğer bu varlık zaten doğalsa, doğanın ürünü ya da ifadesi ise patentlenecek bir entellektüel ürün de yok demektir. Doğal olan ve insan yapımı olan ayırımı, biyoteknolojik "ürünlerin" patentlenmesi sürecinde korunmaktadır, çünkü bu retorik ayırım olmadan ortaya çıkan "ürün" üzerinde entellektüel mülkiyet hakkı iddiası kurulamamaktadır. Yaşam formlarının patentlenmesinin son durağı olarak tasarılanmış insanın patentlenmesi beklenebilir. Patentlemenin bakış açısından, gen mühendisi teknik-entellektüel bir müdahalede bulunduğundan, o kişi doğanın ürünü değildir. Müdahaleyi yapan mühendis ya da şirket, bu kişiyi 'yaptığı' savıyla onun üzerinde entellektüel mülkiyet hakkı, bir sahiplenme hakkı, iddiasında bulunabilecektir. Üretilen kişinin doğasına müdahale, Habermas'ın dediği gibi üretilen kişinin kendi bedenine sahip olmasına engel oluyorsa, bir başkasının onu sahiplenmesine doğru da yelken açılıyor demektir. Kaldı ki, kapitalizmin doğası, daha önce sahiplenmeye konu olmayanların (ör: insanı da içeren yaşam formları), kendinde bir oluşu bulunanların (ör: doğal kaynaklar) ve daha önce bedelsiz olarak ortaklaşa kullanılanların (ör: bilgi) nesneleştirilmesi ve özel mülke konu yapılması mekanizmalarından ibarettir.³⁰⁶

Ada'da klonların bu yaklaşım içinde zamanları gelince, ya da başka bir deyişle sigorta poliçesi oldukları kişilerin organlarına ihtiyaç duyması halinde acımasızca kesilip biçilmeleri, şirketin onları birer sarf malzemesi seviyesine indirgemiş olduğunu açıkça göstermektedir. Klonların isimlerinin bile, filmin

³⁰⁴ K. A. Wilson (2001), "Exclusive Rights, Enclosure and the Patenting of Life", *Redesigning Life? The Worldwide Challenge to Genetic Engineering*, London ve New York: Zed Books, s. 293, aktaran: Aykut Çoban (2004), "Biyoteknoloji, Habermas ve Kendimiz Olmak", *Mülkiye*, Sayı 242, Kış 2004, s. 237-253

³⁰⁵ Entellektüel mülkiyet haklarının ticaretle ilgili yönleri üzerine anlaşma.

³⁰⁶ Aykut Çoban (2004), a.g.e.

kahramanları Lincoln-6-Echo ve Jordan-2-Delta’da olduğu gibi seri ve model numaralarından oluşmakta oluşu onların nasıl nesneleştirildiklerinin bir başka göstergesidir.

Gözetim ve kurmaca gerçeklik teması, şirketin birkaç bin kişiden oluşan ürün stoğunu yeraltında inşa edilmiş özel bir tesiste, kendi yarattığı gerçekliğinin yanılmasıyla kontrol altında tutmakta oluşuyla ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan klonlar için hayat, *Matrix* serisinde podlarda bilinçleri ele geçirilmiş bireylerin hayatlarıyla paralellik göstermektedir; Huxley’in *Cesur Yeni Dünya* distopyasında ele alınan Hipnopedya yöntemine yakın bir teknikle klonların yaşadıkları dünya ve yaşama amaçlarını farketmemeleri için geçmişleri programlanmaktadır. Kurgulanan yapay gerçekliğe göre büyük bir felaket sonrası insan ırkının neredeyse yok olması söz konusudur ve içinde bulundukları tesisin sınımlanabilen tek yer olduğu ve düzene uyularak dışarı çıkılmamasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Klonların bilinçlerine kazınan bu hikaye, tesis etrafında faaliyet gösteren dev hologram projektörleriyle fiziksel gerçeklikte de yanılma yaratılarak desteklenmektedir.

1984 tarzı kapsamlı bir gözetim, sistemin devam ettirilmesi için hayati önem taşımaktadır ve Michel Foucault’un tasvir ettiği Panoptikon sistemi ve otokontrolün sağlanması stratejileri burada açıkça ortaya konmaktadır. Dairesel formda inşa edilmiş tesiste, her yer kameralarla ve güvenlik görevlilerinin kontrolü altındadır. Ayrıca klonlar kollarındaki bilekliklerle kendileri hakkında tutulan veri tabanlarının gölgesinde yaşamaktadırlar. Uyku halinde bile sistemin denetimi altında olan kopyalar uyanmalarından itibaren sistemin gözetimi ve müdahaleleriyle

karşılaşmaktadırlar; örneğin tuvaletlerde bile tahlil edilmektedirler ve diyetleri bu tahlillerin sonucuna göre belirlenmektedir. Öte yandan içinde yaşadıkları gerçekliği sorgulamaya başlayan klonlar da anında etkisiz hale getirilerek düzen devam ettirilmektedir.

Klonların sosyal yaşantılarına bakıldığında Zamyatin'in *Biz* distopyasında olduğu gibi bir standartlaştırma söz konusudur. Herkes belirlenmiş olan tek tip zaman çizelgesine göre hareket etmekte ve tek tip kıyafetler giymektedir. Ürünlerin en fazla onbeş yaşındaki bir bireyin eğitimine sahip olmaları sağlanmaktadır. Cinsellikten uzak tutularak günlük üretim hattı işleri ve eğlence faaliyetleriyle zihinleri meşgul edilen kopyaların dış dünyayı sorgulamayıp kendileri için kurulan düzenin getirdikleriyle oyalanmaları sağlanmaktadır. Oluşturulan sosyal hayatın dokusu içinde tesis ve dış dünyadaki geleceğin şehirlerinde *Bıçak Sırtı* ve *Azınlık Raporu*'yla paralellik içinde olan bir marka vurgusu da söz konusudur.

Bu oyalama taktikleri içinde özellikle ütöpik bir ada olgusunun da vurgulanması dikkat çekicidir. Klonların gerçekliğinde bu ada, büyük felaketten etkilenmeyerek kurtulan tek vahşi doğa parçası olarak kurulmuştur ve ütöpik niteliğini sınırlılıkların kaldırıldığı özgür bir hayatın ancak burada yaşanacağı düşüncesinin yaratılmasıyla kazanmaktadır. Bu ortama gönderilmek için belirli dönemlerde düzenlenen piyango çekilişlerini kazanmak gerekmektedir ve her klon bu piyangoyu kazanmanın hayalini kurarak yaşamaktadır. Fakat aslında bu çekiliş, varoluş amaçları olan ameliyatlar için kurnazca planlanmış bir kılıftır ve

“kazananların” sistem tarafından kendileri için planlanan kaderlerine doğru direnmeden gitmeleri sağlanmaktadır.

Şirket, bu kapsamlı uygulamalarıyla kendi kazancı için her türlü olasılık için önlem almış görünmektedir, fakat filmin kahramanı çift, çeşitli tesadüfler sonucu gerçeği öğrenir ve tesisten kaçmayı başarır. Bu noktadan sonra şirketin kendi gücünü korumak için yaptıklarına şahit olunur. Şirket devletin güvenlik güçlerine rakip olabilecek nitelikte ve güçteki silahlı adamlarıyla geleceğin şehrinde resmi kanun kuvvetlerinin etiketiyle bir insan avı başlatmaktan çekinmez. Fakat herşeye rağmen kendileri hakkındaki gerçeğin ortaya çıkmasını da engelleyemez.

Ada, tasvir etmiş olduğu distopik sistemde günümüz toplumlarında mevcut olan çifte standartlara dikkati çekmekte, sistemin herkese eşit davranmadığı, gözetim ve kontrol mekanizmaların kişiler ve sınıflar arasında ayrımlar yaptığına ve gelecekte bu ayrımların giderek büyüyebileceği uyarısında bulunmaktadır. Öte yandan *Bıçak Sırtı* ile paralellik göstererek geleceğin kapitalizm sistemi ve genetik mühendisliğinin, insanların nesneleştirilmesinde nasıl kullanılabileceğine dair uyarılarda bulunmaktadır. Klonlamayla ilgili tartışmalara farklı bir bakış getiren film, bu uygulamaların toplumsal hayat üzerinde yaratabileceği etkiler ve üretilen canlıların haklarının ne olacağı konusuna da dikkati çekmiştir. Genelde doğası gereği eşitliğe dayalı olmayan kapitalizm sisteminin, bu yeni teknikler ve uygulamaları kullanarak kendine yeni pazarlar üretmek ve yeni üstün sınıflar yaratmak uğruna insanların bu sistem için bir basamak ya da sarf malzemesi olarak kullanılabileceğinin vurgusunu yapmıştır.

SONUÇ

Gözetimin gündelik yaşamda önemli bir konuma gelişi ve kontrol mekanizmalarının işletilebilmesi için toplumunun sürekli gözetiminde başlıca etkenler, iktidarlara bilgi teknolojileri arasındaki ortaklık ve bu teknolojilerde son yüzyılda görülen büyük gelişmeler olmuştur. Gelişmiş elektronik teknolojisine dayalı sistemler sayesinde gözetim etkinlikleri tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar sistematik hale gelmiştir. Bu gelişmeler ışığında meydana gelen sosyo-ekonomik dönüşümlerle hayatın içine nüfuz eden gözetim etkinlikleri son yüzyıl içinde kurumsallaşarak bireylerin her an her hareketini merkezi bir gözetim ağı vasıtasıyla izleyebilir güce erişmiştir.

Bu oluşumlarla bağlantılı olarak bilgi ve iletişim teknolojilerinin getirdiği üstünlükler, bu sistemleri elinde bulunduran iktidarın merkezileşerek, totaliter eğilimler içinde bireysel özgürlüklerin teminatı olan kişi mahremiyetini bastırma faaliyetleri içinde bulunmaları gibi sonuçlar doğurmaktadır. Bu açıdan kurulan hegemonyanın kudreti kişilerin ne kadar denetlendiğiyle orantılı bir hale gelmiştir.

Dünyanın çehresini dönüşüme uğratan yeni teknolojilerin seri üretimle kitlelere yayılması, denetim mekanizmalarının işini kolaylaştırmaktadır. Bu durum Michel Foucault'un *Hapishanenin Doğuşu*'nda ifade ettiği gibi görünür olanın kontrol edilebileceği savıyla bağlantılıdır. Özellikle 1990'lardan itibaren internet başta olmak üzere yeni iletişim teknolojileri sayesinde insanların özel hayatları daha da görünür bir hal almış, iktidarın gözetimi ve kontrolü altına girmeye daha müsait

bir hale getirilmiştir. Bu teknolojilerle yöneten ve yönetilenin bilgiye erişimi açısından daha da yakınlaştıkları ve böyle bir ortamda özgürlüğün arttığı düşünülmektedir. Aslında erişilebilen bilginin iktidar tarafından bazı filtrelerden geçirilmiş ve dolaşımına izin verilmiş olması, özgürlük düşüncesinin pek de geçerli olmadığını, bizlere sunulan seçeneklerin yönetimce sınırlandırılmış bir alanı ifade ettiğini anlamamız gerekiyor.

Dikkatlerin tarih içinde meydana gelen bu gelişmelere çekilmesinde, bilimkurgunun önemi büyüktür. İkinci bölümde hem yazınsal hem de beyaz perdedeki gelişim sürecinin işlenmesinde gördüğümüz gibi bilimkurgu ister eğlence amaçlı, ister eleştirel tonda olsun, yeni teknolojilerin toplumsal hayata olan yansımalarını sıklıkla ele almıştır. Özellikle distopik eserlerde, hayatı derinden etkileyecek teknolojilerin, gelecekteki muhtemel açılımlarıyla ortaya çıkaracakları etkiler işlenmektedir. Toplumsal hayatta iktidarların bu araçlarla bireyler üzerindeki egemenliklerini arttırarak bizleri insanlığımızdan, özgür düşünce yapımızdan uzaklaştıracak kullanımlar bulacaklarının tasvirleri sıklıkla yapılmıştır. Popüler nitelikteki eserlerin akademik çalışmalara göre daha çok kişiye ulaşmasıyla bilimkurgu ürünleri mesajlarını kolaylıkla iletebilmiş ve gittikçe önemi artan bir toplumsal eleştiri aracı haline gelmiştir.

Günümüz yaşantısında ortaya çıkan gözetim ve toplumların kontroluna yönelik temaların distopyalar aracılığıyla gündeme gelmesi önemlidir. George Orwell'in kaleme aldığı *1984* distopyasında tasvir edilen gözetim mekanizmalarının çalışma felsefesi, bugünün gözetim teknolojisinin gelişiminde temel teşkil etmiştir.

Romanda işlenen diğer bir strateji de kurmaca gerçekliktir. Gerçekliğin algısının ve tarih olgusunun iktidar tarafından kontrol edilişi, günümüzde de kapsamlı bir şekilde devlet kurumları tarafından ve medya vasıtasıyla oldukça etkili bir şekilde ortaya konmaktadır.

Bir diğer önemli distopya örneği olan, Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya*'sı, günümüzde ortaya çıkmış olan tüketim odaklı Amerikan yaşam tarzının nasıl gerçeğe dönüşebileceğini yetmiş yıl öncesinden başarıyla tahmin edebilmiştir. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesi, küreselleşme ve kapitalizm hareketinin tüm dünyaya yayılmasını sağlamıştır ve Amerika Birleşik Devletleri'nin tek süper güç konumuna gelişi, romanda tasvir edilen Dünya Devleti'ne dönüşebilmesi yolunda önemli bir kilometre taşı olmuştur.

İncelenen film örnekleri, gelecekte bizleri bekleyen toplumsal hayat hakkında ortak uyarılarda bulunmuşlar ve yeni teknolojik gelişmelerle hayatlarımızın nasıl etkileneceğine dair tahminler ortaya koymuşlardır. Yönetim, gözetim ve kontrol mekanizmaları temaları çerçevesinde şekillendirilen bu örnekler ne yazık ki daha da özgürleşeceğimiz bir geleceği öngörmemektedirler. Bu tahminlerde bugüne kadar bizleri izleyen iktidarların giderek daha sıkı gözetim ve kontrol faaliyeti içinde olacağı öngörülmektedir. Üstelik, genetik biliminin kullanımıyla bizleri otokontrol mekanizmalarına gerek kalmayacak şekilde “söz dinleyen” vatandaşlara dönüştürmeye çalışabilecekleri ortaya konmaktadır. Bu kapsamda incelenmiş olan temalara baktığımızda iktidar tarafından hedeflenen amaçlar ve gelecekte

kullanılması muhtemel kontrol stratejilerini tespit edebilmemiz mümkün olabilmektedir.

Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan bilimkurgu filmlerinde yapılan distopik sistem tasvirlerinde genel olarak kapitalizmin geleceğine yönelik eleştirilerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. *Azınlık Raporu*'nda şehire hakim olan bilgi şebekesi ve devasa ekranlar vasıtasıyla devlet ve ticari odakların mesaj ve reklam bombardımanı tasvir edilmektedir. Buna karşılık *GATTACA*'da büyük şirketlerin kontrolünde insanlar ve toplumda verimliliğinin en üst seviyeye ulaştırılması amacıyla genetik müdahalelerin kullanılması ve insanların toplum içinde genetik yapılarına göre oluşturulan kast sistemi içinde sert bir ayrıma maruz kalmaları konu alınmaktadır. Bu uygulamalarda özellikle kişilerin hayatlarına dair karar alma ve eşitlik haklarının doğmadan önce ellerinden alınması kapitalizm sisteminin eşitsizliğe dayanan doğasını da vurgulamaktadır. *Hesaplaşma*, büyük şirketlerin her türlü finansal manevrayla kişilerin emeklerini sömürdüğü ve yaptırdığı işlerin bitiminde hafızalarını istediği gibi silerek yapılan işe dair her türlü hakkı kendisine sakladığı ticari bir ortamı tasvir eder. *Bıçak Sırtı* ve *Ada* örnekleri ise kapitalist sistemlerin genetik bilimini kullanarak insan bedeni ve ruhunun bile ticari bir ürün haline getirilebileceği uyarısını yapmaktadır. Özellikle *Ada* filminde toplum elitlerinin daha uzun bir süre toplum üzerinde etkilerini sürdürebilmeleri amacıyla her türlü dinî ve ahlaki söylemi görmezden gelerek insan klonlamayı yasal hale getirdikleri ve sadece klonlara yönelik kontrol mekanizmalarıyla baskıcı bir yönetimin söz konusu olduğu ortam kurulmaktadır. Ayrıca bu filmlerde, sistemin kendi amaçları için özel kölelerini yaratabileceği ve bu köleleri kontrol altında

tutmak için kontrol mekanizmalarını şekillendirmesi temaları işlenir. Bu yolla günümüzde de mevcut olan kontrol sistemleri ve stratejilerine dikkat çekilerek vatandaşların belirlenen rollere nasıl yöneltildiklerine dikkat çekilmektedir.

Öte yandan *Gerçeğe Çağrı*'da Mars kolonisi sakinleri, *İsyan*'da Libria halkı ve *Ada*'da klonlar üzerindeki baskı tasvirleri, *1984* distopyasında konu alınan totaliter sistem tasvirleriyle paralellik göstermektedir. Bilimkurgu sinemasında bu tasvirlerin özellikle 11 Eylül sonrası dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nin aldığı savunma kararları ve dış siyasetindeki tek taraflı yaklaşımın etkisini göstermeye başlamasıyla yoğunlaşması dikkat çekicidir.

Ele alınan sistem yapılarında kullanılan, geleceğin kontrol mekanizmalarını şekillendiren stratejilere bakacak olursak bugün de olduğu gibi gözetimin önemli bir konumda olduğunu görürüz. Günümüzde mevcut olan gözetim uygulamalarının, şimdilik teori aşamasında bulunan teknolojilerle gelecekte daha da sıkılaştırılması ve yayılması halinde oluşturulabilecek otokontrolün tasviri sıklıkla yapılmaktadır. *Azınlık Raporu*, *GATTACA* ve *Ada* filmlerinde kurulmakta olan bilgi şebekeleriyle oluşturulan enformasyon şehri çerçevesinde ağırlıklı olarak bedenlere yönelen gözetimi mümkün kılan biyometrik gözetim teknolojilerinin vurgusu yapılmaktadır.

Azınlık Raporu, retina tarayıcılarla donatılmış panoptik bir şehir temsili içinde geleceğin de gözetime dahil edilişinin mümkün kılındığı, gelecekteki suçlarının tespit edilmesine rağmen bireylerin kaderlerini değiştirmelerine fırsat verilmeden cezalandırıldıkları bir sistemin tasvirini yapar. Bu yaklaşımıyla film,

ABD'nin 11 Eylül sonrasında dış siyasette içine girmiş olduğu önceden müdahaleye dayalı yaklaşıma ve günümüzde geliştirme çalışmaları devam etmekte olan, muhtemel tehditleri tahmin etmeye yönelik gözetim sistemlerine dikkatleri çekmektedir. *GATTACA*'da geleceğin şebekeleşmiş şehrinde DNA odaklı bir biyometrik gözetim mercek altına alınır. DNA testleriyle kimliklerin tespiti günümüzde adli soruşturmalarda mahremiyetin korunmasına yönelik yasaların izin verdiği ölçülerde yapılmaktadır, fakat özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra çıkarılan yasalara bakarak, ABD'de herkes için zorunlu hale getirilen parmak izinin kayıt altına alınması uygulaması gibi, DNA örneklerinin de kayıt altına alınacağı günlerin uzakta olmadığı söylenebilir.

Distopik geleceklerde konu alınan önemli stratejilerden bir diğeri de sistemin işleyişi için kurmaca gerçekliklerin yaratılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Orwell'in *1984* distopyasında bu kontrol stratejisinin bir boyutu gözetim organlarına gerek kalmayacak ortamı oluşturmak ve vatandaşları sistemin arzu ettiği itaatkar kalıba sokmak amacıyla, Ingsos partisinin ideolojisine aykırı düşünceleri uyandırabilecek kavramların konuşulan dilden atılmasıyla ortaya konmaktadır. Öte yandan bireylerin tüm dış gerçekliklerini şekillendiren haber organları ve tarihi dokümanların siyasi dengelere göre tekrar tekrar elden geçirilmesiyle vatandaşlarca algılanan gerçeklik ayarlanmakta, kişilerin beyinlerinde saklı olan anıların sorun çıkarması durumunda ise düşünce polisinin işkenceleriyle kolaylıkla etkisiz hale getirilebilmektedir.

Kurmaca gerçeklik teması, örnek filmlerde 1984'e yakın bir felsefeyle fakat daha teknolojik açılımlarla ortaya konmaktadır. *Bıçak Sırtı* ve *Gerçeğe Çağrı*'da beyinlere yapılan doğrudan müdahalelerle sahte anıların ekilmesi ve bu anıları destekleyici nitelikteki fotoğraflar, tanıdık kimseler gibi detaylarla garanti altına alınmaya çalışılmakta ve bu sayede kişilerin kontrol altında tutulmaları ve amaçlanan hedeflere yönlendirilmeleri söz konusu olabilmektedir. *Gerçeğe Çağrı* filmine bakacak olursak hafızaların beyinlere yapılabilecek müdahalelerle sistem tarafından istenildiği gibi programlanabileceğini ve sistemin bireyleri istediği şekilde istenen faaliyetleri gerçekleştirir hale getirilebileceğine dikkati çekmektedir. Benzeri bir yöntem *Ada* örneğinde klonların oluşturuldukları safhada şartlandırılmalarıyla, içinde bulundukları tesisi çevreleyen üç boyutlu hologram görüntüleriyle ve kapsamlı bir felaket senaryosuyla gerçekleştirilmektedir. *Matrix* serisinde bu kontrol stratejisi bir adım daha öteye taşınarak makineler tarafından tutsak edilen bedenlerin tüm duyularının sinir sistemlerine bağlanmış olan cihazlarla işgal edilmesiyle tüm gerçekliklerinin yerine simülasyon bir gerçekliğin konmasıyla gerçekleştirilmektedir. *Matrix*, 21. yüzyılda ABD'nin gerçekliği saklamak için siyasi oyunlar ve medyanın kullanımıyla bir yanılsama üretim makinesine dönüşmesinin bir alegorisi olarak okunabilir. Baudrillard'ın ifade ettiği gibi *Matrix* de bu makinenin bir ürünüdür ve bu film makinanın kendisini dışarı vurması olarak okunabilir.

Bu kontrol stratejisine yönelik tüm bu örneklerde insanı şekillendiren şeyin dışarıdan algıladığı gerçekliğin detayları ve anılarına dayalı olduğu vurgulanmaktadır. Orwell'in 1984'te felsefi sınırlarını belirlediği bu yaklaşım bizim

için pek de uzak gözükmeyen teknolojilerin hayata geçişiyle benzeri yöntemlerin üzerimizde tatbik edilebileceği uyarılarında bulunmaktadır.

İncelenen filmlerde ele alınan bu geniş tema yelpazesine ve günümüzdeki gelişmelere bakıldığında ortak olan şeylerin başında yönetim sistemlerinin ve uygulamalarının kişilerin seçme şanslarını daraltılmayı hedefledikleri açıkça görülebilmektedir. Gerek 1984'te tasvir edildiği gibi gözetim mekanizmaları, zorlama, işkence ya da sansür aracılığıyla, gerekse *Cesur Yeni Dünya*'da olduğu gibi bireylerin genetik olarak programlanmaları ya da uyuşturulmaları yoluyla olsun, gelecekte insanların seçme şanslarının daraltılmasıyla karar verebilme ve hareket edebilme alanlarının, başka bir deyişle özgürlüklerinin sınırlandırılması hedeflenmektedir.

Filmlerde tasvir edilen oluşumların, gündelik hayatlarımız göz önüne alındığında hakikate dönüşmeye başlamış olduklarını söyleyebiliriz. Özellikle gözetim mekanizmalarının çeşitlenerek yayılımı ve genetik bilimindeki gelişmeler, bilimkurgu filmlerinde yapılan saptamaların doğruluğunu ortaya koymaktadır. İnsanlığın teknoloji çağı öncesindeki günlerine geri dönmesi mümkün değildir ve artık teknoloji hayatlarımızın vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Temel insanlık değerlerini ön planda tutarak teknolojiyi yaşama becerisini göstermemiz ve toplumsal hayatın dinamikleri arkasındaki gerçeklere kayıtsız kalmayarak distopik sistemlerin oluşumuna izin vermememiz gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Adanır, Oğuz (2000), *Baudrillard'ın Simülasyon Kuramı Üzerine Notlar ve Söyleşiler*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları

Aktan, C.Can - Tunç, Mehtap (1998), "Bilgi Toplumu ve Türkiye", *Yeni Türkiye Dergisi* (Ocak-Şubat 1998)

Althousser, Louis (1971), "Ideology and Ideological State Apparatuses", *In Lenin and Philosophy and Other Essays*, çev. Ben Brewster, NY & London: Monthly Review Press

Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Güvenlik Ajansı (NSA) (2006), *Signals Intelligence*, Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Güvenlik Ajansı (NSA) Resmi Websitesi, www.nsa.gov/sigint/index.cfm (ziyaret tarihi: 24 Mayıs 2006)

Amerika'nın Sesi (Voice Of America) (2006), *The Beginning: An American Voice Greets World*, Amerika'nın Sesi (Voice Of America) Resmi Websitesi, <http://www.voanews.com/english/About/the-beginning.cfm> (ziyaret tarihi: 26 Mayıs 2006)

Arkın Sinema Ansiklopedisi 1. Cilt (1995), İstanbul: Arkın Kitapevi

Ayna, Ender (2003), "Uyarı: Program Yanıt Vermiyor, Devrim Gerçekleşmedi", *Altıyazı*, Sayı 24 (Kasım 2003)

Bainbridge, William Sims (1986), *Dimensions of Science Fiction*, Cambridge, Mass., USA: Harvard University Press

Bacon, Francis (1997), *Yeni Atlantis*, çev. Hamit Dereli, 4. Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

Balcı, Burcu (2000), *1990'lı Yıllarda Amerikan Bilimkurgu Sinemasındaki Muhafazakar Değerler*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon Sinema Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

Barton, Ben F. – Barton, Marthalee S. (1993), "Modes of Power in Technical and Professional Visuals", *Journal of Business and Technical Communication*, Temmuz 1993

Batur, Yüksel (1998), *Bilimkurgu Sinemasında Şiddet ve İdeoloji*, 1. Baskı, Ankara: Kitle Yayınları

Baudaou, Jacques (2005), *Bilimkurgu*, çev. İpek Bülbüloğlu, Ankara: Dost Kitapevi Yayınları

Baudrillard, Jean (1988), *Selected Writings*, ed. Mark Poster, Stanford, California: Stanford University Press

Baudrillard, Jean (1994), “Simulacra and Science Fiction”, *Simulacra and Science Fiction*, çev. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press

Baudrillard, Jean (1998), *Simulakrlar ve Simulasyon*, çev. Oğuz Adanır, 1. Baskı, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları

Baudrillard, Jean (2003a), “The Mask of War”, *Rebonds, Libération*, Paris, 10 Mart 2003, www.ctheory.net/articles.aspx?id=494 , (ziyaret tarihi: 11 Mart 2006)

Baudrillard, Jean (2003b), “The Matrix Decoded: Le Nouvel Observateur Interview With Jean Baudrillard (19-25 Haziran 2003)“, *International Journal of Baudrillard Studies*, Volume 1, Sayı:2 (Temmuz 2004) çev. Gary Genosko – Adam Bryx, http://www.ubishops.ca/BaudrillardStudies/vol1_2/genosko.htm#_edn1 (ziyaret tarihi: 10 Mart 2006)

Baykan, Sezer (1985), *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İstanbul: Sümer Kitabevi

Beck, Ulrich (1992), *Risk Toplumu, Yeni Moderniteye Doğru*, Londra:Sage

Bektaş, Arsev (2002), *Siyasal Propaganda*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık

Best, Steven - Kellner, Douglas (2001) “The Apocalyptic Vision of Philip K. Dick”, *The Postmodern Adventure: Science Technology, and Cultural Studies at the Third Millennium*, New York and London: Guilford and Routledge

Bentham, Jeremy (1995), “Panopticon”, *The Panopticon Writings*, Ed: Miran Bozovic, Londra: Verso

Behrens, Richard – Ruch, Allen B. (2003), *Philip K. Dick, The Modern Word* websitesi, www.themodernword.com/scriptorium/dick.html , (ziyaret tarihi: 28 Mart 2006)

Bethke, Bruce (1983), “Cyberpunk”, *Amazing Science Fiction Stories*, Vol. 57, No. 4 (Kasım 1983)

Bezel, Nail (1993), “Ütopyalarda ve Karşı Ütopyalarda Aklın ve İnsanın Durumu ve Kapsamı”, çev. Selahattin Özpalabıyıklar, *Varlık*, Sayı:1026, Mart 1993

Bezel, Nail (2002), “Bilimkurgu Ütopyalardan Yola Çıkan Bilimsel Tabanlı Bir Edebi Türdür.”, *Hürriyet Gösteri*, sayı: 244, Aralık 2002

Birleşik Krallık Adli Bilimler Servisi websitesi (2006), “*Casefiles: Colin Pitchfork – the first murder conviction on DNA evidence also clears the prime suspect*”, http://www.forensic.gov.uk/forensic_t/inside/news/list_casefiles.php?case=1, (ziyaret tarihi: 15 Nisan 2006)

Black, Edwin (2003), *The Horrifying American Roots of Nazi Eugenics*, George Mason University's History Network, <http://hnn.us/articles/1796.html> (ziyaret tarihi: 15 Mayıs 2006).

Booker, Keith M. (1994); *The Dystopian Impulse in Modern Literature: Fiction as Social Criticism*, London: Greenwood Press

Bradshaw, David (2000), "Cesur Yeni Dünya Üzerine", çev. Savaş Kılıç; *Cesur Yeni Dünya*, çev. Ümit Tosun, 3. Baskı, İstanbul: İthaki Yayınları

Broberg, See – Hansen, Nil (2005), *Eugenics and the Welfare State*, Berkeley: University of California Press, 2005

Brzezinski, Zbigniew (2004), *Tercih*, çev. Cem Küçük, İstanbul: İnkilap Kitapevi

Buick, Joanna – Buick, Jevtic (1997), *Siber-uzay*, çev. Doğan Şahiner, İstanbul: Milliyet Yayınları

Bzdek, Vincent P. (2002), "Philip K. Dick's Future is Now", *The Washington Post*, Washington, USA, 28 Temmuz 2002

Campanella (1996), *Güneş Ülkesi*, çev. Vedat Günyol ve Haydar Kazgan, 3. Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınlar

Castells, Manuel (2000), *The Rise of Network Society - Volume 1*, Maryland-USA: Blackwell Publishers Ltd.

Cerf, Vinton G. (2005), *Brief History of the Internet*, Internet Society Websitesi, <http://www.isoc.org/internet/history/brief.shtml> , (ziyaret tarihi: 31 Ekim 2005)

Clue, John - Nichols, Peter (1993), *Encyclopedia of Science Fiction*, New York-USA: St. Martin Press

Coşkun, Enis (2000), *Küresel Gözaltı*, Ankara: Ümit Yayıncılık

Çakmak, Haydar (2003), *Avrupa Güvenliği*, Ankara: Akçağ Yayınları

Çiğdem, A. Hakan (1999), *Sinematik Türlerde Kötü Olgusunun Dışavurumu*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sinema Tv. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

Çimen, Ali (2002), *Echelon: İstihbarat Dünyasının Perde Arkası*, İstanbul: Timaş Yayınları

Çoban, Aykut (2004), "Biyoteknoloji, Habermas ve Kendimiz Olmak", *Mülkiye*, Sayı 242, Kış 2004

Darrow, Geof - Wachowski, Andy ve Larry (1997), *Bits and Pieces*, <http://dusl.x-y.net/bitsandpieces.html> (ziyaret tarihi: 2 Mart 2006)

Dereli, Toker (1976), *Organizasyonlarda Davranış*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları

Dick, Philip Kindred (1981), *VALIS*, California-USA: Vintage Books

Dick, Philip Kindred (2000), *Do Androids Dream of Electric Sheep* (1968), 5. baskı, London-UK: Orion Books Ltd.

Dolgun, Uğur (2005a), *İşte Büyük Birader*, İstanbul: Hayykitap

Dolgun, Uğur (2005b), *Enformasyon Toplamlarından Gözetim Toplamlarına*, Bursa: Ekin Kitapevi

Platon (1980), *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, 4. baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi

Erdem, Tuna (1999), “Melankolik Bilimkurgu”, *Sinema* (Kasım 1999)

Erdem, Tuna (1999), “Tuşlara Tıkla Matrix’i Yakala”, *Sinema* (Kasım 1999)

Erdem, Tuna (2004), “Matrix Üçlemesi Üzerine”, *Sinema* (Ocak 2004)

Federal Bureau of Investigation - Combined DNA Index System (CODIS) websitesi (2006), <http://www.fbi.gov/hq/lab/codis/index1.htm> , (ziyaret tarihi: 15 Nisan 2006)

Flaherty, David (1989), *Protecting Privacy in Surveillance Societies*, Chapel Hill, Carolina-USA: University of North Carolina Press

Fletcher, Marilyn P. (1989), *Reader’s Guide to 20th Century Science-Fiction*, Chicago-USA: American Library Association

Foucault, Michel (1992), *Hapishanenin Doğuşu*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitapevi

Foucault, Michel (2000), *Büyük Kapatma*, çev. Işık Ergüden – Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Fowles, Jib (1997), *Advertising and Popular Culture*, Thousand Oaks, California-USA: Sage Productions

Freedman, Carl (1988), “Philip K. Dick Criticism”, *Science Fiction Studies*, Vol. 15 Bölüm 2 – Temmuz 1988, DePaow University Press, Indiana-USA

Freud, Sigmund – Gay, Peter (1989), *Civilization and Its Discontents – Standard Edition*, NY.USA: W.W. Norton & Company Inc.

Fromm, Eric (1990), *Umut Devrimi*, çev. Şemsa Yeğin, İstanbul: Payel Yayınları

Fukuyama, Francis (2002), *Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution*, New York: Farrar, Straus, and Giroux

Galton, Francis (1904), "Eugenics: Its Definition, Scope, and Aims", *The American Journal of Sociology Volume X*; July, 1904; Number 1

Giddens, Anthony (1994), *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Giddens, Anthony (2000a), *Sosyoloji*, çev. Hüseyin Özel – Cemal Güzel, Ankara: Araç Yayınları

Giddens, Anthony (2000b), *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, çev. Ü. Tatlıcan, İstanbul: Paradigma Yayınları

Giddens, Anthony (2001), *Modernliği Anlamlandırmak*, çev. Serhat Uyurkulak-Murat Sağlam, İstanbul: Alfa Yayınları

Graham, Stephen (1998), "The End of Geography or the Explosion of Place? Conceptualizing Space, Place and Information Technology", *Progress in Human Geography*, sayı:22(2),
http://www.geography.dur.ac.uk/information/staff/personal/graham/pdf_files/41.pdf
(ziyaret tarihi: 4 Haziran 2006)

Güney, Murat (2003), "Matrix'in Nihai Mesajı..", *Altyazı*, sayı 24, Aralık 2003

Habermas, Jürgen (2003), *The Future of Human Nature*, Cambridge: Polity

Haller, Mark (1963), *Eugenics: Hereditarian Attitudes in American Thought*, New Brunswick, New Jersey-USA: Rutgers University Press

Hardy, Phill (1995), *The Aurum Film Encyclopedia – Science Fiction*, London, UK: Aurum Press

Heinlein, Robert A. (1959). "Science Fiction: Its Nature, Faults and Virtues", *The Science Fiction Novel: Imagination and Social Criticism*, University of Chicago: Advent Publishers.

Huxley, Aldous (2000), *Cesur Yeni Dünya*, çev. Ümit Tosun, 3. Baskı, İstanbul, İthaki Yayınları

Huxley, Aldous, (2001), *Cesur Yeni Dünyayı Ziyaret*, çev. S. Kılıç, İstanbul: İthaki Yayınları

İngiltere Adli Tıp Servisi websitesi (The Forensic Science Service of The United Kingdom), "Casefiles: Colin Pitchfork – the first murder conviction on DNA evidence

also clears the prime suspect”,

http://www.forensic.gov.uk/forensic_t/inside/news/list_casefiles.php?case=1,

(ziyaret tarihi: 15 Nisan 2006)

Jowett, Benjamin (1998), “Plato: The Allegory of the Cave, from Republic”, *Reading About The World, Volume 1*, Washington, USA: Washington State University Press,

http://www.wsu.edu:8080/~wldciv/world_civ_reader/world_civ_reader_1/plato.html

(ziyaret tarihi: 4 Mart 2006)

Kayran, Bülent (2005), “Bir Okurun Gözüyle PKD”, *Bilimkurgu 2000 Websitesi*,

www.bilimkurgu2000.com/makaleler/Mak57.asp (ziyaret tarihi: 18 Ekim 2005)

Kerman, Judith (1991), *Retrofitting Blade Runner: Issues on Ridley Scott’s “Blade Runner” and Philip K. Dick’s “Do Androids Dream of Electric Sheep”*, Bowling Green University Popular Press, USA

Kıvılcım, Ertan (2000), *Kentin Yükselişi ve Ütopyalar*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

Kırçova, İbrahim (2003), *E-Devlet Uygulamaları ve Ekonomiye Etkileri*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları

Koch, Egmont R. – Sperber, Jochen (1996), *Bilgi Mafyası*, çev. Kaan Ökten, İstanbul: Sarmal Yayınları

Koçak, Dilek Özhan (2003), *Bir toplum Eleştirisi Olarak Bilimkurgu Edebiyatında Karşı Ütopyalar: Biz, Cesur Yeni Dünya, 1984*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anadalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

Krauthammer, Charles (1992), *The Unipolar Moment, in Rethinking America ‘Security’: Beyond Cold War to New World Order*, New York: Allison & Treverton

Kumar, Krishan (1993), “The End of Socialism? The End of Utopia? The End of History?”, *Utopias and Millenium*, Londra: Reaktion Books

Kumar, Krishan (1999), *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, çev. Mehmet Küçük, Ankara: Dost Kitapevi

Lapouge, Gilles (1993), “Ütopya ve Olanaksızın Kaygan Yeri”, çev. Filiz Nayır Deniztekin, *Varlık*, Sayı:1025 (Şubat, 1993)

Levitas, Ruth (1990), *Concept of Utopia*, NewYork, USA: Syracuse University Press

Lopez, David (1993), *Films by Genre*, London: Mcfarland and Company Inc. Publishers

Liukkonen, Petri (2001), *Encyclopedia of Soviet Writers - Yevgeny Ivanovich Zamyatin (1884-1937)*, <http://www.sovlit.com/bios/zamyatin.html>, (ziyaret tarihi: 17 Nisan 2006)

Lyon, David (1997), *Elektronik Göz*, İstanbul: Sarmal Kitapevi

Lyon, David (2002), "Surveillance Studies: Understanding Visibility, Mobility and the Phenetic Fix", *Surveillance & Society: The Fully Peer-reviewed Transdisciplinary Online Surveillance Studies Journal Websitesi*, www.surveillance-and-society.org (ziyaret tarihi: 18 Nisan 2006)

Lyon, David (2002), "Surveillance After September 11", *Sociological Research Online*, Volume 6, Issue 3, www.socresonline.org/uk/6/3/contents.html , (ziyaret tarihi: 18 Nisan 2006)

Lyon, David (2006a), "Surveillance", *Blackwell Encyclopedia of Sociology*, George Ritzer ed., Malden, USA:Blackwell Publishing

Lyon, David (2006b), *Gözetlenen Toplum*, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık

Marx, Gary T. (1985), "I'll be watching you: reflections on the new surveillance", *Dissent*, sayı 32

Marx, Gary T. (1988), *Undercover: Police Surveillance in America*, Berkeley: University of California Press

Marx, Gary T. (2004), "Surveillance and Society", *Encyclopedia of Social Theory*, Gary T. Marx resmi websitesi, www.web.mit.edu/garyhome.html (ziyaret tarihi: 14 Nisan 2006)

Marx, Gary T. (2005), "Soft Surveillance: The Growth of Mandatory Volunteerism in Collecting Personal Information—"Hey Buddy Can You Spare a DNA?", *Dissent* (Winter issue), <http://web.mit.edu/gtmarx/www/softsurveillance.html#note1> (ziyaret tarihi: 14 Nisan 2006)

Marx, Karl (1975), *Kapital*, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları

Mathews, Jack (1997), "GATTACA", *Los Angeles Times* (24 Kasım 1997)

McGrath, John E. (2004), *Loving Big Brother*, NY: Routledge

Menningen, Jürgen (1967), "Mythos und Kolportage: Erscheinungsformen des Amerikanischen Science-Fiction-Films", *Filmstudio*, No:54, Frankfurt

Meydan Larousse Ansiklopedisi (1992), İstanbul: Sabah Yayınları

Mills, Charles Wright (2002), *Toplumbilimsel Düşün*, çev. Ünsal Oskay, İstanbul: Der Yayınevi

- MOBESE - İstanbul Emniyet Müdürlüğü (2006), *MOBESE'ye Hoşgeldiniz*, MOBESE - İstanbul Emniyet Müdürlüğü resmi websitesi, <http://mobese.iem.gov.tr>, (ziyaret tarihi: 15 Mayıs 2006)
- More, Thomas (2000), *Utopia*, çev. Vedat Günyol, Sabahattin Eyuboğlu ve Mina Urgan, 2. Baskı, İstanbul: Kültür Yayınları
- Newman, Kim (1999), "Rubber Reality", *Sight & Sound* (Haziran 1999)
- Nye, Joseph (1992), "What New World Order", *Foreign Affairs*, (sayı 70, Bahar-1992)
- Orwell, George (2002), *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*, çev. Nuran Akgören, 4. Baskı, İstanbul: Can Yayınları
- Orwell, George (2004), *Why I Write* (1946), Penguin Books (no-classics), Penguin Group: London, UK
- Oskay, Ünsal (1982), *Çağdaş Fantazya-Popüler Kültür Açısından Bilimkurgu ve Korku Sineması*, İstanbul: Ayko Yayınları
- Paydak, Serkan (2004), "Gözetim Toplumu ve Sinema", (Fatma Dalay Küçük Kurt, Ahmet Gürata ed.); *Sinemada Anlatı ve Türler*, Ankara: Vadi Yayınları
- Peterson, Lawrence (1998), "Notes Toward a Postcyberpunk Manifesto", *Nova Express*, sayı:16
- Portman, Neil (1994), *Televizyon: Öldüren Eğlence*, çev. Oman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Proctor, Robert (1988), *Racial Hygiene: Medicine Under the Nazis*, Cambridge, Mass., USA: Harvard University Press
- Qualter, Terrance H. – O'Donnell, Jowett (1991), *Advertising and Democracy in The Mass Age*, New York: St. Martin's Publishing
- Rifkin, Jeremy (2000), *The Age of Access: The New Culture of Hypercapitalism Where all of Life is Paid-For Experience*, New York: Tarcher-Putnam Publishing
- Roloff, Bernhard - βlen, Georg See (1995), *Ütopik Sinema – Bilim Kurgu Sinemasının Tarihi ve Mitolojisi*, çev. Veysel Atayman, İstanbul: Alan Yayıncılık
- Roth, Michael S. (2005), "Trauma: A Dystopia of the Spirit", *Thinking Utopia: Steps into Other Worlds*, Oxford - New York: Berghahn Books

- Rovira, Jim (2003), *Baudrillard and Hollywood: subverting the mechanism of control and The Matrix*, <http://towerofbabel.com/sections/film/cinemastardust/matrixtr.htm> (ziyaret tarihi: 17 Mart 2006)
- Ryan, Michael - Kellner, Douglas (1997), *Politik Kamera*, çev. Elif Özsayar, İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Sezer, Baykan (1981), *Toplum Farklılaşmaları ve Din Olayı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Sezer, Baykan (1985), *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İstanbul: Sümer Kitabevi
- Sevgilili, Ali (1995), “Hollywood’un Dünya Egemenliği ve Getirdiği Sonuçlar”, 25. *Kare*, sayı 10
- Shenk, David (2003), “Elektronik Göz: İleri Teknoloji Sizi İzliyor”, *National Geographic*, sayı: 31, Kasım 2003
- Soysal, Zehra Âzâde (1999), “Matrix ya da İçsel Bir Yolculuk Hikayesi”, *Ülke Dergisi*, Sayı 41
- Sturgeon, Theodore (1973), *Galaxy dergisi*, Sayı 34 (Aralık 1973)
- Suvin, Darko (1998), “Utopianism From Orientation to Agency: What We Intellectuals Under Post-Fordism To Do”, *Utopian Studies*, www.questia.com
- Taşkale, Ali Rıza (2006), *Medya ve Anlatısı: "Gerçeğin Görüntüsel Çölüne Hoşgeldiniz!"*, <http://www.tesmeralsekdiz.org/icinden-okumalar/medya-ve-gercegin-colu.asp>, (ziyaret tarihi: 17 Aralık 2006)
- Toffler, Alvin (1981), *Üçüncü Dalga*, çev. Ali Seden, İstanbul: Altın Yayınları
- Tok, Gökhan (2000), “Bilimkurguda Felaketler”, *Bilim ve Teknik*, sayı 68
- Törenli, Nurcan (2004), *Enformasyon Toplumu ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları
- Türk Dil Kurumu (1998), *Türkçe Sözlük*, Ankara
- Ünlü, Hilal (2003), *Modern Fişleme: MERNİS*, www.evrensel.net, (ziyaret tarihi: 16 Mayıs 2006)
- Wallace, Iain (1998), “Küresel Ekonomiye Hristiyan Bakış Açısı”, *Geography and Worldview*, New York: University of America Press
- Wallerstein, Immanuel (2004), *Amerikan Gücünün Gerileyişi*, İstanbul: Metis Yayınları

Weber, Max (1986), *Sosyoloji Yazıları*, çev. T. Parla, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları

K. A. Wilson (2001), “Exclusive Rights, Enclosure and the Patenting of Life”, *Redesigning Life? The Worldwide Challenge to Genetic Engineering*, London ve New York: Zed Books

Yaman, Didem (2005), “11 Eylül Sonrasında ABD: Algılamalar, Psikolojik Yansımalar ve Yasal Düzenlemeler”, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, Yıl:1 Sayı:1

Yılmaz, Sait (2006), *21. Yüzyılda Güvenlik ve İstihbarat*, İstanbul: Alfa Yayınları

Zamyatin, Yevgeni (1996), *Biz*, çev. Füsun Tülek, 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınevi

ÖZET

Bilim, insanoğlunun gerek fiziksel gerekse zihinsel evrimi içinde hep önemli bir konumda olmuştur. Toplumsal gelişim süreci içinde, teknolojiyle hayat kolaylaştırılmış, doğa bizlere göre, istediğimiz gibi dönüştürülmüştür. Fakat bu süreç içinde giderek daha çok derinleşen, birbirine bağlı hayat oluşumu ortaya çıkmış ve sistematik bir iktidar gözetiminin içine girilerek özgürlükler kısıtlanmaya başlanmıştır. Toplumsal düzenin sağlanması, yönetenler ve yönetilenler arası dengenin sağlanması için başta gözetim mekanizmaları olmak üzere kontrol mekanizmaları sürekli faaliyette olmuş ve giderek artan bir şekilde insanları kuşatmaya başlamıştır.

Bu çalışma, ilk olarak kontrol ve gözetim mekanizmalarının kökleri ve tarihsel gelişimini, kurumsallaşmasını, Soğuk Savaş ve sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya dengeleri üzerinde hakimiyet kurmasıyla birlikte küresel bir boyut kazanarak hayatlarımızın önemli bir parçası haline geliş sürecini ele almaktadır. Ardından bu sürecin gelişimi ve geleceğine dair eleştirilerle uyarılarda bulunan bilimkurgu edebiyatı ve sinemasının kendi tarihi içinde nasıl bir duruş sergilediğine bakmaktadır. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle bilimkurgunun tek kutuplu geleceğin kontrol mekanizmalarına yönelik kaygıları nasıl ifade ettiği, dönemin eleştirel bakış açısı sergileyen filmlerinin ele aldığı temalar çerçevesinde incelenmekte, bu filmler kapsamında gelecekte ortaya çıkması muhtemel distopik sistem yapıları ve kontrol mekanizmalarının nasıl şekilleneceğine dair uyarılar analiz edilmektedir.

ABSTRACT

Throughout his physical and mental evolution, science has always been a crucial part of the human race. In the process of the social development phase, life has been made easier with the use of the technology and nature has been transformed to fit us as we have desired. But in this phase, a gradually deepening interdependent life has emerged and the field of freedom has begun to get limited by getting into a systematic government surveillance. The control mechanisms, primarily surveillance systems have always been kept operational and had begun gradually besieging us in the name of establishing and maintaining the social order and setting the balance between the rulers and their subjects.

This study, initially handles the roots, the progress and the institutionalization of the control and the surveillance systems and the process of these becoming a crucial part of our lives by becoming global as the United States of America formed a domination over the equilibrium of the world, in and after the Cold War era. Afterwards, sciencefiction literature and cinema that comments on the progress and future of this process and how their point of view got shaped has been examined through their course of history. Especially, the issue of how sciencefiction after the Cold War era expresses the worries about the control mechanisms of the future of a unipolar world is examined within the frame of the themes of the sciencefiction movies with a critical attitude. By examining these movies, the warnings about the emergence of the possible dystopian system structures and how their control mechanisms would be shaped has been analysed.